
ДРАМИ Й КОМЕДІЇ.

II.

Б. ГРИНЧЕНКО.

ДРАМИ Й КОМЕДІЇ.

Том II. .

Видання друге.

У Києві, 1909.
З Друкарні Першої Київської Друкарської Спілки.
Трьохсвятительська 5.

СЕРЕД БУРІ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ДІЄВІ ЛЮДЕ.

Василь Коваленко, полковник Каль-
[ницкий.

Оксана, його жінка.

Свирид Пилипенко, її батько, осавула со-
[тенний у Ханенка.

Горпина, слуга в полковника Коваленка.

Степан Лясковський, сотник

Лаврін Крицький, писарь полковий

Андрій Старовський, суддя полк.

Михайло Білоченко, обозний полк.

Хома Жилинський, хоружий полк.

Роман Герленко, осавула полк.

Денис, козак, кремезний дід

Дід Остап, козак старий, увесь білий

Карпо, козак немолодий

Крутько, теж

Два окличники

Татарин, кат

Козаки й народ (жінки й чоловіки)

Грицько Доленко козак { з Ханенкового

Сотник козацький { боку, в таборі

Козаки. { під Кальником.

Жовніри польські в таборі під Кальником.

Діється в місті Кальнику в-осени року 1671.

} Кальницький.

} у Кальнику.

ПЕРША ДІЯ.

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгасті вікна з невеликими шибками в олив'яних рямах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Кахольна груба з мальованих кахоль: полковник козацький з шаблею в руках верхи, татарин біжить конем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по воду йде, сівач сіє, орел степовий видирає з лоба очі мертвому козакові, ведмідь уліка цупить, олень ряснорогий біжить,—усе тее змальовано на кахлях, на кожній по одному малюнку; на стінах порозвішувано зброю, видко два портрети. Кругом стін лави з спинками, килимцями позастилувані. Де нема лав,—мисники з дорогим посудом: блищать кубки золотисті й срібні і просто ясні кришталеві, чарки стоять, конівки, таці великі, тарілки срібні. У куточку маленька полчикка, а на їй кілька книжок, фольянтів товстих. Ближче до глядачів стіл, біля його під стіною лави, а з других боків дзиглі.

Вихід I.

Оксана,—пані полковникова, струнка, чорнява молода молодиця з темними очима, вбрана в

шовкову запаску й вишивану сорочку, поверх сорочки керсет, корунком обшитий; вона стоїть біля вікна й співає. Виходить Баба Горпина, величка сухорлява жінка стара, і прислухається.

О к с а н а—співає.

Закувала зозуленка, закувала:
Горе ж мені, молоденькій, що сама я!
Чогось мені на серденьку та й не легко:
Єсть у мене рідний батько, та далеко.
Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та пошлю я до батенька на пораду,
А батенько тії квітки не приймає,
Бо вів мене, молодої, не пізнає..

Г о р п и н а.

А ти вже знов про батька щось...

О к с а н а.

Дак що?

Г о р п и н а.

Сумуєш ти...

О к с а н а.

Не можу я забути:
Вже ж батько він!

Г о р п и н а.

Та служить ворогам.

О к с а н а.

Нехай йому за те Господь пробачить!
 Се гріх тяжкий... Він завжди до ляхів
 Прихильний був,—того і віддавати
 За Василя мене він не хотів...
 Де він тепер?.. Не відаю, не знаю...
 А пісня ся ні трохи не сумна:
 Вона ж оттак кінчається, бабусю:

Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
 Та й пошлю я до милого на пораду;
 А мій милий тую квітку та й примає,
 Бо він мене, молодую, пригортає!

Подбіає й обнімає Горпину.

А так же, так, бабусю, пригортає!..
 Вже ж пригорта!..

Г о р п и н а.

Пустуєш ти усе.

І як йому тепер ще пригортати,
 Коли кругом ляхи нас облягли,
 І треба нам од їх оборонитись?

О к с а н а.

Бабусенько, голубочко моя!
 Я ж тільки так!.. Сама я добре знаю!..
 Ні вдень йому спокою, ні вночі:
 Все шанців, бач, не хоче покидати!
 Прихилиться, хвилинку задріма
 Та й знов туди... І де береться сила?!..

Г о р п и н а.

На те ж він є полковником у нас...
 Так де вже тут сміятись, пригортатись:
 Молитися, журитися тепер...

О к с а н а.

Бабусенько, і я ж молюся щиро,
 І я журюсь, що обняла наш край
 Така біда; та по всяк час сумною,
 Понурою не можу бути я...
 Та й нащо те? Боротись краще, лекше,
 Коли на бій всміхаючись ідеш,
 І сонечко-надія сяє ясно...
 От, прийде він намучений, сумний,
 Закурений важким гарматним димом,
 А я його візьму та й звеселю,
 То й віримо, що лихо піде геть.

Г о р п и н а.

Як би то дав Господь наш милосердний!
 Ох-ох, ох-ох!.. Неначе хтось іде?

Вихід II.

Василь Коваленко, полковник, увиходить з писарем Лавріном Крицьким. Коваленко — високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясним, трохи гордим, поглядом; убра-

ний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при боку шабля; він тільки вернувся з шанців. Писарь Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, вдянений у довгий жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, ввійшовши.

Крицький, — уклоняючися.

Я доброго здоровля зичу пані.

Оксана, — уклоняючися.

Здорові й ви! Сідайте, прошу, в нас!

Коваленко.

Оксаночко, у нас тут рада буде,
Дак щоб ніхто сюди не увійшов.

*Проходе в другу світлицю правими дверима, Горпина
виходе лівими.*

Вихід III.

Оксана.—Крицький.

Оксана.

Що сталося? Якись новії вісти?
Чи що лихе?

Крицький.

Нове? лихе? Ба, ні!

Од ворогів нема нового лиха,
А від своїх,—се гірше за ляхів.

О к с а н а.

Кажіть же—що?

К р и ц ь к и й.

Суть вороги між нами.

О к с а н а.

Між нами? Хто?

К р и ц ь к и й.

Ото ж то й є, що хто!..

Як би я знав!.. А то по місту всюди
Вже пущено таку вість, немов
Полковник наш не здужа боронитись,
Не вміє він... що скинути б його
Та иншого когось настановити...
Що мусимо скоритися ляхам,
А булаву Ханенкові оддати...
О, прокляті!..

О к с а н а.

Яка брехня!.. Василь?..

Не вміє він!..

К р и ц ь к и й.

Та що вже говорити!..

Всі відаєм, що душу віддає

І силу всю за справу пан полковник,
 Що розумом, лицарством—перший він...
 Та через те ж ті зрадники й жадають
 Геть скинути його, аби самим,
 Не гаючись, Собіському скориться.
 Коли того не буде, хто один
 Здолає тут опертися тій силі,
 Що навкруги, мов хмара облягла,
 Змагаючись стоптати нас під ноги,
 Тоді вони вже запанують тут!
 От, пані, чим полковник винен стався!

Вихід IV.

Увіходять: Степан Лясковський, сотник, чоловік років 35, не поганий з себе, вуси біляві, трохи вгору закручені; Андрій Старовський, суддя полковий, років йому з 50, або трохи й більше; обличча сите, увесь кремезний, чорні короткі вуси; Хома Жилинський, хоружий полковий, — пиндючна козацька постать; увіходючи, вітаються:

Добридень вам, вельможна господине!

Оксана

Здорові й ви!

Лясковський.

Де ж пан полковник є?

О к с а н а.

Увійде він,—от тільки зараз вийшов.

Вихід V.

Увійходять: Михайло Білоченко, обозний полковий, худий з обличча, але кремезний, старий сивий козарлюга з довгими вусами; Роман Горленко, осавула полковий,—ще молодий, звичайне козацьке обличча; говорить завжди палко й щиро. Вітаються.

Вітаємо в господі вашій вас!

О к с а н а.

Вітаю й я,—добридень вам, панове!

Вихід VI.

Полковник Коваленко ввіходе, а Оксана зараз же виходе.

К о в а л е н к о.

Сідайте ж бо, панове, прбшу вас!

Усі сідають, окріче писаря: той тим часом переглядав книжки на помийі, а тепер, узявши в руки одною фоліянта, перегорта його, зацікавлений.

Б і л о ч е н к о.

Пан писарь щось до книг узявся дуже.

К р и ц ь к и й.

Не можна ж бо! новенька книга тут:

Читає: „ Небо новое зъ новими звiздами
сотворенное Іоаникія Галятовского“...

Я ще у вас її не бачив, пане.

К о в а л е н к о.

Ще по весні її мені привіз
Один купець зо Львова... тільки й досі
Як треба я не прочитав її
За справами військовими... Хай потім
Вам дам її, тепер ідіть до нас.

Облизвши писарь книгу, сiдає до гурту.

Собіський Ян, гетьман коронний польський,
А вкупі з ним Ханенко, що себе
Теж гетьманом над нами називає,
Прислали нам оце сього листа,
А у листі таке нам написали,
Щоб оддали на ласку панську їм
Ми Кальник наш. Листа ви всі читали...
Що волите ви одписати їм?

С т а р о в с ь к и й.

А що ж би ми могли відповідати?
Он скоро вже два тижні буде,—всі
Ми тут б'ємось, а діла все чортмає...
Що дня тісніш, міцніш стискає нас,
Мов обручем зо сталі, лядська сила.

Нас жменя тут зосталася мала,
В їх—військо все. Гетьман наш Дорошенко
Не здужає потуги дати нам...

К о в а л е н к о .

То з двох одно: або ляхам скоритись,
Або гуртом у бої полягти.
Се подаю вам до уваги нині.

С т а р о в с ь к и й ,

Де ж сила в нас, щоб ще змагаться нам?
Як скоримось, то змилування буде,
А скоро ні,—загинемо усі
Із статками-маєтками своїми.

Б і л о ч е н к о .

Лицарська річ—у бої полягти.

Г о р л е н к о .

Загинемо? Дак ліпше вже загинуть!
Ще сила є! І пороху та куль
Багато в нас.

Ж и л и н с ь к и й .

А в ворогів ще більше.

Б і л о ч е н к о .

Не стане куль—червінцями тоді
Стрілятимем,—їх де в кого багато.

Г о р л е н к о.

Ха-ха-ха-ха! Се пан обозний втяв!..

С т а р о в с ь к и й.

Ну, не на те червінці, щоб стріляти!..
 А як нема вже змоги, то корись!
 Та й скоримось ми не кому чужому,—
 Ханенкові, і той у нас гетьман...
 Один там біс—Ханенко, Дорошенко...

К о в а л е н к о.

Ба ні, не так! пан полковий суддя
 Сказав таке, чого казать не личить:
 Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
 Ні, не одно Ханенко й Дорошенко,
 Бо гетьманом Ханенка ізробили
 Ляхи, не ми. Він здався їм на те,
 Щоб булаву відняти в Дорошенка,
 Бо сей не з тих, що вклониться ляхам.
 Ханенко, се—попихач у ляхів!
 Він, важучи свого народу волю
 Його права святії за ніщо,—
 Все продає за панську зрадну ласку:
 Аби він сам у злоті панував!
 Гетьман Петро—хай Бог йому уділить
 Предовгий вік!—стоїть за правду він
 І мислить він про край, про посполите
 Усіх добро. Не хоче він народ,

Що визволивсь, купивши волю кров'ю,
Оддати знов старим панам в ярмо.
Зробивши з нас довічні лядські слуги.

Б і л о ч е н к о .

Не скоримось Ханенкові, ні, ні!

Г о р л е н к о .

Не зрадимо свого краю й волі!

К р и ц ь к и й .

Не подамось!

Ж и л и н с ь к и й .

Незмога ж далі так!

Г о р л е н к о .

Ні, змога є! Міцні ще шанці й замок.

Ж и л и н с ь к и й .

А те забув, що з міста є хідник,
Ще давній той: аби ляхи назвали,
То нищечком і влізуть уночі.

К о в а л е н к о .

Уже тайник засипано землею.

Білоченко.

Допильнував того я вранці сам.

Горленко.

І живність є,—голодні не впремо...

Крицький.

А може ще й надійде Дорошенко
З потугою...

Старовський.

Де в чорта вже йому
Нам допомогти, коли й самому скрутно.

Лясковський.

Не згожуюсь! Дозвольте зняти річ!
Де ж видно се, що зникла наша сила?
Ні, мусимо ми борониться знов,
Ні, мусимо боротись до загину
І за свого стояти гетьманá!..
Подужаєм! ми ж козаки, панове!

Старовський.

А ти ж казав...

Лясковський.

Що тяжко нам боротись?
Казав!.. Дак що? Поборемо усе!

С т а р о в с ь к и й.

А л е ж б о т и...

Л я с к о в с ь к и й.

К а ж у, щ о б б и т ь с я й д а л і!..

С т а р о в с ь к и й, — *пóмóвчавши трохи*.

Я к т а к, т о й т а к...

Ж и л и н с ь к и й.

Я к с о т н и к, т а к і я!

К о в а л е н к о.

Т а к б у д е м о ж д о с м е р т и б о р о н и т ь с я!
П р и з н а ю с ь в а м п о щ и р о с т і т е п е р:
К о л и б в и т у т у с і п о с т а н о в и л и
П о с л у х а т ь с я с ь о г о д о н а с л и с т á,
С к о р и т ь с я, т о в ж е п о в і в б и и н ш и й
В а с к л а н я т ь с ь л я х а м, а я б у з я в
В-о с т а н н е в ж е т о д і у р у к и ш а б л ю
Т а й к и н у в с я б н а в о р о г і в х о ч с а м,
Б о л і п ш е є з а в о л ю в б о ї в м е р т и,
Н і ж с т а т и с я н е в і л ь н и к о м-р а б о м,
Б о т і л ь к и т р у п — т о ї с о р о м á н е з н а с,
А х т о ж и в и й, т о й н е с т е р п і т ь я р м а.

К р и ц ь к и й.

Н і н е с т е р п и т ь!.. І м и т о г о н е х о ч е м!

Б і л о ч е н к о .

Як би ж усі такі були, як ти!..

Г о р л е н к о .

З тобою всі поляжемо,—веди!

К о в а л е н к о .

За щирість сю спасибі вам, панове!
Смеркається,—на шанці треба йти.
Ще й посланця ми одіелати мусим.

Усі встають.

Нема чого відписувати їм:
Так одкажу,—нехай не дожидають!
Ми скоримось хиба, як у землі
Лежатимем... Ходіть тепер, панове!

*Виходять усі, Коваленко позаду, але в ту
мить одчиняються двері з другої хати, і ввіходить
Оксана.*

Вихід VII.

О к с а н а .

Василечку, стривай!

К о в а л е н к о .

А що тобі?

О к с а н а .

Я раду всю з тієї хати чула...

Який же ти... який ти смілий, гарний!..
З тобою я нічого не боюсь...
Коли б не се, а вдвоє більше військо
Нас облягло,—не страшно і тоді,
Бо що воно перед тобою зможе?

К о в а л е н к о .

Хиба вже я нелюдську маю міць?
Ні, є кінець усякій людській силі,
І навіть той, хто дужчий за усіх,—
Той зломиться.

О к с а н а .

Зломитись—не схилитись,
Не кланяйтесь звитяжцям-ворогам!
І ти такий! За те такий і гарний,
І дорогий, коханий, любий мій!

Припадає до його.

К о в а л е н к о .

А що, як би ляхи нас подоліли?

О к с а н а .

Тоді б поліг в останнім бої ти.

К о в а л е н к о .

А ти?

О к с а н а .

А я? Чудний бо ти, Василю!..

К о в а л е н к о .

В неволю ти попалася б тоді.

О к с а н а .

В неволю—я?! На віщо глузувати?
Ні, смерть,—то мить, неволя—цілий вік...
Я до життя готова і до смерти:
Де будеш ти, то буду там і я.

К о в а л е н к о .

Голубочко, душі моєї сонце!
Мій світоньку! З тобою все ясне,
Без тебе—ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити б я не міг!

О к с а н а—*палко прирортаючись до його.*

О цить бо, цить!.. А то тебе від себе
Не зможу я пустити!

Цілує його, потім одитовхує злегенка.

Ну, іди!

К о в а л е н к о .

Іду, іду... Бо справді забарився...

Іде, але на порозі спиняється.

А відаєш, яка новина?

Грицько знайшовсь.

О к с а н а .

Невже? А де?

К о в а л е н к о.

В Ханенка.

О к с а н а—сумно.

І він туди!..

К о в а л е н к о.

Я з шанців сам пізнав...

І в посланця питавсь,—і той так каже...

Ну, вже піду... Я скоро і вернусь.

Виходе.

Вихід VIII.

О к с а н а сама. *Проходе по хаті, тоді сідає біля столу.*

Грицько знайшовсь... і б'ється за Ханенка...

І винна—я... Укупі ми зросли,

І плакали, й сміялися укупі...

Він покохав мене і певний був,

Що будемо ми вдвох із ним подружжям...

Та може так воно й було б, як би

Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,

Як засія на небі сонце... Так...

Як оддалась за Василя,—не стало

Тоді Грицька: ураз кудись він зник...

А се тепер у ворогів з'явився..

І щирий він, і гарний, добрий був...

Ми вкупі з ним ділили сміх і сльози:

Він батькові був тільки приймаком,

Але мені він братом був ізмалку.
 І жалко так, що з ворогами він...
 Як сталося, що він тепер з Ханенком?..
 Як все тепер поплуталось: хто був
 Учора наш, той з ворогами завтра...
 Се помилка його, і певна я,
 Коли б його могла я де уздріти,—
 Вернувся б він, їх кинувши, до нас.
Схиляється головою на руку й замислюється.

Вихід ІХ.

Б а б а Г о р п и н а *ввіходе.*

Г о р п и н а.

Чи вернеться небавом пан Василь?

О к с а н а.

Ви хочете, бабусенько, вже спати?
 Лягайте, спіть! Чого ще вам товктись?
 Я Василя тут буду дожидати,
 І дам йому вечеряти сама.

Г о р п и н а.

Так я піду.

О к с а н а.

Ідіть та спіть, бабусю!
*Горпина виходе. Оксана знову сидить
 біля столу, замисливши.*

Вихід Х.

Увіходить тихо Чоловік середнього зросту, в звичайній мужичій одежі, білявий, з усами, без бороди. Увійшовши, озирється, не важучися нічого робити. Оксана, почувши його, підводить голову і відразу встає... придивляється...

Оксана.

Се хто такий?.. Ой хто се?..

Пізнає. Боже правий!..

Чоловік.

Не пізнаєш?

Оксана.

Ні, я пізнала... ви...

Се, батьку, ви...

Пилипенко.

Се я.. Чого ж злякалась?..

Поблідла чом?.. хиба я дикий звір?

Оксана.

Та ні, се так... се я... не сподівалась...

Я думала, що вас немає тут...

Пилипенко.

Та не лякайсь!.. Я не прийшов ганьбити

Тебе за те, що ти за Василя
Свого пішла, від батька втікши нишком,
До ворогів пристала...

О к с а н а.

Батьку, ні!
Не вороги вони мені, а рідні.
Той ворог нам, хто наш плюндрує край:
Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

П и л и п е н к о.

Мовчи уже, коли ще не клену!
Я не про те тут маю розмовляти.

О к с а н а

А я про те: покиньте, тату, їх,
Верніться до нас! Вас привітаєм
Як рідного, коханого ми всі...
Любитиму, коритимусь!.. Верніться!

П и л и п е н к о.

Облиш, кажу!.. Не в тім сьогодні річ!
Повинна ти мене обрятувати:
Сюди вночі я тайником уліз,—
А поки тут ходив, то тайника
Засипано,—зоставсь я мов у пастці.
У бур'яні пролежав цілий день,
А се добравсь по темному до тебе.

О к с а н а.

Але чого ж ви опинились тут?

П и л и п е н к о.

А що тобі? За ділом опинився...
Рятуй тепер і випусти мене!

О к с а н а.

А як же вас я випущу? Всі брами
Скрізь замкнено, і вартові стоять.

П и л и п е н к о.

То одури тих вартових, як знаєш,
А випусти відсіть мене мерщій!

О к с а н а.

Та як же я їх можу одурити?

П и л и п е н к о.

Ти вимудруй! Ти знаєш ліпше це!

О к с а н а.

Дурить своїх? Ні, я того не хочу.

П и л и п е н к о.

А ну облиш ти вигадки дурні!

О к с а н а.

Не вигадки,—не можу я зробити.

П и л и п е н к о.

Не зробиш ти,—я проклену тебе!..
Я задавлю тебе!.. Пускай мене!

О к с а н а.

Не можу я!

П и л и п е н к о.

У, проклята тварюка!
Проходе по хаті й вертається. Спокійніше.
Та слухай же! Розваж же, нерозумна:
Коли мене не випустиш вночі,—
Піймають же мене і накарають.

О к с а н а.

Я Василя прохатиму, щоб він...
Поможе він...

П и л и п е н к о.

На його я не вірю.
Та й він не сам: є присуд військовій,
І завтра я на шибениці буду,
Чи голову катюга втне мені.

О к с а н а.

Ой, Господи!

П и л и п е н к о .

Та пожалій же батька!
Вже раз його ти скривдила так тяжко,
Тепер його на страту віддаєш.
Пролеться кров моя і упаде
На голову тобі: ти вбила батька!
Моя душа на божий стане суд,
І я Йому, єдиному, на тебе
Жалітимусь...

О к с а н а .

Ой, Боже! що чинити?

П и л и п е н к о .

Жалітимусь: у неї не було,—
Скажу Йому,—жалю́ в жіночім серці.
Вона могла кривавий батьків труп
Без голови вбачати на помості,
Вона мене убила, се вона:
Карай її, мій Господи єдиний!

О к с а н а .

Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!

П и л и п е н к о .

Казатиму!.. У тебе серце добре...
Я ж батько твій, зростив тебе, кохав...
Тепер прошу: рятуй мене від смерти!..

О к с а н а.

Стривайте бо!.. подумаю... *Мовчить.* А, так!
Надумала!

П и л и п е н к о.

Надумала? Кажі ж бо!
Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
Маленькая у мурі... ключ у нас...

П и л и п е н к о.

Веди ж мене! Веди мерщій, не гайся!

О к с а н а.

Стривайте бо,—неначе хтось іде...

Прислухається.

Василь іде. Отам сховайтесь поки.

Я все зроблю, що сила буде,—йдіть!

Виводе батька в другу світлицю, сама вертається.

Вихід XI.

К о в а л е н к о—*ввиходе.*

К о в а л е н к о.

Оксаночко, тут не було Карпа?

О к с а н а.

Не бачила його...

К о в а л е н к о.

А мав він бути...
 А може він в пекарні дожида?
 Ти глянь піди! Нехай сюди увійде.
Оксана виходе.

Вихід XII.

К о в а л е н к о—сам, дивиться у слід Оксані.

От Бог послав мені оцей клейнод!..
 І утомлюсь, і знеможусь без міри,
 А зирнимось, очима всміхнемось,—
 І де вже та і втома, і знемога!..
 Коли б її у мене Бог одняв,
 То хоч і вмири, бо що життя без неї?
 Холодний світ без радощів і втіх,
 Без щирости, без правди.. кров та бійка
 Щоденная... гризеться з братом брат..
 А нащо се?.. Велична річ—лицарство,
 Я все життя із шаблею прожив,
 А часом так подумаєш: мій Боже,
 Вжескільки літ в крові й сльозах наш край!..
 Як у раю могли б тут люде жити,
 А ми той рай вже пеклом ізробили,
 Руїною!.. Коли ж тому кінець?..
 Бог відає, що б'юсь за правду й волю..
 Та знає Він, що се—тяжке життя,
 І посила душі людській на втіху
 Пречистую, ласкаву та ясну

Жіночю подружню' душу люблю,—
Так і мені Оксаночку послав.

Вихід XII.

К а р п о, — *козак немолодий, увіходе.*

К а р п о.

От я й прийшов. Який же загад буде?

К о в а л е н к о.

Та загад сей такий: як хочеш ти,
Дак і берись, а ні — нехай хто инший.

К а р п о.

Кажіть—який?

К о в а л е н к о — *виймає листа.*

Та от цидулу сю
Гетьманові Петрові доручити...
Тут більш на смерть, як на життя ідеш.

К а р п о.

Давайте лист!

К о в а л е н к о.

Ти лицарь щирый, брате!
Дак слухай же, як мусиш ти зробити:

Ти вдягнешся у свиту й вийдеш зараз
 В маленькую лівую браму,—там
 Униз іди; зійшовши на долину,—
 Йди до млина, мірошника знайди
 Петра Гайдю,—йому віддай цидулу:
 Хай він мерщій до Дорошенка йде...
 Він знає вже,—скажи, що се від мене...
 Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

К а р п о.

А як його не буде часом дома?

К о в а л е н к о.

Тоді ти сам у Чигирин іди
 І там оддай цидулу гетьманові.
 Ось на тобі червінця на коня.
 Їдь день і ніч... Мені тебе не вчити,
 Ти знаєш сам... Не першого тебе
 До гетьмана з листом я ординую,
 Але нема ні вісточки відтіль:
 Всі посланці погинули без сліду.
 То сторожкий ти будь та бережкий,
 Щоб цілий був і щоб зробив ти діло.

К а р п о.

А як же я ввійду до міста знов?

К о в а л е н к о.

Ми підемо з тобою вдвох до брами,

Там вартовий і випустить тебе.
 Як вернешся, то мушиш ти сказати:
 „Брід перейшов“.—Се гасло тільки ти
 Та вартовий та я і будем знати—
 Воно тобі відчинить браму знов.
 Тепер же тут ніхто не може знати,
 Що ти пішов: се знаеш ти та я
 Та вартовий: певніша справа буде,
 Коли ніхто не знатиме про се.

К а р п о.

Нехай і так... То може б пан полковник
 Не брамою звелів мені іти,
 А випустив мене з садка у хвіртку,
 Дак тут ніхто мене б уже не вздрів.

К о в а л е н к о.

Не можна так: кущі-терни край брами,
 І лехко ти сховаєшся у їх,
 Тут—голо все, то скоро вийдеш,—зараз
 Тебе ляхи постережуть і вб'ють.
 Тепер ходім,—я проведу до брами.

Виходять обидва.

Вихід XIV.

Пилипенко—обережно визирає в двері і, бачивши, що нікого нема, увіходе. Згодом Оксана.

П и л и п е н к о.

Уже пішли... Ідіть собі здорові!

Який швидкий: „Нехай ніхто не зна!“
 А я почув і знаю ваше гасло!
 Потрапив я сюди в щасливий час:
 Підмовою чи зробиться з Лясковським,
 А знаючи, як увійти сюди,—
 Вже я зроблю!.. Коли б то вийти швидче!..

О к с а н а—*ввіходе швидко.*

Ходіть мерщій! Василь уже пішов.

П и л и п е н к о.

Ходім, веди!.. А се тут недалеко?

О к с а н а.

Та тільки сад маленький перейти.
Виходять. Сцена який час порожня.

Вихід XV.

Л я с к о в с ь к и й, а тоді О к с а н а.

Л я с к о в с ь к и й—*озирається.*

Нема її... От не щастить ізнов!..
 Побачити її саму хотілось...
 А от—нема!.. А може там вона?
Зазирає в одні двері і в другі.

Ніде нема!..

Оксана—*вбігає швидко.*

Ой, хто се тут!.. Пан сотник...

Лясковський.

Еге, се я... Потурбував я пані?
Але я знав, що пані тут сама,
То і прийшов із шанців щоб сказати...
Спиняється.

Оксана.

Сказати—що?

Лясковський.

Багато є казати,
Та усього не виявиш одразу...

Оксана.

Сідайте ж бо!

Сама сідає.

Лясковський.

Еге, сідаймо... так... *Сідає.*
Дак з чого ж я почну?.. Хиба з такого?
Нема мені спокою вже давно...

Оксана.

Чого ж то так?

Л я с к о в с ь к и й.

Бо пані я побачив.

О к с а н а.

Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...

Л я с к о в с ь к и й.

Дак зрозумій, що я тебе люблю!

Оксана зривається з місця, Лясковський теж устав.

Ні, не тікай, дай все мені сказати!
Не вільний я!.. Кохання обняло...
Подужати його не маю сили...
Мовчав я все, але тепер такий
Надходить час, що годі вже мовчати:
Ще день, чи два - поляжемо ми всі;
Тебе ж люблю: не можу попустити,
Щоб смерть тебе забрала в час страшний,
І можу я тебе порятувати,
Але ж за те благаю в тебе я:
Не погордуй моїм коханням, пані,
До мене будь...

О к с а н а.

Ні, годі вже!..

Мені було б од вас піти відразу,
Не слухати тих божевільних слів;
Коли ж уже лишилась я, то мушу

Сказати так: як зважилися ви
 Таке гидке мені казати й грішне?
 Почтивості моїй, чесноті ви
 Як зважились таку вчинити кривду?
 Ідіте геть і більш не важтесь ви
 До нашої приходить господи!..
 А кривду сю—хай вам дарує Бог!

Л я с к о в с ь к и й.

Розгнівалась і слухати не хочеш...

О к с а н а.

Ідіте геть!—я вже сказала вам,
 І більше вас я слухати не буду.

Л я с к о в с ь к и й.

Гаразд! Дарма! послухаєш колись,
 І що тепер здається нецнотливе,
 Лякає так,—вже здасться не таке,
 Як смерть тобі над шиєю зависне.

Виходе.

Вихід XVI.

О к с а н а—сама.

О, Господи, яка гидота се!
 За віщо він мене образив, скривдив?
 Помітив щб в мені таког'о він,

Що зважився прийти мене схилити
 Покинути під ноги честь свою?
 Які слова, чи погляди, чи вчинки
 Мої йому ту зважність надали?
 Не знаю я, а кров кипить з образи!..
 Казати се Василькові, чи ні?..
 А вже ж, що ні! Є клопоту багато
 У його й так,—то нащо сей новий?
 Йому тепер спокою в душу треба..
 І добре се надумалася я,
 Що зважилась про батька не казати:
 Сказала б я,—щоб б мусив він тоді?
 Коли б оддав на суд у раду батька,
 То певна річ, що присуд був би—смерть;
 Коли б його пустив із міста нишком,
 То мусив би тоді Василь немов
 Ізрадити своїх, а се погано,
 І мук йому без міри завдало б;
 Тепер же все зробилось тишком-нишком,
 Не зна Василь, не зна про се ніхто..
 Тоді колись, як знімуть сю облогу,
 То розкажу я Василеві все,
 Тепер же—ні! Навіщо турбувати?

Вихід XVII.

К о в а л е н к о—*ввіходе швидко.*

К о в а л е н к о.

Ну, ось і я! Діждалася мене?

О к с а н а.

Кидається до його й припадає йому на груди.

Василичку!.. мій орле ти, мій світе!..

Єдиний мій, найкращий, дорогий!..

Ти все мені!.. моє життя, мій раю!

К о в а л е н к о.

Ні, ти—мій рай, моє життя і світ!..

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Одміна перша.

Світлиця в господі в сотника Лясковського, вбрана підхоже до того, як і в Коваленка, але менша й простіша. Ніч, на столі свічка.

Вихід I.

Л я с к о в с ь к и й—сидить за столом, перед їм стоїть К р у т ь к о, немолодий козак.

Л я с к о в с ь к и й.

Дак мовиш ти, що хилються до нас?

К р у т ь к о.

Та ще і як! Я з панського розказу

Усім одно у вуха все турчу:
Що в нас тепер полковник сей поганий...

Л я с к о в с ь к и й.

Ну, а про те... про мене закидав?

К р у т ь к о.

А як же ж ні!.. Казав, ласкавий пане!
Нам сотника Лясковського, кажу,
Полковником годиться обібрати,

Л я с к о в с ь к и й.

То що ж вони?

К р у т ь к о.

Багато пристає
На вашу мосць... а інші Коваленка
Обстоюють.

Л я с к о в с ь к и й.

А ти їх припечи:
Ти нагадай сьому, як пан полковник
Його колись покривдив,—накарав
За те, що він... Ні, не кажи за віщо,
А за ніщо, кажи... Тому закинь,
Що міг би він уже значнішим бути,
Але сього полковник не дає,
А буде він значнім тоді, як стане

Полковником Лясковський... Ще кому
Ти просто дай горілки, щоб напився,
Чи таляра йому ти в руку вкинь,
Коли не п'є...

К р у т ь к о.

Я ж і роблю так саме.

Л я с к о в с ь к и й.

Усякому ти щось лихе скажи
Про Василя,—вигадуй там що знаєш,
Та тільки так бреши, щоб не вклепавсь.

К р у т ь к о.

Та знаю як,—мене сього не вчити.

Л я с к о в с ь к и й.

Хто наріка на сю облогу,—тим
Скажи, що се через його упертість
Та через те, що недотепний він:
Коли б не він,—давно б кінець облозі.
А хто кричить, що треба йти на смерть,
Тому скажи: Василь оддатись хоче
Ляхам і вже з Ханенком наклада...
Тим і людей мордує він, щоб врешті
Знемігшися, всі лекше підлягли.

К р у т ь к о.

Вже декому й казав... і вірють добре.

Л я с к о в с ь к и й.

А коли хто і віри не дойме,
Та все якась народиться невіра
До Василя: „А може щось і є?“
Подумає і неймовірний часом...
І вже не так повірить він йому,
Як трапиться, що треба буде віри.

К р у т ь к о.

От тільки ще той клятий дід Остап:
Він серед нас велику силу має,
Шанують всі його, що лицарь він
Уславнений і ранами окритий,
Козацькі звичаї знає всі...
Я закидав йому: — „Дурниця“ — каже,
„Ти не плети дурниць!“ — Коли б же він
Та прихиливсь, — за їм би й ті шугнули,
Що ще тепер хитаються вони.

Л я с к о в с ь к и й.

А ти йому червінчика...

К р у т ь к о.

Не візьме!..

Та я його злякаю: я впевню,
Що зраджує полковник. Як повіре,
То ворогом страшним тоді йому
Він зробиться.

Лясковський.

Роби вже як там знаєш!
Полковник я,—хоружий в сотні—ти.

Дає гроші.

Ось на́ іще побрязкачів блискучих,—
Багато сим прихилиш ти... Іди!

Крутько кланяється й виходе.

Вихід II.

Лясковський—*помовчавши.*

Полковницький пірнач...блищить він гарно...

Ото тоді пануй і роскошуй!..

Дурні! дурні! Клопочуться, гризуться,

За рідний край говорють, за народ...

А що мені той рідний край? на віщо?

Як добре жить, то там і рідний край,

А як що зле,—на чорта він іздавсь?

Про волю ще народною торочуть...

Все чорт зна що! Йому горілки дай,

Уп'ється він, то й ба́йдуже про волю:

Лизатиме він чоботи тобі.

Тоді вона, та воля, є в людини,

Коли бряжчать червінці у руках,

Тоді усе, що тільки заманеться,

Все зробиться!.. Такої волі й я

Добуду ось... Коли б же пощастило!..

Щоб більше він на шиї не сидів,

Огидний сей!.. Тоді уже й Оксана...

Ой-ой, ой-ой!.. То ласощі такі,
 Що тільки їх хоч трошки нагадаєш,
 То так тебе мов опече всього!..
 А як вона нагнівалась на мене!..
 Тоді немов ще краща стала враз..
 Вже сердьсь тепер: твоя ще поки воля!
 А скоро я приборкаю тебе,—
 Не сердиться ти будеш,—цілувати!

Вихід III.

Старовський та Жилинський *уві-
 ходють.*

Старовський та Жилинський.

Добри-вечір!

Лясковський.

А, прішу до господи!

Старовський та Жилинський скидають керей.

Сідайте бо! Давно вже челядь спить,
 І нас ніхто почути тут не може,
 То вільно нам розмовиться в сей час.

Старовський.

Надумав се пан сотник щось цікаве.

Лясковський.

Цікаве—так! Ми мусимо гуртом

Порадітись, щоб знати, що чинити,
Бо справа се великої ваги.

Ж и л и н с ь к и й.

А ну, кажи, послухаєм про справу.

Л я с к о в с ь к и й.

Мені до рук потрапив лист один...

Ж и л и н с ь к и й.

Від кого ж лист?

Л я с к о в с ь к и й.

Від гетманá Ханенка.

Ж и л и н с ь к и й.

Ханенка? Йó?

С т а р о в с ь к и й.

Невже?

Л я с к о в с ь к и й.

Атож, кажу.

С т а р о в с ь к и й.

А що ж стоїть написане в цидулі?

Лясковський.

Хай пан суддя читає сам її. *Подає листи.*

Старовський—*розгортає й дивиться спершу на підпис.*

Ханенко, так... Ну, будемо читати!

Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з сим листом нашим певного чоловіка, сподіваючись, що сим тебе і інших обачніших з старшини вашої до перестанку пролиття крови християнської нахилимо. Поневаж уже два тижні тая кров проливається і ще більше її пролито має бути, як звитязьким рббом до Калнику вступимо. Рач ваша милость на тоє уважно глянути, іж ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілка день поддатися мусите. Ліпше вам будеть на ласку нашу оддатися, аніж караня сроґого за упартость дознати. За дурницею полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть; то могл би ваша милость, полковницький пірнач до рук узявши і розважніших із старшини вашої до себе приєднавши, тоє вчинити. А що такий вашої милости і товариства учинок без нагороди доброї маєтками, чи золотими червоними не лишився би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милости ніхто видерати не мав би. Рач же,

розваживши тоє, мені пилну а пилну і щиру
одповідь подати. Року Божого 1671-го Октоб-
рія...”

Оце і все. *Мовчать який час усі.*

А що сказав пан сотник
Тому, хто дав йому сього листа?

Л я с к о в с ь к и й.

Що відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів,—
На те я вас тепер оце й покликав.

С т а р о в с ь к и й.

А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до вваги?

Л я с к о в с ь к и й.

А що ж тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно—нам витримать несила,
Не схилимось,—то шию нам нагнуть,
Послухаєм—зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати нам в огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занапасти, і місто,
Віддавшись ж—ми зарятуем все,
Та і сами не будемо без зиску.
Ви згодились попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі

Змагаться нам, то скинем Василя,
Коли на те до нас він не пристане,
Та й скоримось Ханенкові. Сей час
Уже прийшов: не витримаєм далі.
І склалось так тепер нам добре все,
Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
Прохає нас,—то се ще й ліпше нам:
Ми можемо так більше вторгувати.
Тим я й кажу: берім, коли дають,
Бо час мине, то може все пропасти.

Ж и л и н с ь к и й.

Та се то так... та штука є одна...

Л я с к о в с ь к и й.

Кажі—яка, то може і зарадим.

Ж и л и н с ь к и й.

Ну, дасть гетьман мастків, талярів
По сотні-дві... І ще тобі до того
Полковництво...

Л я с к о в с ь к и й.

Написано про се...

Хиба не в лад?

Ж и л и н с ь к и й.

Ні, не про те, а ось що:

Вам добре двом: полковницький пірнач
Уже давно вві сні пан сотник бачив,—
Тепер його й рукою досягне.
І пан суддя теж плату добру має:
Полковника ненавидить він так,
Що добре б дав, аби помститись можна...
За віщо се,—не відаю того...

С т а р о в с ь к и й.

Він ворогом мені давно вже стався:
Образою великою вразив
Мене він раз...

Л я с к о в с ь к и й.

Яка ж була образа?

С т а р о в с ь к и й.

Прилюдно він назвав мене колись
Утисником і ще зганьбив словами.

Л я с к о в с ь к и й.

А защо ж то?

С т а р о в с ь к и й.

Та за дурницю все!
Там козаки-сусіди єсть у мене,
Дейнеченки... супліку подали,
Що ніби я їх утискав, що ніби

Я батожжам їх бив, а то усе
Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
Ще й на суддю! І він мене тоді
Утисником назвав, ганьбив... забути
Не можу я... Давно я запрягсь
Помститися, полковництво відняти
У його й все...

Ж и л и н с ь к и й.

Ото ж і буде так!
От пан суддя і має нагороду!
Опріче тих маєтків. талярів,
Один бере пірнач, а другий—помсту,
А що ж мені?

Л я с к о в с ь к и й.

Маєтність, гроші...

Ж и л и н с ь к и й.

Ге!

Те маєте і ви та ще і надто,
Мені ж нема додаточка того.

Л я с к о в с ь к и й.

Як так—бери! Про те всі будем дбати,
Щоб сотником ізроблено тебе.

Ж и л и н с ь к и й.

Оце гаразд! Так ліпше й приставати.
Та тільки вже щоб слова не ламать!

Л я с к о в с ь к и й.

Не зломимо! Як я сказав, то певне.
Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
Що думає—не хоче нам сказати.

С т а р о в с ь к и й.

Я пристаю.

Ж и л и н с ь к и й.

Оце так і гаразд.

До Лясковської.

А де сей лист пан сотник взяв? од кого?

Л я с к о в с ь к и й.

Вночі я йшов учора: аж дивлюсь,—
По хлопському убраній хтось підходе,
Дає листа... Я в його роспитавсь:
Він ізнайшов отой тайник підземний
Та й вліз сюди... Я наказав йому,
Щоб зараз він назад вертавсь, а вранці
Засипали ми тайника того.

Ж и л и н с ь к и й.

Бач, бісові,—знайшли ж тайник, а наші
І байдуже!

С т а р о в с ь к и й.

Бо так він обваливсь,

Заріс увесь кущами й дерезою,
Що всі його забули вже давно.

Л я с к о в с ь к и й.

А сей, бач, знав про його: він у місті
Колись бував. І знаєте ви—хто?

Ж и л и н с ь к и й.

А хто? Кажи!

Л я с к о в с ь к и й.

Полковниці се батько.

С т а р о в с ь к и й.

Невже? Свирид? Бач, де він обізвався!

Ж и л и н с ь к и й.

А хтож то є? Про його я не знаю.

С т а р о в с ь к и й.

Він з Винниці був міщанин,—там є
У його двір... Водився з козаками
Ще здавна він... лествивсь і до ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка...

Л я с к о в с ь к и й.

Тепер же знов з Ханенком наклада...

Він там у їх за осавулу в сотні...
На вигадки премудрий, дак його
Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
А хитрощів зажити треба їм.

Ж и л и н с ь к и й.

А як же наш йому зробився зятем?

С т а р о в с ь к и й.

Так і зробивсь... У його ся дочка
Одна була, та ще приймак... За пана
Багатого віддять її хотів.

А тут Василь підскочив, та вернувся
Із гарбузом, бо був тоді малим
Хоружим він у сотні... Дак Оксана
Сама тоді вже утекла із ним.
Розлютувавсь Свирид і відцурався
Навік дочки.

Ж и л и н с ь к и й.

Дак он се через що
Він хоче сам занапастити зятя!...

До Ляковського.

Того ж ти так на раді обставав
За те, щоб нам з ляхами биться й далі?

Л я к о в с ь к и й.

Так ліпше ми захистимо себе:
Як будемо кричати скільки сили

Про ворогів треклятих та про бій,
То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
Ми ж нищечком ізробимо своє.
Та ще і те: коли б сам Коваленко
Ляхам оддавсь,—пропали бариші!

С т а р о в с ь к и й.

А як же ми умовимся з Ханенком?

Л я с к о в с ь к и й.

Я завтра сам із Кальника піду
Вночі до їх і там з самим Ханенком
Погоджуся.

С т а р о в с ь к и й.

Се до ладу... іди!

Л я с к о в с ь к и й.

А мій Крутько підкручує тут добре.
Багато вже до нас прихильних є.

С т а р о в с ь к и й.

Нам їх тепер ще більше буде треба:
Як Василя приборкаєм, то все
Ізробимо, а з ним, то важча справа.
Силкуймося, щоб прихилить народ.

Л Я С К О В С Ь К И Й.

Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й щирі ми.

Ж и л и н с ь к и й.

А що ж, ходіть! Обійдемо та й спати.
Вдягаються й виходють. Завіса спадає.

Відміна II.

Ніч. Майдан серед Кальнику великий. Будинки старосвітські: вікна вузькі, покрівлі гонтсві й солом'яні, високі й юстрі. Ніч не місяшна, але досить видко. Чути, як перегукується варта: „Вартуй! Вартуй!“—чукає з одного боку, „Вартуй!“—озивається з другою, а ще десь далі ледві чути: „Вартуй!“

Вихід IV.

Як одслонюється завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом чути ходу. Виходють Лясковський, Старовський та Жилинський, ідучи через майдан од Лясковського до шанців.

Л Я С К О В С Ь К И Й.

То правда є: сього Ханенка знаю;
Він так як пес виля своїм хвостом

Туди й сюди... Та нам про те байдуже,—
Аби свого хоть з чортом досягти.

С т а р о в с ь к и й.

Протів ночі не поминай його!..

Л я с к о в с ь к и й.

Ат, вигадки!.. А що се галас наче?
Ба ні, се спів.

С т а р о в с ь к и й.

І справді щось співа.

Л я с к о в с ь к и й.

Який се біс тепер співати сміє?

Вихід V.

*Чути куртовий спів; пісня наближається, го-
лоснішає. Виходить курт—чоловіка десять козаків
трохи на підпитку. Безладно йдуть, співаючи:*

Гей гук, мати, гук, Де козаки п'ють.	} 2
І веселя та доріженька, Куди вони йдуть!	
Куди вони йдуть, Там бори гудуть,	} 2
Поперед себе та вражих ляхів Облавою пруть!	

Зібрались вони
 Під рясні дуби
 Та чекають отамана
 На раду собі. } 2

Отамане наш,
 Не дбаеш за нас,—
 Ось бач—наше товариство
 Як розгардіяш!..*) } 2

Л я с к о в с ь к и й.

А чого б же воно, бісові сини, не було розгардіяшем, коли ви, отак упившись, серед ночі галасаете?

К о з а к 1.

Отамане наш!.. Ми ж хоч і впилися, дак за твої ж і гроші.. Їй же Богу та й годі!.. Ти ж їх сам нам давав та ще й казав: „Нате вам, хлопці, бо я сотник добрий“. І ми хлопці добрі, а в жидівочки Рухлі горілка прихована... Дак ми за твої гроші й тее... За твої гроші й за твоє здоровля, бо ти ж у нас сотник добрий... Ти ж давав...

Л я с к о в с ь к и й.

Давав, бісова патяко, давав!.. Але хиба я вам казав упиватися?

*) Уся пісня співається за сценою, на сцені тільки два останні вірші.

Козак 2.

Та ми, пане отамане, се й без казання
знаємо.

Лясковський.

Хоч би вже трошки пили, а то так!..

Козак 3.

Сама душа міру знає! Чоловік не скоти-
на: більше відра не вип'є.

Лясковський.

Та ще й зіпаєте на все п'яне горло! Цить-
те мені зараз, а то як почує полковник, то він
ізвелить вас до гармати прикувати.

Козак 3.

А нам начхать на полковника, бо ми лю-
бимо сотника!

Козак 1.

Щоб я здох—любимо! Давай я тебе, па-
не сотнику, поцілую! *Обнімаючи цілує.* От доб-
рий сотник!.. Не гордий!

Дехто з козаків.

А не гордий..! Ні!

Козак 3.

І випити дає.

Лясковський.

Чуєте ж, хлопці: цитьте, не ячіте! Ви ж знаєте, який полковник лютий. Мені ж вас жалко.

Козак 2.

Ой спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!..

Лясковський.

Ну йдіть же, хлопці, та лягайте спати!.. Та нищечком... щоб вас ніхто не чув! А то вдруге ніколи й шеляга не дам за вас шинкарці.

Козаки.

То й підемо!.. Чому не піти?.. *Виходять.*

Вихід VI.

Старовський.

На віщо се ти гроші їм даєш?

Лясковський.

Та кат їх знав, що так вони нап'ються!

А чим таких на свій прихилиш бік?
Дай випити, то зараз і не гордий,
І добрий він, а там і потягли
На раді всі за того, хто не гордий...
Ще поки хай уже собі поп'ють,
А згодом ми приборкаєм се бидло.

Вихід VII.

К о з а к—убіває.

Гей, пане сотнику, біда!.. біда!..

Л я с к о в с ь к и й.

Яка біда?

К о з а к.

У нас ляхи у місті.

Ж и л и н с ь к и й.

Та не бреши!

К о з а к.

Коли брешу, то хай
Я не діжду і праведного сонця!

С т а р о в с ь к и й.

Та де ж вони взялись?

К о з а к.

А чорт їх зна!
Мов із землі,—так вирілись зразу.

Вихід VIII.

Білоченко та Крицький з козаками.
Білоченко—убив з козаками.

Де вороги?.. казали, що ляхи...

Крицький—з другою боку, з шаблею в руках,
за їм теж козаки.

Хто про ляхів гукав? А де полковник?

Лясковський.

Не відаю.

К о з а к—убив.

Ляхи!..

Білоченко.

Та де ж вони?

К о з а к.

На варті я біля лівої брами
Стояв тоді... Ой, дихать не дає!..
Ізвечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто вночі,

Постукавши, такеє скаже гасло:
 „Брід перейшов“... Я тільки упустив—
 Дивлюсь: ляхи... Пан Горленко там зїми...
 Але йому вже сили не стає...
 Прислав мене... благає він посилку...

Л я с к о в с ь к и й.

Дак он як се!.. Дак се вже зрада в нас!
 Ляхів пустив полковник сам у місто!

Б і л о ч е н к о.

Що плещеш ти?

Л я с к о в с ь к и й,

Хиба ж ти сам не чув?

Вихід іХ.

К о в а л е н к о—*вбігає з шаблею в руки.*

К о в а л е н к о.

Що сталося? Гукали,—ворог в місті?
Чути стріляння.

Л я с к о в с ь к и й—*до Жиминського та до Ста-*
ровського.

Кричіть бо ви мерщій, що зрадник він!

С т а р о в с ь к и й.

А ти ж де був, що ти того не знаєш?

К о в а л е н к о.

Я дома був...

Ж и л и н с ь к и й.

А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!

К о в а л е н к о.

Не розберу ніяк, про віщо мова.

Л я с к о в с ь к и й.

Не розбереш? Про те, що зрадник ти!

К о в а л е н к о—з *притиском та поважно*.

Що ти посмів мені сказати зараз?

Л я с к о в с ь к и й.

Те, що ти чув!.. Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Він упустив, і увійшли—ляхи.

К о в а л е н к о.

О, Господи!.. Невже? Мерщій до бою!..

С т а р о в с ь к и й.

Ні, постривай! ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов,—не пустимо вже більше!

Ж и л и н с ь к и й.

А вже ж, що так! Його спинити треба!

Л я с к о в с ь к и й.

Попавсь тепер! Не викрутишся вже!

С т а р о в с ь к и й.

Невільний ти, бо учинив ти зраду.

Чути стріляння й бойовий галас.

К о в а л е н к о.

Не зрадник я!.. Я свідчусь Богом—ні!
Як сталось це—і сам тепер не знаю...
А тільки я нічим не завинив,
І потім сам я викрию всю справу...

Ж и л и н с ь к и й.

Не слухайте!.. Беріть його, в'яжіть!

К о в а л е н к о.

Мене в'язать?.. А, бісова пашчеко!
Мовчи мені!.. Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?

Б і л о ч е н к о .

Брехня усе! Не віримо тому!

К р и ц ь к и й .

Не вірю й я!

Г о л о с и .

І ми!.. І ми не вірим!

Чути стріляння.

Л я с к о в с ь к и й .

Не вірите? А він ляхів пустив
І зараз всіх оддасть нас на поталу.
Полковнику! не вільний більше ти,—
Віддай пірнач і підеш до в'язення.

Бере його за плече.

Ж и л и н с ь к и й—*хана Коваленка за руку.*

Віддай пірнач!.. в залізо!.. до тюрми!

Чути стріляння.

К о в а л е н к о—*цетнувшись і відіпхнувши Лясковського й Жилінського.*

Від мене геть!.. Ви чуєте, там б'ються!
На завтра суд!.. Тоді мене судіть!
Тепер же час не судній,—треба битись.

Високо шаблю піднявши, укає.

Гей, козаки, панове молодці!
 За мною всі! Не даймось ворогам!
Кидається до бою, а за їм усе козацтво.

К о з а к и.

Не подамось!.. Времо—не подамось!
Лясковський, Старовський та Жилінський якийсь час вагаються, але потім і вони вибігають.

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

Майдан серед міста той, що й учора.

Вихід I.

Чути, як забубнено у віщові бубни. Через майдан ідуть два О кли ч н и к и.

О кли ч н и к 1.

У раду!.. в раду!.. в раду!

О кли ч н и к 2.

У раду!.. до суднього кола! *Проходять.*

Вихід II.

Козаки зіходяться. Вони приходять увесь час, аж поки старшина поприходе. Між козаками Крутько.

К о з а к 1.

Дак оце ми полковника судитимем?

К о з а к 2.

А що ж із того суду буде?

К р у т ь к о.

Коли провинив, то шию втнемо.

К о з а к 1.

Так то й утнеш полковникові!

К р у т ь к о.

Скоро стався зрадником, то не став полковником.

К о з а к 1.

А так! час гарячий, войовий... Змилування під такий час нема.

К р у т ь к о.

Ще б пак! Мало не загинуло місто через його.

Денис, *кремезний, трохи сивий козак, що надійшов тим часом.*

Через його? Може через вас?

К о з а к 3.

Овва! Чого ж то через нас?

Д е н и с.

Бо ви замість щоб одбиватись,—судити його заходилися. Як би він подався та не крикнув: „До бою!“ та не кинувся, то що тоді було б? Поки б ви тут судили його, а тим часом вороги все місто поняли б.

К о з а к 1.

А що правда, то не брехня. Як кинувся він,—мов лев який!.. Так усі за їм і шугнули!.. Та як поперли ляхів лавою поперед себе, то враз де вони к чортам і поділися!

К р у т ь к о.

Авжеж! А сам ворогам гасло подав, щоб увійшли.

Д е н и с.

А ти чув?

К р у т ь в о.

Нащо чути, коли й так видно? Коли ляхи знали гасло, то воно саме до їх не перелетіло.

Д е х т о.

А певне!.. Вже ж не як!

К о з а к 4.

Щоб такий чоловік та таке зробив?!

К о з а к 5.

Та такого друзяки полковника другого й немає!

К р у т ь к о.

Уже й друзяка! А то не твого брата він прикував до гармати?

К о з а к 5.

Та се правда...

Д е н и с.

А то й не треба було? Упився й побився з жидівкою! Хиба се личить козакові?

К о з а к 4.

А я таки знову своє: зроду-звіку не пойму віри, щоб він ізрадив.

К о з а к 3.

Бо дурень!

К о з а к 4.

Сам єси дурень, а мене маєш так узивати?

Хатає його за груди, добуваючи шаблю.

Г о л о с и.

Годі вам, годі!.. Це ж не шинк, а рада!..
Чи ви показалися?.. Розніміть їх!

Козаків рознімають.

Вихід III.

Баба Горпина *проходе через майдан і*
стривається з Денисом.

Г о р п и н а.

А що се тут, Денисе? Чого се зібралася
рада?

Д е н и с.

Хиба ж не відаєш?.. Полковника судити-
муть.

Г о р п и н а.

Як то полковника судитимуть? Защо?

Д е н и с

Бо він посланця з міста послав і гасло
сказав вартовому, щоб на те гасло назад його
впустив... А ляхи про те гасло якось і дові-
далися. Дак оце тепер і судитимуть... мов би
то він ляхам гасло переказав і їх до міста
пустив.

Горпина.

Ой, лишенько!.. Яка ж неправда на чоловіка!

Крутько.

Иди собі, бабо, йди!.. тут нема чого стояти!

Горпина.

Та я не стою, я за ділом ішла... Оце біда!.. Треба піти пані Оксані сказати. *Виходить.*

Вихід IV.

Дід Остап.

Д. Остап, *старий, увесь білий, приходе й скидаючи шапку:*

Здорові, дітки! *Всі, хто поблизу, скидають шапки, кажучи:* Здорові, дідусю Остапе!

Денис.

От нехай дід Остап скажуть, чи то ж по правді на нашого полковника казати, мов би він ізрадник?

Д. Остап.

Чи він ізрадник, а чи ні, то те на раді побачимо, а що туди воно хиле, то се й я скажу.

Крутько.

А бач!.. А бач!.. Уже дід Остап дурно не скажуть. У нас нема над діда Остапа мудрішого... то вже як дід Остап і скажуть, то так воно й є.

Козак 2.

Так! так!

Ще дехто.

Авжеж, що так!

Д. Остап.

Я, дітки, сеє вже знаю... По світах бував...

Козак 3.

Покажемо вам на раді, який ваш полковник!

Козак 5.

К бісу такого полковника!

Козак 6.

Пана сотника Лясковського за полковника!

Голоси.

Чи ба, куди стріляє!.. А не діжде він того ніколи!

И н ш і г о л о с и.

Діжде! Скрутимо в'язі вашому Коваленкові!

Д е н и с.

За ту горілку, що вчора вас сотник напував?

К о з а к 3.

А ти бачив?

Д е н и с.

Ніколи нам було бачити: ми билися з ля-
хами, як ви п'яні спали. Тільки чули, як ви
хропака затинали.

Д е х т о.

Га-га-га!.. Оце дак так! У самісіньке око
вцілів.

К о з а к 1.

Цитьте, отамання йде!

Вихід V.

*Все стихає. Повагом, з урядовими клейнодами
в руках, іде старшина: Лясковський, Ста-
ровський, Білоченко, Жилинський,
Горленко. Підходячи здоровкаються, беручись
за шапки.*

Здорові, панове молодці!

К о з а к и.

Доброго здоровля, панове отаманя!

Л я с к о в с ь к и й.

Чи вже усі зібралися у раду?

Г о л о с и.

Та вже усі... Полковника нема...
І писаря...

С т а р о в с ь к и й.

А не гаразд!.. не добре!..
Зібралася громада, дожида,
А він там десь ще дляється, бариться...

Ж и л и н с ь к и й.

Мов не його судитимете ви,
А сам він нас.

Л я с к о в с ь к и й.

Він не шанує ради.

Б і л о ч е н к о.

Поспіємо!.. От зараз прийде він...
Нема чого заздальгидь горлати...
Та он і йде...

Горленко.

Іде... і писарь з ним...

Вихід XI.

Василь Коваленко—з полковницьким пірначем у руках; Лаврін Крицький, писарь, з каламарем біля пояса і з шаблею при боку; в руках сувій паперу.

Коваленко—скидаючи трохи шапку.

Здорові, панове-молодці!

Дехто.

Здоров і ти!.. Хто скида шапку, а хто ні.

Коваленко.

Ну, раду починаймо!..

Стають таким ладом: козаки стоять півколом, а посередині Коваленко, праворуч суддя Старовський, біля його Лясковський та Жилинський, ліворуч писарь Крицький, Білоченко, Горленко. Спереду Дід Остап, Денис.

Старовський.

Хто ж зніме річ?

Л я с к о в с ь к и й.

Та хто ж, коли не ти?
Єси ж суддя, а се в нас судне коло,
То вже ж тобі і бути речникóm.

Г о л о с и.

Хай буде так!.. Суддя нехай питає!..

С т а р о в с ь к и й.

Спасибі вам, панове молодці!..
Ось слухайте ж, панове отамання,
Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики козацтво!
Що сталося учора—звісно всім:
Упущено ляхів до нас у місто,
А вартовий їх сам же і пустив;
Нехай тепер він нам і оповість,
Як сталось те.

В а р т о в и й—*виступає з-за стовпища.*

Та сталось так воно:

Вночі когось приводе пан полковник...
По темному не розібрав я—хто...
Звелів його він випустити в браму,
Тоді сказав: „Коли хто уночі
Постукає до брами й гасло скаже:
„Брід перейшов“, то ти того пусти“.
Я довго там стояв, було все тихо,

А далі, так опівночі вже,—стук
 У браму щось. Питаю: хто там стука?
 Воно ж мені: „Брід перейшов,—пусти!“
 Я відчинив—коли їх ціла купа...
 І оком я змигнути не поспів—
 Всі як сунуть!.. Мене з їх хтось ударив,
 Додолу збив... Коли на щастя тут
 Пан Горленко настиг, і бій зчинився...
 А потім я до вас ото прибіг...

С т а р о в с ь к и й.

Полковнику Василю Коваленку!
 Чи так було, як вартовий казав?

К о в а л е н к о.

Увечорі учора я покликав
 Карпа Ганька до себе й наказав,
 Щоб він удягсь у просту свиту й вийшов
 У браму ту; щоб у долині він,
 Петра Гайду, мірошника, знайшовши,
 Йому мою цидулу доручив
 І наказав, щоб той до Дорошенка
 Відніс листа; Карпові ж я звелів
 Вертатися. Коли ж Петра не буде,
 То сам нехай до гетьманá іде...
 Всі посланці, яких ми посилали,
 Погинули: я, зради боячись,
 Так нищечком послав Карпа, що знати
 Не міг ніхто... то й вартовий не знав,

Хто йде й чого... Карпа я сам приводив,
Сам випустив, і так усе було,
Як вартовий нам зараз оповів.

С т а р о в с ь к и й.

Іще скажи: чи міг почути хто,
Як ти казав Карпові й варті гасло?

К о в а л е н к о.

Я думаю: ніхто того не чув.

С т а р о в с ь к и й.

То з двох одно тепера має бути:
Або се ти переказав ляхам
Про гасло те, щоб увійшли до міста,
Або зробив ту збродню вартовий.

В а р т о в и й.

Я не робив того, я свідчусь Богом!..
Пан Горленко те знає, весь той час
Він там стояв, біля гармати зараз...

Г о р л е н к о.

Я оддалік стояв, і бачив я,
Як посланця приводив пан полковник;
Розмови їх почути я не міг,
А бачив все: нікуди не відходив
Сей вартовий, не розмовляв ні з ким.

С т а р о в с ь к и й.

То і не міг ляхам сказати гасло...
Полковник же...

К р и ц ь к и й.

Міг виявить Карпо...

Л я с к о в с ь к и й.

Він не такий козак, щоб те зробити,
І ми ж усі тут знаємо Карпа.

Г о л о с и.

Та знаємо!.. Людина певна дуже!

Б і л о ч е н к о.

Могли його вхопити там ляхи
І муками примусити сказати.

С т а р о в с ь к и й.

Він не такий, щоб мук яких злякавсь:
Мордовано уже його аж двічі,
Як попадавсь до рук він ворогам,—
Чи ж виявив хоч кришечку він їм?

Г о л о с и.

Та що й казати! Душа в Карпа—то криця!

К р у т ь к о.

Умре, а вже не пустить пари з уст.

Л я с к о в с ь к и й.

А де ж Карпо? Чи вже він повернувся?

Г о л о с 1.

Нема його.

Г о л о с 2.

Не видно вже давно.

С т а р о в с ь к и й.

Що говориш? га?

Г о л о с 2.

Та ще як позавчора
Ходили ми на виправу вночі,
То я його, вернувшись, й не бачив.

Л я с к о в с ь к и й.

А вас тоді ляхи напали там
І вбили...

Г о л о с 2.

Двох...

Л я с к о в с ь к и й.

То може й трьох убили:
Ще і Карпа?

С т а р о в с ь к и й.

Хто ще тоді ходив?

Г о л о с и.

Я!.. Я ходив!.. І я!.. І я!.. Ми троє...

С т а р о в с ь к и й.

Чи бачив хто, щоб повернувсь Карпо?

Г о л о с и.

А хто ж його тепер згадає?.. Наче
Не бачили...

К о в а л е н к о.

Не бачили ви? як?
Та він же був! Згадайте ліпше ви!

Г о л о с и.

Та може й був, а може ні—не впомку...

С т а р о в с ь к и й.

Ото ж то й є!.. От бачите ви всі,

Що не вернувсь Карпо тієї ночі,—
То й не його полковник випускав.

К о в а л е н к о.

Кого ж? Скажи!

С т а р о в с ь к и й.

Хиба про те я знаю!
А може хто приходив од ляхів,—
Ти й випустив, йому сказавши й гасло.

К о в а л е н к о.

Обібрано тебе, щоб речникóm
Ти в раді був, то можеш те казати;
Коли б же ти мені таке сказав
Не речником, не в раді,—смертним боєм
Я б допевнивсь, де право ти здобув.
Собі таке, щоб смів мене ганьбити
І зрадою плямити честь мою!
Та ти—речник... Панове отамання,
Громадськії мужі і ви усі
Товариші і братчики-козацтво!
Ви знаєте, що я не перший рік
По правді тут між вами козакую,
Ви бачити сами могли, чи я
Коли хиливсь до ворога лихого?
Ви знаєте, що у житті мені
Дорожчого нема за нашу волю,
Ви знаєте: я боронив її!..

А він плямить великою ганьб'ю
Тепер мене!.. Чи вірите тому?

Г о л о с і в к і л ь к и.

Не віримо!.. Хиба ж таки не знаєм?..
Не віримо, щоб ти лихе зробив!

К о в а л е н к о.

Коли б я міг таке страшне вчинити,
Коли б хотів я зрадити братів,—
Не кинувсь би учора я до бою,
Я б не спинив лукавих ворогів,
Я б попустив їм тут запанувати...
Не відаю, як сталося се так,
Що всі Карпа не бачили: він мабуть,
Не спавши ніч, проспав учора д'ень,
А ввечері його з листом послав я.
Я знаю сам, який козак Карпо,
Не думаю, щоб він признавсь на муках...
Тут сталось щось... його не розберу
Я поки ще... Та дайте трохи часу,—
Ми знайдемо, хто зраду сю вчинив,
Скараємо за сю тяжку провину.

Г о л о с и.

Гаразд!.. Гаразд!.. От добре промовля!
Шукатимем усі того злочинця,
Ізнайдемо,—то смерть тоді йому!

Вихід VII.

О к с а н а—*вбігає, задихавшись.*

Стривайте бо!.. Помилуйте для Бога!..
Не винен він, нічого не зробив...
Не заробив ніякої він кари...
Я знаю!.. я...

Спиняється, задихавшись.

Л я с к о в с ь к и й.

Та що там знаєш ти!

О к с а н а.

Ні, се не він!.. Я зараз ось... я зараз...
Догадуюсь, що винна в сьому я...

Б і л о ч е н к о.

Та як се?.. Ти?!..

К о в а л е н к о.

Оксано, ти вчинила?..
Та що бо ти!.. Не може бути, ні!..
Ти не могла такого учинити!

К р и ц ь к и й.

Чи то ж могла ти зрадити нас, пані?
Тому ніхто з нас віри не поймає.

О к с а н а.

Мені усе Горпина розказала...
Не так воно!.. Скажу вам, як було...

К о в а л е н к о.

Кажи усе, та тільки щирю правду,
Чужих провин на себе не бери.

О к с а н а.

Ні, не візьму... До мене батько вчора
Із табору ворожого прийшов...

Г о р л е н к о.

Чий батько?

О к с а н а.

Мій... На сором мій, на горе
Він не своїх боронить,—ворогів.

Б і л о ч е н к о.

Та як же б він пройшов сюди у місто?

О к с а н а.

Потайником він позавчора вліз...
Іще ж тоді ви там не засипали...
А як уже засяпали,—не міг
Він вилізти і смерти сподівався.

Тоді згадав, що в його є дочка,—
 Прийшов, благав щоб я його пустила...
 Карав мене він словом дошкульним,
 Прокльонами страшними нахвалявся...
 То ж батько мій!.. Віддать його на смерть
 Я не могла—хоч він і відцурався
 Мене й усіх... У хвірточку малу
 Хотіла я уже його пустити,
 Коли се йде Василь... Мерщій тоді
 Сховала я в світлицю другу батька...
 Там він сидів і мабуть звідти чув
 Все, що Василь казав тоді Карпові...
 Оце й усе... Ви бачите: я винна,—
 Карайте ж так, як заробила я,
 Невинного ж ви визволіть од карі.

До Коваленка.

Прости мене, дружинонько моя,
 Що честь твою я вчинком сим сплямила!..
 Я думала, що краще так зроблю,
 Я думала,—мене не зрадить батько...
 Не знала я, про що казав з Карпом..
 Прости мене!.. Ти бачиш: винна—я...

К о в а л е н к о

Ой, Господи!.. За віщо ж сяя кара?!
Усі який час мовчать.

К р у т ь к о—*кричить.*

А що тепер?.. І викрилось усе!

Полковника воно і не минуло!..
І зрада та в господі в його!.. Бач!..

С т а р о в с ь к и й.

Вже враджено того скарать на горло,
Хто се вчинив. Злочинницю знайшли,
І присуд той на неї впасти мусить.

Ж и л и н с ь к и й.

А мусить же! Вже ставсь над нею суд:
Вести її, зрадливую, на страту!

К р у т ь к о і щ е д е х т о.

Авжеж вести!.. За зраду!.. На поміст!..

С т а р о в с ь к и й.

Хай буде так!.. Полковникова пані!
Ти зрадника і шпига, що прийшов
Підглядіти, як місто звоювати,
Не віддала до рук старшині... Ти,
Ховаючись, його пустила з міста:
Вчинилася велика зрада тим,—
За се ти вмреш!..

К р и ц ь к и й.

Стривайте! ще не так!

С т а р о в с ь к и й.

Чому не так?

К р и ц ь к и й.

Бо ми не те судили,
Що бачимо... Повинні зважить ми,
Чого і як вона зробила діло:
Се ж батько був! Се ж батько проклинав!
Не відала ж вона, про що полковник
Казатиме таємно до Карпа!..

Б і л о ч е н к о.

Не зрада се, а помилка була;
І можемо сю помилку простити.

С т а р о в с ь к и й.

Не можемо! Гарячий час тепер,
Та щоб таке в нас коїла жінота?
Вже ж наш народ і під Ханенком є,
І всяких є там родичів багато,
То будуть їх пускати та випускати!..
Тепер одну помилуєм, то й кожне,
Як трапиться, зробити схоче так.
Яка ж тоді у нас і вірність буде?
Се не війна, не оборона в нас,
А чорт зна що!

Ж и л и н с ь к и й.

Авжеж ладу не буде!

С т а р о в с ь к и й.

Порядок нам дають уже баби!..

Ех, бабії! Вам однієї жалко...
Жалійте!.. хай!.. То всі ми пропадем
Отак, як ті всі десять душ, що вчора
Убито в нас!.. Вона ж се наробила!

Г о л о с и.

Не простимо за се!.. Хай уміра!..

Б і л о ч е н к о.

Ой, братчики, та ну бо схаменіться!

С т а р о в с ь к и й.

А я кажу: лилась козацька кров!
Коли її не помстимо, панове,
То се впаде на нас великий гріх.

Ж и л и н с ь к и й.

Чи вам любіш одна якаясь баба,
Ніж десять душ лицарства козаків?

Г о л о с и.

Ні!.. ні!.. Не так!.. нам козаки дорожчі!

К р и ц ь к и й.

Хиба ж вона занастила їх?

К р у т ь к о.

Дурниця все!.. Вести її на страту!

Г о л о с и.

Нехай іде!.. Нехай!..

И н ш і г о л о с и.

Не буде так!

Счиняється крик, більшість кричить:

Присуджено! Хай одбуває кару!

К о в а л е н к о.

Стривайте ще! Забули ви, що я
Полковник тут, що я чиню накази!
Ви винною взиваєте її,
На горло ви її вже осудили,
А я на те вам згоди не даю.

С т а р о в с ь к и й.

Бо жінка се тобі, того й не хочеш.
Так зраджує нехай і далі нас!

К о в а л е н к о.

Не зрадить, ні! Бо не було ж і зради.

К р у т ь к о.

Що се за біс! За жінку обстає!..
Та сам же він є зрадник проклятущий!..
Та скинемо ми геть його та й край!..
Однімемо ми пірнача у його!

Г о л о с и.

А скинемо!.. Однінемо!..

И н ш і г о л о с и.

Ба ні!

Не хочемо!.. Нехай пірнач у його!

К р у т ь к о—*штовхає одною козака, а тоді другою.*

Кричи мерщій, що винен він!.. І ти!..

Г о л о с и.

Він зрадник!.. Вже ж!.. Його скарати треба!..
Нехай кладе полковницький пірнач!

К р у т ь к о.

Бач, як воно!.. Ізрадили й байдуже!..
Се кожен так робитиме тепер!

*Крутько перебігає то туди, то сюди, підмовляючи
проти Коваленка.*

К р и к и.

Геть скинути!.. Не руш!.. Убить його!..
Обох убить!.. Беріть його, панове!

*Насувають на Коваленка, але він махнув пірначем,
обороняючися, і ті подалися назад.*

Назад усі!.. Послухайте, панове!
Прошу я вас, дозвольте до тюрми

Замкнуть її, аж поки ся облога
Минеться тут. А там новий хай суд..

К р у т ь к о—*перепиняє.*

Щоб випустив її, та з нею й сам
Ти втік? Авжеж!..

К р и к и.

Не хочемо!.. Беріть!

К о в а л е н к о.

Так он ви як! Ви вже про те забули,
Що скільки раз життя вам ратував
І сам за вас я ранами окрився!
Забули все!.. П'яниці, гультяї
Тепер у нас у раді порядкують,
Немов звірі роздрочені ревуть,
Згубивши вже і розум ввесь, і правду.

Г о л о с и.

Та що се він плямує нас усіх?—
Вже скинули його: беріть та й годі!
І сміє він так лицарів старих
Ганьбити! Га?—Ще блазень він!—А нуте!
К чортам його!—Вже скинули!—Хапай!

Насувають на Коваленка.

К о в а л е н к о—*замахується пірначем.*

Назад, кажу!.. Бо хто підступить,—зараз

Почує він, який важкий пірнач...
Не вбереже він голови дурної!

Мовчанка.

Усе, що тут казала вам Оксана,
Неправда те, бо се вчинив я сам:
Ведіть мене, а не її на страту!

Всі вражені стоять.

Оксана—кидається до Коваленка.

Василечку!.. Ой не роби бо так!..
Ой не кажи сього!.. я ж винна, клята!

К о в а л е н к о.

До мене тесть прийшов,—його я з міста
Сам випустив і гасло те сказав...
Ви бачите тепер, що я тут винний.

О к с а н а.

Ні, Боже мій!.. йому не вірте ви!..
Василечку! єдиний мій, коханий!
Не умірай безвинний ти, живи!..
Не слухайте, що каже він, панове:
Се хоче він обрятувать мене,
На смерть іде, щоб я жила, огидна!..
Не винний він!.. Він зрадити не міг...

К о в а л е н к о.

Чого ж ви всі замовкли? Я ж готовий
На страту йти.

Білоченко.

Готовий ти, та річ
Непевна тут. Ми вірити не можем
Тобі тепер. Зробила се вона.

Коваленко.

А я кажу, що я!.. Повинні вірить!
Вона вину на себе узяла,
А винен—я.

Крицький.

Та нащо б так робити
Було тобі?

Коваленко.

Навіщо? Знаю сам!
А вам того казати я не хочу.

Старовський.

Що ж, братчики,—коли він сам признавсь,
То жінку ми не будемо карати,—
Скараємо його.

Лясковський.

Авжеж його!
Видима річ, що тут у їх зробилось:
Він учинив і вчинок свій гидкий

Хотів сховати, а жінці жалко стало
І гріх вона на себе узяла.
Коли ж признавсь, то мусить він умерти.

Г о л о с и.

Умерти!.. Так!.. Вже час кінчати суд!

О к с а н а.

Ой ні, не так!.. Шановная громадо!
Бог відає, що збавите життя
Невинного—се ж гріх страшний вам буде!..
Не знаєте, хто винен? Так про те
Подумайте, кого вам більше треба
З нас двох: я вмру, то шкоди в тім нема;
А він умре—хто буде боронити
Од ворогів і місто се, і вас?

К о в а л е н к о.

Не слухайте того, панове браття!

О к с а н а.

Василечку! Не так бо кажеш ти!
Не варта я, щоб рятувати мене
Твоїм життям!.. Така ціна велика
За зрадниці нікчемне життя!
Я вже один вчинила гріх великий,
Що зрадила своїх, а ти новий—
Ще тяжчий гріх, страшніший, положити
Силкуєшся на грішную мене—

Сю смерть твою!.. Який бо ти недобрий!..
 Се ж ти мене занапастити хочеш!
 Помилуй же, Василечку, помилуй!
 Хай я умру! Бо смерть—одна хвилина!
 Радіючи я голову схилю
 Під катову сокиру,—тільки б знати,
 Що ти живий... Послухайся ж мене,
 Єдиний мій, коханий мій, мій світе!

К о в а л е н к о.

Дружинонько моя єдина, вірна!
 Красуйсь, живи!.. Умерти мушу я...
 Як ти умреш,—мені навіщо жити?
 Прощай, моя утіхо найдорожча!
 Прощай навек!.. Ну, братчики, ведіть!

Г о р л е н к о.

Не можна так, панове-молодці!
 Ви ж бачите: не знаємо, хто винен,
 То як же ми скараємо його?

Л я с к о в с ь к и й.

Скараємо, бо сам же він признався.

Б і л о ч е н к о.

Та і вона ж призналася сама.

С т а р о в с ь к и й.

Обох скарать, коли такеє діло!

Крицький.

А правду ж де ти дів? А ще й суддя!

Дід Остап.

Мовчав я все, панове товариство,
 Бо я старий, вже й слова не складу...
 Тепер же річ мені дозвольте зняти:
 А може й я вам добре що скажу?
 Не знаємо ми, хто зробив се діло—
 Вона, чи він,—та знаємо ми те,
 Що він у нас полковником у місті,
 І міста він повинен берегти.
 А не вберіг, і зрада учинилась,
 І сам признавсь, ледачий, в зраді тій,
 То й мусить він, а не вона умерти.
 Коли не він зробив се,—він покрив!
 Який же він козак та ще й полковник,
 Коли йому дорожча баба ся,
 Ніж козаки, преславне товариство?
 На біса нам іздавсь такий бабій?
 Скарать його, бо нам таких не треба!

Г о л о с и.

Гаразд сказав!.. Розумне слово се...
 Нехай суддя тепер нам присуд каже!

С т а р о в с ь к и й.

Чи воліте, панове молодці,
 На смерть скарать за зраду Коваленка?

Г о л о с и.

Всі волимо!

Д е х т о.

Не волимо!.. Не всі!

*Зчиняється галас, згодом Коваленкови прихильники
стихають, чути тільки:*

Призволили!.. нехай іде на страту!

О к с а н а.

Прошу я вас—до ранку подождіть!
Я приведу вам свідка, він посвідчить,
Що правду я сказала... Присудіть,
Що свідок той піти безкарно може—
Щоб ні сказав...

Л я с к о в с ь к и й.

Не треба нам сього!

Ж и л и н с ь к и й.

Не слухайте! Не треба потурати!

Б і л о ч е н к о.

А чом же ні? Повинні так зробіть.

К р и ц ь к и й.

Не можемо ми навіть не зробити,

Бо право так велить, щоб кожен міг
Перед судом поставити всі свідки.

Г о л о с и.

Нехай веде!

Г о л о с и и н ш і.

Не треба!.. ні!

Г о л о с и.

Нехай!

Б і л о ч е н к о.

Зламаємо і правду, й судній звичай,
Коли того ми не дозволим їй:
Чи волите до завтрього пождати?
Коли вона до страти приведе
Нам свідка, ми його повинні слухать
І відпустить його назад без шкоди.

Г о л о с и.

Всі волимо!

Б і л о ч е н к о.

То хай же й буде так!

Л я с к о в с ь к и й.

Ведіть його!.. Ведіте до темниці!

Козаки беруть Козаленка.

К о в а л е н к о .

Оксаночко, навіщо робиш се?

О к с а н а .

Щоб жив ти, жив!.. І будеш, милий, жити!

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Передмістя Кальниково. Колись тут жили люде,— тепер вони або повтікали в місто, або й зовсім порозбігалися. Живе тут військо: жовніри Собіського та козаки Ханенкови. Мало не всі хати обдерті, часом руїна з хати або пожарина. Просто глядачів, назад сцени стоїть хата з замкненими дверима. Вечір пізній.

Вихід I.

Круж огню сидять і лежать козаки Ханенкови, між їми Грицько Доленко. Двоє-троє пряжуть сало на вогні, на шпичку настромивши; дехто люльки куре. Один козак із бандурою в руках,— часом перебірає на її струни.

Г р и ц ь к о Д о л е н к о .

І чого ми тут сидимо? Два тиждні вже додержуєм облоги, а здобути не можемо.

С т а р и й к о з а к .

А ти не будь такий тяжко-поспішній! Як вéсело нам тут, а він іще вередує!

Г р и ц ь к о .

Ще б пак! Ловкі вояки: два тиждні велике військо маленького Кальника не здобуде! От ті, що в місті, дак ті вояки, бо вони проти всього війська опершися стоять, а їх жменя.

К о з а к і з б а н д у р о ю .

Що правда, то не брехня. Уміють воюватися дорошенківці,—хоч би й нам так.

Г р и ц ь к о .

Та ще хоч би за що добре ми билися, а то за чорт зна що!

К о з а к і з б а н д у р о ю .

За лядську ласку.

Г р и ц ь к о .

А хай вони своєю ласкою подавляються!

С т а р и й к о з а к .

Ну, не плач же! На тобі ось сальця кришеник,—ізіж та й засни!

Козак 1.

Він, дядьку, не добере в йому смаку,—
дайте мені! *Вихоплює в старою козака сало.*

Старий козак.

Який швидкий!

Козак 2.

У ляхів ми завсігди були й будемо панськими попихачами.

Грицько.

І що ми за дурні дурні панове браття,
що служимо сьому Ханенкові? Сам він попихач
лядський, то й нас у попихачі пошив.

Старий козак.

Укусися за язик! Бач, як роспустив!.. То
вже тобі не лядський жовнір, а наш гетьман.

Грицько.

Коли він гетьман, то хай народ до доброго,
а не до лихого веде. А це хйба добре, що своїх
доводиться бити, свою землю пліндрувати, ляхів
слухаючися.

Козак із бандурою.

От Дорошенко — орел!

С т а р и й к о з а к.

І той добрий! Сей з ляхами злигавсь, а той з бусурменом.

Г р и ц ь к о.

Коли ж несила самому! Дак за те ж і голова, і лицарь же!

К о з а к і з б а н д у р о ю.

Не дурно про його і пісню складено.
Прираючи на бандурі, співа, а інші допомагають.

Ой на горі та женці жнуть.

А по-під горою,

По-під зеленою

Козаки йдуть.

Попереду Дорошенко

Веде своє військо

Славне запорозьке

Хорошенько.

С т а р и й к о з а к,—*перепиняючи.*

Тю на вас, розумних! У нашому таборі про Дорошенка пісні співають! От тільки нагодиться яка старшина, то...

Г р и ц ь к о.

То що? Послухає, коли має чим слухати.

С т а р и й к о з а к .

А послухавши,—тобі, розумникові язика-
тому, спину киями спише, то може хоч тоді
тобі заціпить.

К о з а к і з б а н д у р о ю .

.Ну, не можна, то й не можна.

К о з а к 1.

Он уже ляхва преться!

Вихід II.

Увіходить гурт польських жовнірів.

Ж о в н і р 1.

A to jak wygodnie szyzmatyki pokładli się
koło ognia!

Ж о в н і р 2.

A nam już i palić niema co.

Г р и ц ь к о .

Хати ж палите.

Ж о в н і р 3.

Popalili wszystkie chaty, jakie były w na-

szym zakątku. Trzy tylko zostawili, żeby na czas deszczu było się gdzie schować.

Ж о в н і р 1.

Ej precz! miejsce nam!

К о з а к і з б а н д у р о ю.

З якої ради? Ідіть собі, звідки прийшли!

Г р и ц ь к о.

Бач, які пишні! А дзуски не хочете?

Ж о в н і р 4.

A to ty, szymatyku, nas hańbić...

Штовха його ногою. Той схоплюється й хапається за шаблю; починають рубатися шаблями.

Г о л о с и к о з а ц ь к і й ж о в н і р с ь к і.

Тю на вас!—Nie ruszaj go!—Чи ви не показились?

Вихід III.

Увіходить Сотник козацький.

С о т н и к.

А то ще що? Облиште зараз ви!

Ті неохоче кидують битися.

Знов сварка тут?.. Ще карано вас мало!
Як сміли ви добути зброї? га?

Грицько.

Бо він посмів мене штовхать ногами!

Жовнір 4-й.

On nie pozwalał nam zagrzać się tutaj...

Сотник—до жовнірів.

Геть зараз ви! бо тільки доповім,
Що робите,—не минете ви кари.

Жовнір 1.

Nam na nic to!.. jak się chłop rozzuchwa-
lił!.. Ale popamiętasz, chamiu! kiedyś może zdy-
biemy się, to policzymy się w tenczas!.. Choźmy,
panowie-bracia! *Жовніри виходють.*

Вихід IV.

Сотник.

А ви таки заведетесь, хоч як!

Грицько.

Не можемо знущання ми терпіти!

С т а р и й к о з а к .

Бо вже вони розвеличались так,
Мов ми у їх піддані на роботі.

С о т н и к .

Сваритися не треба!.. не сварись!

Вихід V.

П и л и п е н к о , *убраний уже по козацькому,*
приводить Л я с к о в с ь к о г о .

Л я с к о в с ь к и й .

Полковник то засипати звелів
Тоді тайник. Ти був би йшов, не бавивсь.

П и л и п е н к о .

В тернах отих я цілий день ховавсь,
Все длубався, як способу добрати
Геть вибратись... Та й про дочку згадав...

Л я с к о в с ь к и й .

Се відаю... і як дізнавсь про гасло...
Хотів таки форте́лем увійти,
Та не воно... Не дуже пощастило!..
То ж не дури, а справу як почав,
То вже кінчай.

Пилипенко.

А от і сотник наш.

Лясковський.

Здоров був, пане сотнику!

Сотник.

Здоров!

А хто сси?

Пилипенко.

Це сотник, пан Лясковський.

Сотник.

Пан сотник! бач!.. Гарзд, що завітав!
Ну, що ж у вас там коїться у місті?

Лясковський.

Все добре в нас: полковник у тюрмі,
За його—я.

Сотник.

Та як же се вчинилось?

Лясковський.

От розкажу... А поки ти мене
До гетьмана мерщій веди, бо треба

Умовиться... Йдучи я розкажу,
Що сталося, і як ми подоліли.

Сотник.

Оце гаразд! Так завтра Кальник наш?
Виходять Сотник, Лясковський та Пилипенко.

Вихід VI.

Грицько.

Зрадливий пес!.. продав своїх, Іюда!

Старий козак.

Не лайся бо! він продається нам,—
То й ми такі?

Грицько.

Та й ми не дуже ліпші.

Козак I.

Та годі вам сваритися! Починай хоч якої
пісні, або що,—все ліпше, ніж гризтися.

Козак із бандурою.

Та якої ж його й починати, коли ніякої
не вільно: про Дорошенка не можна, про ля-
хів не можна... хиба про Морозенка? *Співа, а
за їм інші.*

Козак З.

Ходімо!..

Устають козаки й виходють.

Вихід VIII.

Пилипенко—сам.

Два тиждні тут... Вже пороху звели
 До бісу й куль... вже всім осточортіло,
 А не щастить!.. Про Дорошенка чутка,
 Що йде сюди... то мусимо тікати,
 Або сюди, у місто се, ввійти.
 Ото ж, коли не пощастило силі,
 То хитроцям моїм хай пощастить.
 Червінчиків гетьман не пошкодує...
 Вже поживу в достатках я тоді!..
 Багатий зять приймав мене до себе,
 Дак утекла ж із Василем дочка!..
 Доводиться тинятися ізнову,
 Замість щоб жити в розкошах та в добрі!..

Вихід IX.

Оксана—*боязько ввіходе, озираячись.*

Пилипенко.

Мов жінка щось... Чого се тут ти ходиш?

Оксана.

Се, тату, ви?

П и л и п е н к о.

Оксана?!.. ти відкіль?

О к с а н а.

Із міста я... Прийшла, бо вас шукала.

П и л и п е н к о.

Чого ж прийшла? яке тобі тут діло?

О к с а н а.

Ой, таточку,—чи чули ви? Василь...

П и л и п е н к о.

Я знаю це.

О к с а н а.

Його скарати горлом...

П и л и п е н к о.

Я знаю й це... Як заробив, так має.

О к с а н а.

Ой, батечку! се ж через вас і сталось:
Він оддає своє життя за вас.

П и л и п е н к о.

Хай оддає—по християнський буде.

Оксана.

Не можна ж так! змилосярдїтьсѧ ж ви!

Пилипенко.

А що ж я тут? Хиба я що тут можу?

Оксана.

Ви можете, аби схотїли ви.
Хоч суджено його скарати горлом,
Та рада ще дозволила менї,
Щоб привела до завтрього я свїдка,—
Хай свїдок той посвїдчить, як було,
То Василя тодї не покарають.

Пилипенко.

А хто ж за те вїдбуде гасло? га?
Се видно вже: вїдбуде кару свїдок.
Еч, зрадницѧ! І вигадала як,
Щоб пїдвести пїд смертнїу кару батька!

Оксана.

Присуджено, що свїдок—хто б нї був—
Із города без кари має вийти...
Каратимуть мене за дїло се...
Я, тату, вмру...

Пилипенко.

Ти вмерти хочеш? Нащо ж?

О к с а н а.

Щоб жив Василь, бо винна ж я...

П и л и п е н к о.

Та що ж
Тобі тоді, чи він живий, чи мертвий,
Коли сама ти вреш? Не тямлю я...

О к с а н а.

Чи попущу ж, щоб він умер за мене?
Та хоч би й він зробив усе,—й тоді
За його я радіючи умерла б,
Щоб тільки жив...

П и л и п е н к о.

Дурниці ти плетеш...
Я не піду. Про се й балакать годі.

О к с а н а.

Ой, таточку, зласкавтеся ж бо ви!

П и л и п е н к о.

Зласкавиться? А ти до мене мала
Сю ласку? га? Від мене ти втекла,
Покинула за для коханця батька!

О к с а н а.

До шлюбу ви мене із Зороховським

З старим, гидким хотіли силоміць
Тоді вести,—я ж Василя любила...
Я не могла: се ж зав'язати світ...

П и л и п е н к о.

Ти не могла, а я тепер не можу,
То й буде так,—нехай він уміра!
На милого ти батька проміняла,
Тепер же знов розмінюйся назад:
Коханця ти свого віддай за батька.

О к с а н а.

Ой, таточку, ой, не кажіте так!
Благаю вас... навколішках благаю...

Стає навколішки й обнімає йому коліна.

Послухайтесь! тяжкий-важкий сей гріх
З душі мені зніміте ви!.. зніміте!..
За мене хай не умірає той,
Кого люблю, і хто не винен, тату!

П и л и п е н к о.

Сказав, що ні, то й годі вже про се.

О к с а н а.

Ні, таточку, не може се так бути...

Він хоче відійти, вона не пускає.

Стривайте ж бо!.. ні, не тікайте ви!..
Послухайтесь!.. Та зрозумійте ж, Боже!..

Се ж тату, кров... вона впаде й на вас'..
 Впаде—і там, перед престолом божим,
 Волатиме вона на нас обох..
 Згадайте бо—і ви ж бо, тату, винні!..
 Ой, Боже мій!.. де слів мені знайти
 Таких палких, щоб серце ваше зімне
 Зоґрілося й озвалося добром?
 Я йду на смерть... Я скоро перед Богом
 Стоятиму й благатиму за вас,
 Щоб він простив усі гріхи вам, тату...
 А є ж у вас вони,—згадайте ви!—
 А я їх всі куплю своєю кров'ю.

П и л и п е н к о.

Облиш те все! Устань, кажу тобі!
 Я не прошу тебе благать за мене,
 Не хочу я, щоб і вмірала ти;
 Хай він умре: ти молода ще, гожа,—
 Тобі знайду такого чоловіка
 Багатого і пишного, що будеш
 В роскошах ти... та при тобі і я...

О к с а н а—*встає*.

Ой, Господі,—нема у його серця!..

Вихід Х.

Лясковський увиходить. Уздрівши його Оксана, швидко оступається і стає за хату, то він спершу її не бачить.

Л я с к о в с ь к и й.

А ти ще тут? Ну, вмовились про все:
Уранці ми потратим Коваленка,
А потім ви, все військо, враз до брам,—
Вже я звелю, щоб вам їх одчинили...

П и л и п е н к о.

А ну стривай, бо ми тут не сами.
Показує на Оксану.

Л я с к о в с ь к и й.

А хто ж то є?.. Ге, пані Василева!
А я ж звелів не випускати її!

П и л и п е н к о.

Мені ж чому ти не сказав про неї?

Л я с к о в с ь к и й.

Не думав я, щоб тут вона була...
Що ж свідок? га?

П и л и п е н к о.

Де инде хай шукає.

Л я с к о в с ь к и й.

Коли вже так, то треба, щоб вона
Відсіль назад до міста не верталась,

Бо чула все і бачила,—тепер
Пошкодити вона нам може в справі.

П и л и п е н к о .

То замкнемо її. *До Оксани.* Іди сюди!
Іде до неї, бере за руку й веде.

О к с а н а — *пручаючись.*

Не хочу я!.. пустіть мене!..

П и л и п е н к о .

Не бався! *До Ляковського.*

Держи її, я поки відімкну.

Ляковський держить Оксану за руки, Пилипенко відмика. Оксана хоче випручати руки.

Л я с к о в с ь к и й .

Та ну те бо, ви не пручайтесь, пані!
Не зробимо лихого вам: ви тут
Посидите до завтрього та й годі,
А завтра вас до себе я візьму,
Обороню і захищу вас, пані.

О к с а н а .

Пустіть!.. пустіть!
Б'ється в його в руках, він її держить за стан.

Л я с к о в с ь к и й .

От бачите,—й мені

Бог погодив хоч трошки вас обняти,
А ви тоді казали—ні та й ні!..
А гарно як!.. *Дужче її тупить до себе.*

П и л и п е н к о, —*відімкнувши.*

А ну її сюди!

Л я с к о в с ь к и й.

Посидьте ж там!

Упила Оксану до хати, хоч вона пручається. Пилипенко замикає.

Отак-о добре буде!

Тепер же ти веди мене назад,
А то й мене так замкнуть, як Оксану.
Та козака якого ти пришли
Сюди, щоб він беріг її.

П и л и п е н к о.

А треба...

Ну, дак ходім, крізь варту проведу.

Виходять.

Вихід XI.

Якийсь час на сцені нема нікого, трохи згодом Оксана починає торсати з хати вікно, але не може його відсунути. Увіходить Грицько з Козаком.

Грицько.

Дак що мені, ти кажеш, берегти?

Козак.

А тут оце—сю хату,—так він каже.

Грицько.

Та хто ж у їй?

Козак.

Не відаю і сам.

Сказав мені, щоб я послав на варту
Сюди когось... Я мав до брами йти,
Аж ти ідеш,—то я й сказав про загод...
Ставай, вартуй!.. Щоб гостро вартував,—
Він наказав...

Грицько.

Таразд, стаю на варті.

Вихід XII.

Грицько—*на варті.*

Грицько.

Оце і стій!.. нудьга з усім та й годі!..
А хто воно у сій хурдизі є?
Як би мені хоч трохи подивиться!

Зазира у вікно.

Так не уздриш. *Силкується відсунути вікно.*
Забито ось гвіздком...
Одсува віконечко і зазирає в хату.
Агов, озвись!.. Хто ти й чого сидиш?

О к с а н а.

А що тобі?

Г р и ц ь к о.

Жіночий голос наче...
Ти жінка, га?

О к с а н а.

Еге.

Г р и ц ь к о.

Немов я чув
Десь голос цей... Скажі мені, будь ласка,
Хто ти єси?

О к с а н а.

Навіщо се тобі?

Г р и ц ь к о.

Невже ж вона?.. Та ні, не може бути!..
До Оксани.
Бо голос твій... я чув його неначе...

О к с а н а.

А хто ж ти сам?

Грицько.

Твій вартовий.

Оксана.

Та хто ж?

Чути по голосу, що підійшла ближче до вікна.

Грицько—увесь цей час дививсь у вікно
і тепер побачив Оксану.

Оксано?! ти... отут?

Оксана—підходе до вікна так,
що її стає видно.

Ой Боже! Гриць!..

Обоє змовкають і кілька мить мовчать.

Грицько.

Еге, се він... Той Гриць, що зріс з тобою,
Що ти йому на світі всім була,
Що дороге: сестрою, другом щирим,
Коханою дружиною в думках...
Той Гриць, що жив тобою однією
І все б оддав за тебе за одну...
Той Гриць, що ти йому вразила серце,
Бо зрадила, бо з іншим утекла!..

Оксана.

Не зрадила!.. Не можеш так казати,
Бо слова я тобі не подала,

Що будемо подружжям ми з тобою.
Се *ти* хотів... Ніколи я тобі
Ні слівечка про сеє не казала.

Грицько.

Але ж себе кохати попускала!

Оксана.

Кохати?—ні! Як брата я тебе
Любила—так! І думала про тебе,
Що так і ти.

Грицько.

Не бачила, що я
Люблю тебе не як сестру,—як милу?

Оксана.

Побачила уже тоді, як ти
Став докорять за Василя... Та пізно...

Грицько.

Еге, се так... І ти щаслива стала,
А я пішов бурлакувати в світ...

Оксана.

Мій братіку, того я не хотіла...
Із щирої душі бажала я

Тобі всього, що є найкраще в світі,
Але тебе кохати не могла...
Ти кажеш, я щаслива стала?.. Правда,
Щаслива я була, але тепер
Все гине, все: душа і тіло й щастя!..
Щаслива я, ти кажеш? се ж бо глум:
Ти ж вартовий, а я в тюрмі, в неволі!

Грицько.

А через що се у неволі ти?

Оксана.

Не знаєш ти? Я ж випустила батька...

Грицько.

Се знаю вже...

Оксана.

І Василя на смерть
Присуджено за се, хоч я призналась...
Бо він сказав, що винен тільки він.
Повірили—йому. Прийшла прохати
Я батька тут, щоб свідком він пішов
І розказав, як сталася ця справа:
Присуджено на раді в нас, що він
Вернутися назад безпешно може.
Він не схотів... сюди мене замкнув...
А Василя скарають завтра зранку...

Ой, Боже мій!.. Мене ж Лясковський сей...
Ні, я умру,—до мене не торкнеться...

Грицько.

Лясковський? як?

Оксана.

До мене в'язне він,
Щоб я його...

Грицько.

Не може бути, ні!..
Не попущу того, щоб се зробилось!..

Оксана.

То випусти, мій братіку, мене!

Грицько.

Я випущу, не дам я на поталу
Гидотному...

Кидається ламати замок і стиняється.

Я випущу тебе,
І підеш ти... А що ж мені вже з того?
Кохатися ти підеш з Василем!..
Ні, він умре, бо свідка ти не маєш!

Оксана.

І я умру в ту мить, як він умре.

Грицько.

А бач, тобі Василь—то все, про мене ж
Байдужечки!..

Оксана.

Так, Грицю, не кажи:
Люблю тебе як брата...

Грицько—ірко.

Брата! брата!..

На віщо та любов мені здалась?
Не хочу я! Бо хочу я кохання,
Бо хочу я, щоб се про мене ти
Казала так, як тільки що про його:
„І я умру в ту мить, як він умре.“

Оксана.

Не можу я тобі того сказати...

Грицько.

Дак хай же він умре і ти за ним!

Оксана.

Ти кажеш так... ти відминився, Грицю,
Ти був не той...

Грицько.

Зробила ти сама,

Що я не той: ти вбила давнє серце
Мені в грудях,—тепер у їх нове...

О к с а н а.

Ні, не нове!.. Таке ж, як спершу, добре,
Хоча його вразила тяжко я...

Прости за те: я не могла инакше...

Мій братіку рідненький, щирий мій!

Зроби ти так, як добре серце скаже,

Як Бог велить...

Г р и ц ь к о.

Як Бог велить... Як Бог...

Бореться сам із собою.

Не знаю сам... Зректись тебе не можу...

Не можу я й отдати тебе на смерть,

Ще більш—тому не можу я віддати...

О к с а н а.

То братові я віддаю себе,

Його душі і дорогій, і рідній,—

Хай скаже брат: життя мені чи смерть.

Він знає се.

Г р и ц ь к о—*враз.*

Я випущу тебе!

Му втечемо з тобою вдвох до міста,

І свідком—я... Так, свідком буду я!

Я розкажу, яка гидка тут зрада,

І житимеш, сестричко, ти й Василь.

О к с а н а.

Ой, братіку, серденько золотее!..

Грицько—кидається і торсає замок; бачучи, що не подається, виймає пистоль і, румю заложивши між дверима й замком, витягає приборі, відчиняє двері.

Виходь мерщій!

Оксана виходе, він знову зачиняє двері і притуля замок.

Ходім!.. тепер ходім!..

Щоб хто не вздрів...

О к с а н а.

Чи є ж на цілім світі

Така душа святая, як твоя?..

Виходють обоє.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Ранок. Майдан серед міста Кальнику—той, що і в другій дії; але тепер на йому збудовано поміст: мають карати на горло полковника Коваленка. На помості колода, в її стремить сокира, біля колоди стоїть здоровенний Татарин-кат. Круг помосту колом збройні Козаки-вартовики; за їми ще Козаки, тоді Міща-

не в своїх міщанських каптанах, далі від осередку кільки Жінок. Серед народу гомін невіразний, але він притиха часом, скоро хтось один починає довше говорити, бо люде слухають. Усі дожидають, турбуються.

Вихід I.

Жінка 1.

Он-он уже ведуть!

Г о л о с и.

Де? де?—Та он!—Та ні!

К о з а к 1.

Нічого нема,—плеще баба.

Жінка 1—до другої.

Такий, моя матіночко, зрадник, такий зрадник! Що дня усі гасла розказував ляхам.

Жінка 2.

Невже? А я чула, що раз.

Жінка 1.

Усі так говорять, що ляхи йому скуп дали, дак він за ті гроші...

Ж і н к а 3 — *підходить.*

Та то ж, кажуть, не він, а вона.

Ж і н к а 2.

Обоє вони: пішли до ляхів та скуп із їх узяли, а їм таке слово сказали: ось вам слово на вигублення роду благочестивого.

Ж і н к а 3.

От харцизяки!.. Та як же вони пройшли так, що ніхто й не бачив?

Ж і н к а 1.

Вони вже те знають! Може характерники...

Ж і н к а 2.

А хиба й ні? Про полковницю чуть було, що в неї й мати родима відьма була, та й вона сама.

Ж і н к а 3.

І перелесник до неї літав?

Ж і н к а 2.

Сама не бачила, а мабуть літав.

Ж і н к а 1.

Це вже, спасибі йому, сотник усе викрив.

Жі н к а 2.

Мабуть же й він щось знає?

Жі н к а 1.

Він знає, та тільки не на лихе, а на добре.

К о з а к 2.

Що ви тут торохтите, баби?

Жі н к а 3.

Коли ж, козаченьку, таке цікаве... Бач, як воно було, що полковницина мати та була родима відьма, і дочка її, полковниця б то, родима відьма, та ще й учена... Дак вона, полковниця, і підманила полковника, бо вона, звісно, з нечистою силою знається, то й робить так, щоб нечистій силі догодити... Дак і підманила полковника, каже: давай зробимо так, щоб на вигублення роду благочестивого... От вона взяла та перекинулась...

Жі н к а 2—*перепиняючи*.

Сорокою!

Жі н к а 3.

Еге ж, сорокою,—щоб ніхто не пізнав із наших,—та до ляхів: хочете, я вам скажу таке слово, щоб на вигублення роду благочести-

вого? Ну, ті, звісно, хочуть... Дак вони й сказали, а ті їм скул дали... А до неї перелесник літав... а сотник Лясковський те й побачив та й підглядів у вікно...

К о з а к 2.

Пху! чортова брехуха ідолова!.. І чого тільки не наплеще своїм лепетливим язиком!

Ж і н к а 2.

Еге, наплеще!.. А коли ж сотник сам бачив, як вони гроші лядські лічили.

К о з а к 3.

А може ж і правда?

К о з а к 2.

І ти туди ж, розумний? *До жінок.* Гетьте мені зраз ізвідси, щоб вас тут не було, а то я вас!..

Ж і н к и.

Який швидкий!.. Так розприндився!
Переходять на другий бік майдану.

К о з а к 2.

Гидота!

Д е н и с--підходе.

А що там?

К о з а к 2.

Ет, чортови сороки плещуть! Уже й склали казку, як саме зрадив полковник.

Д е н и с.

І не зраджував, та вже склали.

Д і д О с т а п.

Каже сам: зрадив, то зрадив.

Д е н и с.

Жінчину провину на себе взяв.

К о з а к 2.

Та й жінчина провина не яка там уже непростенна... Треба ж і милосердя мати.

К о з а к 3.

Собаці собача смерть!

Д е н и с—*поважно*.

Мовчи вже краще!

К о з а к 3.

А чого ж би то я мовчав?

Д е н и с—*поважно*.

А того, що як буде полковник умірати,

то попроси його, щоб він на тому світі за тебе Господа милосердного благав: він мученик, то його Бог послуха, а ти без цього пропадеш у пеклі за свої діла.

К о з а к 3.

Який праведний обізвавсь! *Ховається між
людьми.*

К о з а к 4.

А може ж полковникова приведе свідка?

К о з а к 1.

Де вже там!

Д і д О с т а п.

І не треба!

К о з а к 5.

Ліпшого полковника знайдемо.

К о з а к-в а р т о в и к.

Гей, не насувайте так, а то й нас на помість ізженете.

К о з а к 2.

Та воно б вам дужче личило там бути, ніж полковникові.

Козак-квартирник.

Ге, дак на нас усіх місця мало на помості.

Татаринкят.

Дарма мало, по один рубай.

Козак-квартирник.

Утомишся.

Татаринкят.

Дарма утомишся—я звикай...

Денис.

А я скажу ізнов, панове браття:
Великий се вчинила рада гріх,
І будемо всі одвічать за його,
За смерть оцю!.. Невинного вб'ємо!

Голос.

Та що ж уже? Тепер уже не вернеш.

Денис.

Не вернеш? чом? Ще можна все вернуть.

Голос.

Ох-ох, біда!.. І станеться ж отак-о!..

Ж і н к а 1.

Старшина йде...

К о з а к 5.

А справді вже де.

Вихід II.

Увиходять: Крицький, Білоченко, Горленко розмовляючи.

К р и ц ь к и й.

Ой Господи! і я се мушу бачить,
Сю смерть страшну! Навіщо ми прийшли?

Б і л о ч е н к о.

Прийшли на те, щоб дати оборону,
Як свідка нам Оксана приведе.

К р и ц ь к и й.

Чи приведе ж?.. Нема її і досі...
Чи хто не чув про неї, де вона?

Г о р л е н к о.

Я відчинив їй сам із міста браму
Ще звечора... Хоч сотник наказав,
Щоб не пускав її ніхто із міста...

Б і л о ч е н к о .

Послухались його! Авжеж!

Г о р л е н к о .

Я їй

Хотів кого на оборону дати,
Але вона схотіла йти сама,
Так і пішла і не взяла нікого.
Я наказав, щоб зараз же її
Упущено, але немає й досі.

Б і л о ч е н к о .

То мабуть так, що вже її не жди.

Г о л о с .

Гей, розступись! пан наказний полковник!

Вихід III.

Увіходять Старовський та Жилинський, за їми зараз же Лясковський верхи конем приїздить, за їм козаки.

Л я с к о в с ь к и й .

День добрий вам, панове-молодці!

Г о л о с и .

Здоров і ти!

Л я с к о в с ь к и й.

А де ж злочинець досі?
Чого се з ним баряться довго так?

К о з а к 4.

А он ведуть.

Юрба вся так і сколихнулася, почувши ті слова. Дехто зітхає, дехто охає, хреститься, і всі повернулися в той бік, відкіля мусив іти Коваленко.

Г о л о с и.

Ведуть уже.. Ой Боже!..—
Великий гріх!..—А так і треба!..—Ні!

Вихід IV.

Тихо йдучи, ввіходить кімки збройних козаків, ведучи беззбройного Коваленка. Він у тій одежі, що і вчора, але без шапки. Проходити йому доводиться повз Лясковською, що сидить, бадьорючись, на коні. Вони ззираються очима. Лясковський спершу спускає очі перед поглядом Коваленковим, а тоді підніма вгору голову.

Л я с к о в с ь к и й.

Ідіть мерщій,—нам ніколи баряться!

Юрба розступається, пропускаючи Коваленка. Він тихо, але твердою ступою зіходить на по-

міст. Зійшовши, озирється по людях, мов шукаючи когось очима і не знаходячи. Тоді говорить мов сам до себе:

К о в а л е н к о.

Нема її... в останній час нема...
Хай буде так!.. Так ліпше: менше муки
Їй і мені... *Кланяється народові на три боки.*
Панове-молодці,
Товариші! народе православний!..

Л я с к о в с ь к и й.

Спиніть його,—хай не верзяка! Цить!..
Татарине, роби уже що треба!..
*Татарин береться за плече Коваленкові, але зчи-
няється галас, народ кричить:*

Г о л о с и.

Не можна так!. —Так не годиться!.. Ні!..—
Говоре хай!.. Се ж перед смертю вільно...

Г о р л е н к о—до Лясковського.

Не смієш ти заборонять йому!
Я стану сам з ним поруч на помості
І з шаблею добутою за те
Стоятиму, щоб говорив!..

К р и ц ь к и й.

То право
У кожного, хто ставиться на смерть!

Г о л о с и.

Говоре хай!..—Не припиняйте слова!..

К о в а л е н к о.

За мить яку покину я сей світ
 І на суді я стану перед Бога,
 І вірю я—по правді буде суд:
 Радіючи його я дожидаю...
 В останній час оцей я вас прошу:
 Коли зробив із вас кому я кривду,
 Чим прогрішив,—простіть мені той гріх!..
Кланяється на всі три боки.

Г о л о с и.

Прощаємо!.. Нема чого й прощати!..—
 Всі грішні ми!..—Ти добрий чоловік!..
 Хай Бог тебе простить, коли в чим грішний,
 А ми й сами щочасно грішимо.

К о в а л е н к о.

Спасибі вам!.. *Уклоняється.* Іще я маю слово:
 Зостанеться у мене удова...

Г о л о с и.

Доглянемо!..—За се ти не турбуйся!..
 Вона від нас тут кривди не зазна...

К о в а л е н к о.

Спасибі вам!.. Нехай же милосердний

Великий Бог з святих своїх небес
 Вам, братчики, пошле і змоги й сили,
 Щоб рідний край в сей час оборонить
 І визволить його з сії недолі,
 Не попустить... *Змовка, побачивши Оксану.*

Вихід V.

Оксана вбігає, за нею Грицько. Оксана кидається крізь стовпище, вбігає на поміст і припадає до Коваленка.

О к с а н а.

Не дам його!.. він мій!..
 Візьміть мене, його ж ви не займайте:
 Не винен він!..

Л я с к о в с ь к и й.

Геть звідціля! Назад!

С т а р о в с ь к и й.

Стягти її з помосту та й кінчати!

Г о л о с и.

Хай каже!.. --Хай!..—Нехай підожде кат!

К о в а л е н к о.

Ой, горличко моя! Навіщо робиш
 Ти знову се?

Оксана.

Мовчи!.. не знаєш ти!..
Побачиш сам, що добре я чиню.

Старовський.

Стягніть її!

Білоченко.

Не руш! нехай говорє!

Оксана.

Довідалась, що батько мій приходив
Вночі до нас на зраду підмовлять,
І зрадники такі у нас знайшлися:
Ханенкові оддать запряглись
Се місто й нас... Найголовніший зрадник
Ось серед вас...

Лясковський—стріляє на неї з пістоля.

Мовчатимеш же ти!

*Оксана хитається, Коваленко її піддержує, Гриць-
ко кидається на поміст до Оксани.*

Коваленко.

Ой Господи!.. убив її!.. Оксано!..

Оксана.

Не вбив іще... Лясковський—зрадник сей,
Був сю ніч там... він з ними умовлявся...

Б і л о ч е н к о .

Ізрадник він і душогуб. Візьміть!
В'яжіть його!.. Мерщій!..

Л я с к о в с ь к и й .

Се все брехня!..
Се вигадки!.. Вона зо злости бреше!

О к с а н а .

Не вигадки... Я чула все сама...
Показує на Грицька.

І він те чув...

Г р и ц ь к о .

Еге, я чув: се правда!
Все, що вона сказала вам, — було.
Посвідчити прийшов я вам сю зраду
І на суді ще більше я скажу.

Лясковського стягають з коня, віднімають зброю і крутють назад руки.

К о в а л е н к о .

Оксаночко, дай рану подивитись.

О к с а н а .

Не треба, ні... дурниця, любий мій...
Та тільки я чогось немов не встою...

Падає, але Коваленко й Грицько піддержують її й кладуть на поміст.

К о в а л е н к о.

Вона вміра, мій Господи святий!..
 Біжіть мерщій по лікаря.. по діда!..
 Шукайте крізь—на шанцях і в домі.
Кільки козаків вибігає.

О к с а н а.

Та ні бо, ні!.. Я не вміраю... Сили
 Чогось нема...

Л я с к о в с ь к и й.

З'язали ви мене..
 Коли вже так, то й їх в'яжіть зо мною,—
 Хоружого й суддю,—бо і вони
 У справі тій були...

С т а р о в с ь к и й.

Брехня!

Ж и л и н с ь к и й.

Неправда!

Л я с к о в с ь к и й.

Ні, правда все!.. В'яжіть, щоб не втекли.

Б і л о ч е н к о.

Суд розбере! А поки—всіх з'язати!
*Старовського й Жилинського в'яжуть, забіраючи
 їх зброю.*

Вихід VI.

Два козак и—вбігають.

Козак 1.

Ляхи! Ляхи!.. на шанці лізуть... б'ють...

Козак 2.

Хтось одімкнув малую браму, вперлись...
У брамі бій... вже сили не стає...

Білоченко.

Полковнику, твоє на шанцях місце!

Коваленко.

Ви ж бачите—не можу: уміра...
Як я її самую тут покину?..

Білоченко.

А вороги як візьмуть місто—всі
Тоді вмремо.. Забув свою повинність!

Оксана.

Іди, іди!.. Я не умру, діждуся...
Повинен ти оборонити всіх...

Ще козак убігає.

Козак 3.

Пробилися вже вороги у браму.

Коваленко.

Прости мене, кохана,—я піду. До Гриська.

Доглянь її ти, брате, поки справлюсь.

Припадає до Оксани, цілуючи її, і зараз устає. Під голову Оксані підкладають жупан.

Пан писарь тут зостанеться нехай

І береже, аж поки я вернуся...

Гей, шаблю дай!

Йому подають кілька шабел, він бере першу.

До бою, лицарі!

Вибігає з шаблею за їм козаки. Лясковського, Старовського та Жилинського виводять. Оксана на помості лежить, біля неї Грицько, писарь теж на помості стоїть трохи віддалік. Збройні козаки крут помосту.

Вихід VII.

Спершу тихо, тоді чути стріляння, бойовий гук і галас. Увесь час він то притихає трохи, то більшає.

О к с а н а.

Як б'ються там... О, Господи єдиний!

Подай ти їм подужать ворогів!..

К р и ц ь к и й.

Подужають,—адже ж бо там полковник...

Г р и ц ь к о.

Сестриченько, де вражено тебе?

О к с а н а.

У груди... ой!..

Грицько.

Чому не можу взяти
Я кулю ту до себе в тіло, — хай
Умер би я, а ти була б здорова.

Оксана.

Я дякую, мій братіку, тобі...
Як дуже враз у грудях заболіло...

Крицький.

Перенести б додому пані, — там
Оглядіти і рану можна буде.

Оксана.

Ой ні, мене вже не займайте ви...
Я хочу тут... Його я тут діждуся...
Змовкають. Стріляння чути раз-у-раз.

Крицький.

Завзятий бій!.. І наче дужче все...
Ні, затиха... Тепера чути далі, —
Се ворогів погналі... Наші б'ють!

Оксана.

Мій Господи, коли б мені діждатись!..

Грицько.

Яка бліда ти, сестро, — Боже мій!..

Оксана.

Дарма... дарма!.. Аби достало сили
Діждатися...

К р и ц ь к и й.

Та діждетесь!.. Ось-ось
Всі вернуться, і пан полковник прийде..
Тоді ми вас мерщій перенесем,
Щоб дома ви були... і лікарь буде
Вас гоїти...

О к с а н а.

Чом Василя нема?
Так довго вже!..

Г р и ц ь к о.

Ось чути,—йдуть неначе...

К р и ц ь к и й.

Уже ідуть, вертаються назад.

Вихід VIII.

К о з а к—убіває.

К о з а к.

Подужали!.. Ляхів прогнали з міста!

К о з а к 2—убіває.

З потугою гетьман Петро іде;
Злякавшися, ляхи знімають табор.

О к с а н а.

Хвала Тобі, мій Господи святий!..

Коли б його побачити, то більше
Не треба вже нічого...

Крицький.

Йде полковник.

Вихід IX.

Коваленко швидко виходить і кидається на
поміст, за їм кілька козаків стають біля
помосту.

Коваленко.

Голубочко, моя єдина зоре!

Нахиляється над Оксаною. Грицько підводиться і стає далі. В сей час ударено за сценою в сурми і виходять збройно й з прапорами козаки-дорошенківці, а за їми й кальницькі.

Крицький—до сурмачів.

Гей тихо!.. цить!

Показує на Оксану. Сурмачі відразу стихають і всі стають мовчки.

Коваленко—до козаків.

Керею дай! на їй

Перенести!

Оксана.

Не треба,.. уміраю...

Не покидай!..

К о в а л е н к о .

Навіщо кажеш так?
Ти житимеш!..

О к с а н а .

Вже смерть приходе, чую...
Коханий мій, прощай, прощай навік!
*Коваленко цілує її, вона обніма його за шию і так
кільки часу. припавши до його, держить його.*
Ще!.. іще!.. Як гарно!.. Годі вже!..
Вона пускає руки, він підводить голову.

О к с а н а — до Грицька.

Йди, братіку!

Грицько підходе й схиляється над нею.

Мій дорогий, мій добрий!
Щасливий будь!.. Спасибі!.. Прощавай!
Цілує Грицька, він підводиться.

Мій світоньку ясний!.. мій рідний краю,
Прощай і ти!.. Не нажилася я!..
Мій людоньку! в сльозах живеш ти, в горі,
Хай Бог тобі спокою й щастя дасть!..
Живи, цвіти!.. Зорею ясно сяй!..*Підводиться.*
Василечку, ще поцілуй в останнє!..

Коваленко цілує.

Прощайте всі!.. Коханий, прощавай!..

Падає мертва.

ЗАВІСА.

На громадській роботі.

ДРАМА НА V ДІЙ.

ДІВІ ЛЮДЕ:

Арсен Яворенко, молодий пан.

Ольга, його жінка.

Харита, його сестра, дівчина.

Меланія Семенівна, його тітка, немолода
вдова.

Модест Кирилович Крашевич, молодий пан.

Назарь Підкова, хлопець.

Хведір Степанович Лапченко, крамарь.

Карпо Павленко

Гончук

Дід Тиміш

Чмалій

Старшина.

Староста.

Селяне старші й молодші.

Дівчина—наймичка у Яворенків.

Діється на селі.

ПЕРША ДІЯ.

Хата Яворенкова. Чимала світлиця, по панському прибранна, але мебель (стіл круглий та менші столики, стільці, канапа і т. и.) старомодня. З правою (від глядача) боку п'яніно біля зачиненого вікна. По стінах два-три малюнки в рамах, великий портрет. Двері просто (їми виходять юсти), праворуч (до Арсенової світлиці) і ліворуч.

Вихід I.

А р с е н.—Х а р и т а.

Харита, Арсенова сестра, дівчина в простенькій сукні, сидить за столом. Арсен стоїть перед нею, розмовляючи і показуючи иноді на папери, що лежать на столі. Се кремезний чоловік, років до 30, чорнявий. Постать орядна, рівна, широка в плечах. Видко, що чоловік тілом дужий, хода тверда. Спокійний упевнений погляд темних очей; великий лоб, коротке обстрижене і наперед розчісане чорне волосся; чорна борода не дуже велика. На йому легенький піджак ясного коліру, довгі чоботи.

Харита. Ну, а як наша громада згодиться,—тоді що?

Арсен. То за нею згодяться й інші громади.

Харита. Але ж болота є й на панських землях.

Арсен. Ще й багато... Пани пристають... Одні зрозуміють, що це добре, а другі—якось уже за іншими...

Харита. Величезне діло!.. Висушити чотири тисячі десятин болота!.. Тяжко тобі буде!..

Арсен. Та це земство повинно було зробити... Та що ж я винен, коли воно не послухало мене й не схотіло за це братися? Знаєш сама, скільки я воював на земських зборах... А діло це має величезну вагу за для добробуту в усьому повіті.

Харита. І мені здається... І селянам буде добре...

Вихід II.

Ольга. Арсенова жінка, вбігає середніми дверима. Це молодичка років 20, середнього зросту, білява, з гарним пишним волоссям; воно трохи в'ється і оточає чепурне личко. Очі веселі, сяють. Погляди, рухи—жваві, навіть нервові трохи,—все показує моторність, молоде, повне сили життя. На її літня ясно-блакитна сукня,—видко, що молодичка вміє вбіратися доладу, зо смаком. Уся її постать

робить вражіння чогось яснського, веселенького, блакитненького. Вона нижча за свого чоловіка.

О л ь г а. Арсеночку! в сад, у сад швидче!.. Хапає його за руки. Улядівши папери. Ах, ти знову за ділами!

А р с е н. Треба зробити, бо зараз поприходють люде.

О л ь г а. Гості? От чудово! Так нудно, так скучно без гостей! Хто ж то?

А р с е н. Селяне.

О л ь г а. Бач, хто!.. От уже невеселі гості!

А р с е н. Вони за ділом прийдуть.

О л ь г а. Діло! діло!.. Все діло!.. Така нудота!.. Треба ж колись і відпочити, і повеселитися.

А р с е н. Вже ж треба: в антрактах між ділом.

О л ь г а. Тільки антракти!.. Вони такі коротенькі!.. Це мені нагадує класи з їх лекціями, дзвониками!.. Ах, нудота на селі жити! Ну, скажи, Хариточко, ну невже тобі весело тут?

Х а р и т а. А весело!.. Чого ж його все по городях сидіти? Арсен правду каже, що погано, як уся інтелігенція сидить по великих центрах... і цікавиться тільки своїми власними справами.

О л ь г а. А що ж іще їй треба робити?

Х а р и т а. Та от сюди йти... Треба, щоб культурні люде йшли на село, працювали там... несли світ і культурність туди, де цього нема.

Ольга. Та я це вже чула... тільки не розумію—через віщо це так треба.

Арсен. Через те, що кожен з нас повинен служити своєму народові й краєві як уміє.

Ольга. Як то—служити?

Арсен. Ну, повинен дбати про добро громадське... щоб людям краще—і тілом, і духом—жилося... Щоб люде наші не темні, а освічені були, не хворі, а здорові, не голодні й холодні, а наїдені й напитені... Повинен дбати, щоб на нашій землі не піски та болота були, а поля з колосистим хлібом, з садками запашними, з лісами зеленими...

Вихід III.

Дівчина-наймичка—*увіходить*.

Дівчина до Харити. Панночко! там уже дітей поприводили...

Арсен. Це в твою дитячу хату?

Харита. Еге... Сьогодні вперше... Я скоро вернуся... *Виходить з наймичкою*.

Вихід IV.

Ольга, *тумочись до Арсена*. Арсеночку, голубчику, любий, дорогий! *Зазирає йому в вічі*. Зроби мені те, чого я в тебе попрошу!

Арсен. Моя пташечко, залюбки зроблю, коли можтиму.

О л ь г а. Вже ж могтимеш... Знаєш що?.. Киньмо це все, поїдемо ми знов у город жити!

А р с е н. Олю, ти мене вражаєш.

О л ь г а. А ти мене—думаєш ні? *Одхиляється від його.* Ти мене ще більше! Відко́ли ми тут живемо,—я занудилась так, що хоч пропадай!

А р с е н. Скоро ж ти занудилася життям зо мною!

О л ь г а. Неправда!.. Спершу, поки ти на службі був,—гарно було. Всякі люде до нас ходили... про все з ними можна було розмовляти—про новини, про театр, про музiку... Ах, музiка!.. Тільки вона мене й розважає тут!.. От нещастя, що батько твій умер!.. Як би він живий був, хазяйнував би сам отут... а ми й досі в городі жили б!.. А то хазяйнувати схотілося!.. Ні, Арсене, справді—поїдемо в город!

А р с е н *приортає її.* Моя дорога! Хиба ж сьому правда? Я ж радніший усе зробити, щоб тобі любо було. Але ж тут у мене є важне діло...

О л ь г а. І яке там діло в тебе... що ти не можеш його кинути? Якесь хазяйство, якесь болото... Крашевич каже, що ти своїми ділами тільки людей проти себе обурюєш.

А р с е н. А ти й віриш Крашевичеві, Олю?

О л ь г а. Як неначе Крашевич нічого вже розумного не може сказати?.. *Відходить від його.* А то ж хиба не правда? Тобі болото краще, ніж я!.. Якесь гидке болото!.. Краще, ніж жінка!.. Все сидиш або ходиш за ділом, а я

сама!.. Така нудьга!.. О, Господи! так хочеться в оперу!..

А р с е н. І це не зовсім правда, що ти все сама... А що до опери, то,—моє ти любе!—де ж її тут візьмеш? Але ми поїдемо в місто в перше, яке буде свято.

О л ь г а. Що там—поїдемо на раз, чи на два!.. Як би там жити та часто!.. Ах, яка чудова річ, опера!.. Пам'ятаєш останню п'єсу, Арсене?.. От кохання!

А р с е н, *усміхаючись*. Оперне.

О л ь г а. Через що ж оперне?.. А може ж і справді так буває? Не всі ж такі, як ти!

А р с е н, *сміючися*. Он як! То я вже не такий, як треба?

О л ь г а, *кидається до його на шию й цілує його*. Ох ні, Арсенечку, ти любий!.. Але ж ба чиш, кожен по своєму...

А р с е н, *пригортаючи її*. Еге, кожен по своєму... От і я, моє серденько, хочу жити по своєму... а не так, як той, чи цей каже... Кинув я город і службу, бо це мені не подобалось. Пішов на село, бо думаю, що так треба. І впевняю тебе: і ти далі побачиш, що тут жити далеко краще, ніж у городі.

Вихід V.

Увіходить Меланія Семенівна, Арсенова тітка, вдова, дебела, сита панія, років 45, але вбірається мов би вона молоденька.

М. Семенівна *падає на канапу*. Ох!.. Ах!.. Утомилася!.. Боже! Се ж просто неможливо!.. Ах, Арсене, як ти не хочеш бачити, що в мене вже ні сили, ні здоров'я не стає що-дня робити так, як я роблю?!

Арсен, *переглядаючи на столі папери*. Та хиба ж я вас примушую робити? Та й що ж ви робите, тьотю? До хазяйства ж ви не мішаєтесь, а в кухні—там усе Оришка робить.

М. Семенівна От вам!.. Можете послухати!.. Виходить, що я вже нічого не роблю... так тільки, дурно хожу! З самісінького ранку, не відступаючи, лаю Оришку та розказую їй, як треба робити—і я нічого не роблю!

Арсен, *сміючись*. Та Оришка й без вас дуже добре знає, що їй треба робити... даремне ви її лаєте...

М. Семенівна. От вам!.. Можете знову послухати!.. От вам дяка!.. О, як би мій брат, твій покійний батько, почув твої слова!.. Його кістки перевернулись б у труні!

Арсен. Облиште ви тата,—дайте йому спокій, тьотю.

М. Семенівна. А, ти, здається, хочеш сказати, що я йому й за життя спокою не давала? Так, правда, я жінщина опитная, з умом, я йому завсігди казала: кинь ти хазяйство, віддай в аренду землю та переїдемо в город жити! Але він такий саме був упертий та неслухняний, як і ти! Еге, завсігди

скажу: такий саме упертий та неслухняний, як і ти!

А р с е н. Тьотю, нащо ви це кажете?

М. С е м е н і в н а. Як то—нащо? Думала: умре брат, молодий племінник забере мене з собою в город... аж він сам сюди! От вам! Можете послухати!. Службу кинув... Та яку службу!.. Інженер путей сообщенія!.. Чотири тисячі в год!.. А тепер?.. Подивись на Крашевича: хіба він робить так, як ти? Літо тут живе, відпочиває, а на зиму в город. Удвох росли з ним, укупі вчилися, а робите не однаково.

Вихід VI.

Увіходить Х а р и т а.

Х а р и т а. Ну, от і я. Хоч небагато сьогодні привели дітей, а таки привели.

О л ь г а. І нащо це?

Х а р и т а. Як же, Олю, нащо? Матері йдуть на роботу, на поле ходитимуть, кидають дома самих дітей... а діти всякого лиха можуть накоїти. Хіба мало через це пожеж буває? А ми в нашу дитячу хату будемо що-дня забірати дітей, то й дітям краще буде, і пожеж поменшає.

О л ь г а Тільки сад нам потолочуть.

Х а р и т а. Ні, я в цю половину саду їх

не пускатиму. Та й баба Стеха не дозволить дітям шкоду робити.

М. Семенівна. Буде вже й того, що хвершалкою стала!..

Харита. А коли я медицину люблю!

М. Семенівна. Медицину вона любить!.. Жениха тобі треба любити, а не медицину.

Харита. Ха-ха-ха!.. Коли ж нема його!..

М. Семенівна. Нема!.. Десять би було, як би схотіла!.. Посаг є, дворянка, образованіє єсть—якого хочеш вибери!..

Харита. А от я може за кордон поїду на лікарьку вчитися!..

М. Семенівна. Ще чого не було! От вам! Можете послухати! Одна хвершалує, другий хазяйнує! Та ще якісь там філантропії заводять! І за-для кого ж?.. Можете послухати: за-для мужаїв! Чи чуєш же ти, Арсене?.. Мов я не йому кажу!.. Ах, я женщина опитная, з умом, і ніхто, ніхто мене не слухає!

Ольга. Вже ж, Арсене, тьотя правду каже: нащо тобі все те робити? Що тобі з того? Тільки ворогів наживеш. Щасливий же з того не будеш!

Харита. Чому, Олю? Коли чоловік робить щось, задовольнений з того, гарно йому,—от він і щасливий!

Арсен. Оце правда!

Ольга. Подумаєш!.. Яка ж то й правда!.. Ніякої правди нема.

А р с е н. Мені здається, Олю, що ти просто не хочеш із цим згодитися.

О л ь г а. І не хочу!.. І не хочу!.. І не буду згоджуватися, не буду!.. *Спиняється враз і при-
слухається.* Стривай! співає щось... дівчата в са-
ду... *Підбіває до вікна й одчиняє його. Чути пісню
гуртову:*

Ой не ходи по льоду,
Бо завалишся!
Чи ти мене вірно любиш,
Чи ти чванишся?
Як я тебе не люблю,
Скарай мене, Боже!
Буду тебе цілувати,
Поки сон ізможе.
І націлувався,
І намилувався,
Як у саду соловейко
Та й нащобетався.

О л ь г а—*спершу* слухала пісню, потім від-
чиняє п'яніно і *стиха* прирає до співу. Як доспі-
вано, *говорить:* Ах, як гарно!.. І чому ти, Арсене,
не вмієш так співати, як Крашевич?.. *Арсен
мовчки стискає плечима.* Гарно!.. *Знову прирає й
стиха співає:*

І націлувався,
І намилувався,
Як у саду соловейко
Та й нащобетався.

Ах, ні!.. Я хочу в сад!.. *Зривається й хапає Мела-
нію Семенівну.* Ходіть, тьотю!

М. С е м е н і в н а. Ах, ходім!.. Піду в сад і хоч одпочину... змученою душею серед природи! Як тяжко жити серед людей, що ціни тобі не знають!.. Ах, одпочити!.. Мені так треба, так треба відпочити!.. *Виходить.*

Вихід VII.

А р с е н. От ізнову!..

Х а р и т а. Та це може так... росердилась чого, або що... Зовсім вона молода ще... мало жила й думала... виховання негарне було... Воно все це ще минеться.

А р с е н. Коли ж не минається! Та, що повинна бути найближчою до мене душею, та стоїть найдалі... і не хоче інакше стати. Рік зо мною живе і не може мене зрозуміти.

Х а р и т а. А ти більше подбай, щоб прихилити її до діла, зацікавити їм... Знаєш,—як ти зо мною колись робив...

А р с е н. Хиба я цього не роблю? Але ж вона не хоче нічим моїм цікавитись.

Вихід VIII.

Підкова ввіходить. Це хлопець років 18, білявий, худий—аж очі позатягало. Ледві пробиваються вуси, але на голові копиця распатланого волосся. Убраний так: сіренькі штани, заправлені в руді чоботи, піджак літній старенький, у руках простий картуз.

Підкова. Чи тут живе Арсен Петрович Яворенко? У мене до його є діло.

Арсен. Це я.

Підкова. А, це ви! *Підходить і подає руку.* Назарь Митрохванович Підкова.

Арсен. Прошу сідати. *Харита виходе.*

Вихід IX.

Підкова. Це ваша супруга?

Арсен. Ні, це моя сестра. Сідайте.

Підкова, *сідаючи біля столу.* Добре.

Арсен *сідає проти його з другою боку столу.* Яке ж у вас діло?

Підкова. Та я, знаєте, роботи собі шукаю... А у вас економія... так я думав—чи нема у вас чого в конторі...

Арсен. Якої ж вам треба роботи? Що ви до цього часу робили, яку роботу?

Підкова *спірається ліктями на стіл і стромляє обидві руки в кучму на голові.* Та я, знаєте... стихами занімаюсь...

Арсен. Стихами?

Підкова. Еге ж... Такий у мене талант до цього—зроду... От я тут—*достає з кишені зшиток*—усю свою жисть ісписав... от я вам прочитаю, дак ви самі побачите, як у мене талант виявився...

Арсен. Ні, це ви, може, иншим разом прочитаєте, а тепер просто коротенько розкажіть що треба.

Підкова. Прочитати б краще... Моя хвамілія—Підкова... Там у Шевченка у його стихах тоже єсть Підкова...

Отаман Іван Підкова,
Закрутивши чорни вуси,
За вухо чуприна,
Похожає здовж байдака...

Через те я й стихи почав писати.

Арсен. Як то?

Підкова. Та так!.. Ще як я вчився в двохкласному училищі, дак прочитав я в Шевченка, шо був Підкова... і про його стихами пописано... дак я його щитаю за свого предка і тоже став стихами писати... Ну, а з училища, як я поступив у сельське правленіє... там год у писаря зацікавився, то він мене не понімав... шо, значить, у мене талант... Батько, простий мужик, тоже не понімає... Так я пішов шукать образованіших людей... і такого занятія, щоб я міг свій талант виявити. От я вам зараз прочитаю свої стихи... *Витягає другий зшиток.* Тут їх багато,—так як: уряд усі читати, чи на вибір?

Арсен. Ні, ви вже краще на вибір.

Підкова. Краще б уряд... Ну, от я вам зараз про свою долю прочитаю:

Ой на дубі жолуді,—
Пливе гусак по воді.
Ой на річці очерет,—
Мені в серці уверед.

На в-городі лобода,—
 Мені горе та біда:
 Дурно талант пропада!
 Так шмагаю я стихами,
 Як той кучерь батогами,
 А мені говорють люде,
 Шо добра уже не буде
 Із мужицького сина,
 Родивсь у казьонного хрестянина,
 Дитина не єдина.
 Як сиротина,
 А вони кажуть: такий, як дубина,
 А то вони дурні,—як скотина!

О! А що? Ловко одчистив?.. Це сатира.

А р с е н. Та сатира, сатира... та тільки на кого?

П і д к о в а. Конешно, на тих необразо-
 ваних, шо з мене сміялися... Найбільше про-
 кляті парубки й дівчата!.. Вони того й не по-
 німають, шо одна панночка дак аж залюбила-
 ся в мені... Вона догадалась, шо я стихи
 пишу!.. Он шо!.. Я й до неї написав... Знаєте,
 я там у христоматії читав стихи про богинь...
 Ви читали христоматію?.. Дак і я на такий
 манір написав:

Ти—Хвеміда,
 Артеміда,
 Гарная Венера!
 Глянь на мене тепера!

Дальше я ще хотів писати, та не кончив.
 Усе хотів їй передати, та так і не передав...
 бо не вспів з нею познакомиться...

А р с е н. Та це все добре, а от скажіть мені—нащо ви кинули свою сем'ю, свою хату? Робили б ви собі дома на своїй землі—то́ було б найкраще.

П і д к о в а. А хіба Шевченко хліб робив? Там під його стихами попідписувано, де він їх писав: усе то в Петербурсі, то в Київі, то в Петербурсі, то в Київі... Так і я скитаюся за свій талант, як він скитався,—у нас однакова доля.

А р с е н. Так може неоднаковий талант?

П і д к о в а. Чому не однаковий? Адже й він був мужик... І даже моя доля нещасливіша... Ви думаєте, що я трохи написав? У мене ще є... *Витягає ще товстий зшиток.* Оце тетрадь, а то ще є маленька... *Витягає менший зшиток.* Як сяду писать, дак тільки черк-черк—так листок і списав!.. Черк-черк—і листок, черк-черк—і листок!.. І через те я страждаю—от і тепер через свій талант я вже два дні, скитаючись, не обідав.

А р с е н. Два дні не обідали? Бідолашний! Ото вже зовсім кепський талант, коли через його не обідати. Ходіть же—там у нас обід є. *Підходе до вікна.* Олю!

О л ь г а з саду. Що?

А р с е н. А йди на хвилиночку сюди.

П і д к о в а. Це ваша супруга?

А р с е н. Еге.

Вихід Х.

О л ь г а—*ввіходе.*

П і д к о в а *підходе швидко до Ольги і подає їй руку.* Назарь Митрохванович Підкова. Знаєте, у Шевченка там є гетьман Іван Підкова, дак то мій предок був.

А р с е н. Олю, будь ласка,—нехай там цьому добродієві дадуть пообідати. *До Підкови.* Ідіть пообідайте поки,—мені тепер ніколи, бо до мене он люде йдуть.

П і д к о в а. Добре, занімайтесь своїми ділами, а я своїми буду заніматься. *Виходить уліворуч за Ольгою.*

Вихід ХІ.

Увіходять: попереду Лапченко, а тоді Старшина, Гончук, Карпо Павленко.—Лапченко—чоловік середній на зріст, чисто й гарно вбраний у тонкою сукна чумарку.—Старшина—високий ставний чоловік, чорнявий, з бородою, поважний, років 40 йому.—Гончук—невеличкий, сухорлявий, рухливий.—Павленко—сміливий погляд і мова, чорні вуси, без бороди, років 30. Усі в чумарках.

Л а п ч е н к о. Доброго здоровля! *Здоровкається за руку.*

С т а р ш и н а й и н ш і. Здорові були! З вівторком! *Так саме здоровкаються.*

А р с е н. Здоровенькі були! Спасибі, що прийшли. Сідайте, прошу вас! *Гості сідають.*

А де ж це ще добрі люде? Я ще декого кликав.

П а в л е н к о. Ідуть.

Г а н ч у к. Та ось і вони.

Вихід XII.

Увіходять: Староста й Чмалій, *здоровкаючись як і попереду:* Здорові були! З вівторком!

А р с е н. Здорові! Сідайте, прошу вас...

А дід Тиміш?

С т а р о с т а. Задивився на ваші воли в дворі—зараз увійде... Добрячі воли!..

Вихід XIII.

Дід Тиміш *увіходе:* високий, увесь білий, довга біла борода, срібне волосся оточує виразне обличчя з ясними очима; кремезний ще, хоч і старий. *Говорить юлосно й виразно:* Здорові були хто в домі сьому! З святим днем вівторком!

А р с е н, *підходячи до діда й здоровкаючись.* Здорові, здорові, діду! От дідові так уже найбільший спасибі, що прийшли, потрудилися... хоч і старі.

Т и м і ш. Ще здужаю ходити... не важко.

Г о н ч у к. Та дід іще й роблють так, що хоч і молодому, то добре.

Т и м і ш. Гріх без роботи.

П а в л е н к о. Дак може будемо й про

діло починати, Арсене Петровичу? Бо вже, здається, всі тут.

Г о с т і. А що ж—починаймо!.. Кажіть, що доброго надумали.

А р с е н. Гаразд!.. Спершу вам розкажу, а як ви пристанете, тоді вже й усій громаді... Бачите, частина нашої землі — болото. Ось гляньте на цей план! *Розіортає план, усі купчуються коло столу зазираючи в план.* Ось болото... Оце синім помальовано... простяглося по нашому повіту... зачіпає і нашу з вами землю... Моєї—31 десятина болота, вашої—307... Тепер вам не стає сіна, бо нема у вас ні лук, ні степу на його... мусите купувати.

П а в л е н к о. А так!

А р с е н. Коли схочете, я з вашого болота зроблю вам 307 десятин сіножаті.

Г о н ч у к. Оце добре!

Л а п ч е н к о. Шось дуже вже дивне...

С т а р о с т а. Такого мабуть ще зроду ніхто не робив.

А р с е н. Чому не робив? Он і в Чернігівщині сушать болотá, і з болот стають сіножаті.

Л а п ч е н к о. А я полагаю, що це трохи наче б то казка.

Вихід VІХ.

Увіходить Крашевич. Це панич білявий, чисто виголений, з закрученими вгору вусиками, в

четурненькому шовковому піджачку і в модніх черевичках. Невисокий. Таких літ, як і Арсен.

К р а ш е в и ч. Здрастуй! *Подає руку Арсенові.*

А р с е н. Здоров, Модесте Кириловичу!

К р а ш е в и ч до *Лапченка.* Здорові, Федоре Степановичу! *Подає руку.*

Л а п ч е н к о. Добраго здоровля!

Всі повставали, окріче Павленка й діда Тимоша; Крашевич злегка киває їм головою,—всі сідають.

А р с е н. Ну, ти вже це знаєш... але коли не нудно буде, то посидь тут та послухай. А коли нудно, прохось далі,—там десь жінка.

К р а ш е в и ч. Я посижу тут, послухаю,—у вас цікава справа. *Сідає і бере з столика альбом; перекидаючи його та курючі, слухає розмови.*

С т а р ш и н а. А хіба ж ви, Арсене Петровичу, вмієте болотá сушити?

А р с е н. Умію, бо я того вчився... За літо ваше болото висушу.

Л а п ч е н к о. На це в нас грошей не стане.

С т а р о с т а. Авжеж!

П а в л е н к о. А чи багато на це грошей треба?

А р с е н. Не дорожче як десять рублів на десятину... може й дешевше.

Л а п ч е н к о. Три тисячі і сімдесят рублів на нашу частку! Де ж нам узяти такі гроші?

С т а р о с т а. Це не з нашою силою.

Ч м а л і й. А не з нашою.

П а в л е н к о. Громада—великий чоловік: схоче, то зробить.

Л а п ч е н к о. Дак і три тисячі не малі гроші! А воно ще й дорожче стане, бо господа інженери повсегда так: щитають одно, а виходить більше. Кажуть—тисяча, а як ізроблють, то півтори або й дві.

С т а р о с т а. Дак це й у нас буде п'ять або шість тисяч?

Ч м а л і й. А буде мабуть.

Л а п ч е н к о. Давати таку велику суму, а ще чи буде шо з того! Може загатимо наші грошики в болото та й годі.

А р с е н. Я сушитиму своїми грішми, а ви мені заплатите аж як висушу. Не висушу,—нічого не заплатите.

П а в л е н к о. Так чого ж ми ще думаємо? З болота ми ніякого добра не маємо. А то придбаємо 307 десятин сіножаті по десять рублів за десятину!

С т а р ш и н а. Дак це ж дуже добре!

Г о н ч у к. Ще й як!

Ч м а л і й. От тепер уже й я бачу, шо добре.

Т и м і ш *успає*. Прощавайте, люде добрі!
Хоче йти з хати.

А р с е н. Куди це ви, діду? постривайте!

Т и м і ш. Не можно! Вибачайте пане!
Піду. Прощавайте!

Павленко. Та діло ж, діду!

Тиміш. Нечестиве діло!.. Нечестиве!..
Я про його й слухати не хочу! Гріх! гріх! *Виходе.*

Вихід XV.

Арсен. Що це з дідом сталося?

Лапченко. А так, дід правду каже!

Павленко. А немає тут ніякої правди!.. Таке вигадав дід, що й купи не держіть-ся. Це гарне діло, поміч людям, а він каже— нечестиве! Скільки тих болот висушено, та й не гріх, а тут на тобі!

Лапченко. А ти почому знаєш, що їх висушено?

Павленко. Од людей чув.. і книжку таку давав мені Арсен Петрович, дак я в її читав.

Лапченко. Мало чого по книжках пишуть!

Гончук. А коли ж правда? Треба не на казки оглядатися, а на те, що справді це добре діло.

Чмалій. Ой ні!.. тепер і мені страшно!

Староста. Де ж таки не страшно!

Арсен. Дід сказав, що це нечестиве діло, а й сам не знає, через що нечестиве. Це часто так буває, що як людям не подобається щось нове, хоч і гарне, то вони його нечестивим називають.

С т а р ш и н а. А я так думаю: коли шось гарне нове люде вигадали, і нам з того добро буде, то треба його завести й собі. Хоч я цього діла й несвідомий, одначе знаю, що як ви, Арсене Петровичу, радите шо, то завсігди на добре виходить,—так я й тут вам вірю. Та тільки, шоб уже не вскочити, ходіть на болото та розкажіть нам, як ви там будете робити.

А р с е н. Дак що? Ходіть хоч і зараз!

У с і. Ходіть! ходіть! *Устають.*

А р с е н. Все вам покажу і все розкажу, і ви сами побачите, що це вам на добро, а не на лихо буде. *Виходють люде, Арсен за їми.*

Вихід XVI.

Л а п ч е н к о *зостається позад усіх.* Де це мій картуз? *Мов шукає, а як усі повиходили, то до Крашевича,—цей зостався сидіти.* Модесте Кириловичу! чи не треба нам проти їх штуки та свою штуку встругнути? Тепер вони і в вас, і в мене сіно купують, на випас скотину до нас оддають, а тоді вже годі. Це ж убиток!

К р а ш е в и ч. Та й я це бачу, та нічого не вигадую.

Л а п ч е н к о. Треба шось вигадати. А поки я буду куйовдити в себе на селі: я на гроші наполегатиму, а дід Тиміш, боячись гріха, про нечестиве діло їм казки слезбездати-ме, а нам це й на руку. А ви, Модесте Кири-

ловичу, як би так підкрутили, щоб запереченіє на це діло вийшло.

К р а ш е в и ч. Трудно... бо діло законне... А в тім—спробувати можна.

Л а п ч е н к о. Небезпрémінно спробуйте! На щот там того, що він мужиків од начальства одвертає, або що... А там іще що вигадємо... А поки будьте здорові,—піду з їми, послухаю, що будуть казати. *Подає руку.*

К р а ш е в и ч. Ідіть, ідіть,—це треба знати. *Ланченко виходе.*

Вихід XVII.

К р а ш е в и ч сам, а тоді О л ь г а.

К р а ш е в и ч сам ходить по хаті. Хм... Що б же тут вигадати?

О л ь г а *ввіходе.* А я слухаю—наче ваш голос... Здорові були, Модесте Кириловичу! *Подає руку.*

К р а ш е в и ч. Здорові були!

О л ь г а. Що ви на мене так дивитесь?

К р а ш е в и ч. Боже, як же на вас не дивиться!.. Коли ви що-дня розцвітаєте все краще й краще!..

О л ь г а. Ви давно в нас?

К р а ш е в и ч. Без вас здалося, що дуже давно. Сидів отут та слухав ділові розмови.

О л ь г а. Ах, не кажіть!.. Я від цих ділових розмов та від дьохтем помазаних чобіт з

дому втекла б! Сідайте ж бо! *Сідає на канані, Крашевич біля неї.* Яка я рада, що ви тут! Тільки ви трохи й розважаєте мене, а то така нудьга, така!..

К р а ш е в и ч. А Арсен?.. Хиба ж він не прожене нудьги?

О л ь г а. Ах, уже мовчіть!.. Він так уліз у своє болото та в інші діла, що вже й забув, чи я є на світі, чи мене нема. І нащо ви це кажете? Ви ж сами дуже добре це знаєте! *Сяйнула на його очима.* Сами ж знаєте, що тільки ви й розважаєте мене!

К р а ш е в и ч. Розважати вас—о, це така солодка втіха, що я... *Спиняється.*

О л ь г а. Що ви?.. Що ж—ви?

К р а ш е в и ч. Ні, краще не казатиму... Коли ви не догадуєтесь... краще мовчатиму... Колись... знаєте, як ми в темній аллеї ходили з вами ввечері?.. я тоді починав казати... а ви й не догадались...

О л ь г а з *протягом.* А я й не догадалась...

К р а ш е в и ч. А може й догадались, та... Ви собі мовчите, а кому іншому...

О л ь г а. Що ж кому іншому?

К р а ш е в и ч. Може серце крається.

О л ь г а. Бідне серце!.. Чим же його розважити? Нате, поцілуйте руку,—це вам буде розвага. *Дає руку.*

К р а ш е в и ч. Гарна розвага, але мала. *Бере одну Ольжину руку, тоді другу й цілує по кільки разів.*

О л ь г а *однімає наче руку.* Це вже дуже багато.

К р а ш е в и ч. Дуже мало, ви хочете сказати? *Знов цілує їй руки.*

О л ь г а. Ні, багато... Ви ще ніколи... так багато не дозволяли собі.

К р а ш е в и ч. А коли я дозволю собі ще більше?

О л ь г а *зривається з місця.* Ой, як же мені хочеться співу!.. Заспівайте мені! *Біжить до н'яніно, сідає за його й озирвається на Крашевича, граючи очима.* Ну, ходіть! Я гратиму, а ви співатимете.

К р а ш е в и ч *підходить.* Чарівниця!.. Чого ж ви хочете?

О л ь г а. Романсу гарного.

К р а ш е в и ч. „Какъ сладко съ тобою мнѣ быть“ — акомпаніруйте! *Омга грає, він співає*).*

Какъ сладко съ тобою мнѣ быть
И молча душой погружаться
Въ лазурныя очи твои:
Всю пылкость, всѣ страсти души
Такъ сильно они выражаютъ,
Какъ слово не выразить ихъ, —
И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Вдруге тихше, мов до Ольги.

И сердце трепещетъ невольно
При видѣ тебя!

Люба! Схиляється до Ольги.

*) Музыка Глінки. Див. „Романсы М. И. Глинки. № 2. Изд. П. Юргенсона въ Москвѣ.“

О л ь г а. Співайте далі!.. Ви так гарно співаєте... А музика—то моє життя...

К р а ш е в и ч. Бо ви самі—музика... чудова мелодія... І ця мелодія займає мою душу... забірає все моє серце...

О л ь г а. Може хоч трошки зостається?

К р а ш е в и ч. Ні, ні! воно все ваше, все!..

О л ь г а. Співайте!

К р а ш е в и ч *співає:*

Нежданно яркої зв'яздою
Явилася ты предо мною
И жизнь озарила мою!
Сіай же! Указывай путь,
Веди кь непривычному счастью
Того, кто надежды не зналъ,
И сердце потонетъ въ восторгъ
При видѣ тебя!

*Доспівуючи, схиляється і враз обнімає й цілує Ольгу
Уже потонуло!*

*Ольга, закидаючи йому руки за шия. Що
ви зо мною робите?! Цілує його.*

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Яворенків. Стежка, стіл, круги його ослінчики.

Вихід I.

*Підкова сам сидить за столом. Він тепер
убраний літше, не такий блідий і худий і трохи не*

*такий кудлатий. Видко, що йому покращало жити.
Перед їм товстий зшиток, він щось у йому пише.
Спиниться, подумав і знов пише. Ніяк не вихо-
дить оце прокляте „подер“. Хоч ти лусни—
рихми не доберу! От, здається, й не штука
описати дощ—мало його бачиш, того дощу!—
а от же як затнувся, так і затнувся! Спершу
так ловко складалося:*

Дощ заляпав, заплюскав, заскакав,
З хмари прямо на землю попав,
А хмара густа, як полова,
І вже з неї хлюща готова,
І дощ по землі як подер..

Оттут уже я й став—ніяк не добереш
рихми! Ну, яку ж би тут рихму?

І дощ по землі як подер,
Наче хтось у вуліку чмелів запер...

Ні, чмелів у вуліку не запірають...

І дощ по землі як подер,
Наче кого пожер...

Ні, дощ нікого не жере...

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер—

О! от воно! от воно! Рихма готова,—гайда,
Підкова! *Пише й проказує:*

І дощ по землі як подер,
То так він загув тепер,
Наче хто з його шкуру здер,
Або хто п'яного в хату впер,
Трохи я з дяку не вмер.

Ху! кончив!.. От так описаніє!.. Сьогодні вже двоє віршів написав. Це гарне, ну, а те, що вранці, дак іще краще!.. Бо до своєї дами... Як лицарь—я їй стихи посвящаю Є і в мене дама: *Оль-га!* Просто, знаєте, як вона мене вперве побачила, то аж зацікавила, нічого їй сказати не могла... тільки повела в кухню і звеліла Оришці пообідати мені дати.. (Проклята Оришка завжди мало їсти дає!) Я так зараз і догадавсь!.. Ну, а мені тоже треба влюбиться, бо як я не закохаюся, то не можу віршів складати. Ну, так і я за нею... Ой, любить вона мене!.. Тільки чого ж вона мовчки страждає? От уже місяць, як я тут усякі хазяйственні щоти записую—чорт зна що доводиться писати!—і постійно так страшно на неї дивлюсь, а вона все не наслідиться признатись... Ну, та вже сьогодні вона покориться мені: сьогодні я їй прочитаю свої стихи. О, хтось уже йде сюди. Чи не прикащика чорт несе?—все заганяє мене щоти писати. Втечу швидко, залізу в гушавину, щоб ніхто не почув, та поки сам почитаюся тих стихів, а тоді так їй одкатаю, що аж у серці їй запече! *Виходить.*

Вихід II.

Арсен та Харита, розмовляючи, йдуть стежкою. У Харити в руках квітки. Дійшовши вона до столу, стоячи починає ті квітки розбирати, складаючи їх у пучечок. Арсен сідає біля неї.

А р с е н. А ти не питала її—щó їй таке?

Х а р и т а. Питала... Нічого, каже,—трохи голова болить... Вона просто нудьгує: ти все за своїм ділом... діло се її не цікавить...

А р с е н. Ото ж то й горе, що не цікавить!.. А як дівчиною була, то прислухалася до моїх слів, згожувалася з моїми думками... Чому ж тепер не цікавить?

Х а р и т а. Знайди таке, щоб вона їм зацікавилась.

А р с е н. А чи се можливо?

Х а р и т а. Чому ні? І взагалі давай їй більше свого часу: ти все за роботу та за роботою... Воно й на себе самого це негарно. Треба ж свою силу й надалі зберегати.

А р с е н. Зостанеться ще! Я радий, що з ділом так повелося. Своє село згодилось, Степанівка, Тройчата, Гута, Озерщина теж; з панів більшість теж—ще тільки два села та трое панів як пристануть, то болотá всьго повіту в моїх руках.

Х а р и т а. А в своєму селі коситимуть на той рік на болоті сіно?

А р с е н. Авжеж!.. Діла вже менша половина зосталася. Як скінчу це, тоді моє слово придбає вагу серед людей... могтиму багато зробити...

Х а р и т а. А що ти хочеш робити?

А р с е н. У мене мрія: організація товариств тверезости серед самих селян... Така

організація, щоб вона ввесь повіт обняла та й далі пішла... Бо алкоголізм убиває, нівечить народ.. Учитель би мусив ширити цю думку... та в нас він якийсь такий затурканий, що ніякого пуття з його нема.

Харита. Ну, поки ти за це не клопочись... Я сама про це буду говорити з людьми... ґрунт готувати... А то і болото, і бюро господарське, і лікарню будує,—над силу вже на себе береш. І хоч би ж сама робота, а то ще й боротьба з ворогами!

Арсен. Яке ж діло буває без боротьби?.. Та й які тут вороги? Дід Тиміш, що лякає темні голови своїми казками... та Лапченко, що примушував залежних од його людей кричати проти мене в громаді?

Харита. Одначе навіть дід Тиміш багатьох збиває з пантелику, а Лапченко і декого з сусідніх панів підбурих проти тебе. Сьогодні в лікарні дід Юхим казав, що чув од людей.

Арсен. Нехай собі!.. Я стою твердо, і вони з мого становища мене не зсунуть. І Карпо Павленко помішник у мене добрий. Він мені чимало полехкості робить. Та з нашим народом і лехко робити, і багато можна зробити!

Вихід III.

Павленко увиходить.

Павленко. Арсене Петровичу! Біда на болоті!

А р с е н. Яка?

П а в л е н к о. Після обід частина робочих покидали роботу.

А р с е н. Через що?

П а в л е н к о. Не хочемо, кажуть, та й годі! А це Лапченко сказав, що хто буде у вас робити, з того зараз гроші почне правити, які хто винен, а хто не винен,—тім землі не дасть на осінь. Полякалися деякі та й покидали.

А р с е н до Харити. Ти, здається, правіша була, Харито, ніж я думав.

Х а р и т а. Від Лапченка можна сподіватись усякої найгіршої каверзи.

П а в л е н к о. Та й ті, що позоставалися, ремствують: кажуть, щоб їм більшу плату, бо так, кажуть, у вмові з громадою написано.

А р с е н. У вмові нічого того нема, а я платю робочим більшу плату, ніж де-інде.

П а в л е н к о. Та це й сами вони знають, дак же каламутить їх Лапченко з своїми прибічниками.

Х а р и т а. На лихо ще старшина занедужав... і навіть небезпечно: я в його була сьогодні.

П а в л е н к о. Ото ж тепер Лапченкові й воля крутити, бо староста за старшину править.

А р с е н. Гаразд!.. Треба це впорядкувати. Ходіть зараз туди! *Ідуть усі трое, але їм назустріч Крашевич.*

Вихід IV.

К р а ш е в и ч. Здорові були! *Подає руку Хариті, тоді Арсенові.*

А р с е н. Здоров, Модесте, Кириловичу, але вибачай, що я тебе покину: дуже пильна справа, то мушу йти.

К р а ш е в и ч. О, будь ласкав! *Арсен та Павленко виходять.*

Вихід V.

К р а ш е в и ч. Скільки гарних квіток у руках, і ви сами процвітаєте як квітка.

Х а р и т а. Облиште ваші банальні компліменти. Так погано їх слухати. Як вам не сором?

К р а ш е в и ч, *образившись*. Чого ж мені повинно бути сором? Не розумію!.. Колись ви инакше приймали мої слова.

Х а р и т а. Бо думала, що коли не діла, так хоч думки ваші однакові будуть з вашими словами. А ви тільки казали фрази... щоб мене дурити... вдавали ідейного чоловіка. А я була така сліпа й нерозумна, що не розбірала тоді цього... того, що це було просто шарланство!

К р а ш е в и ч. Одначе, се вже занадто!

Х а р и т а. Заробили того. Я соромлюся себе самої, що могла няти віри такій нечесній людині, як ви.

К р а ш е в и ч. Чим же я нечесний? Що ж тоді такого було? Два-три поцілунки якихсь та й годі. Се ж дурниця! Більшого ж у нас не було.

Х а р и т а. І ви смієте?!.. Та я не хочу й говорити з вами, бо ви... ви нікчемний! *Виходе.*

Вихід VI.

К р а ш е в и ч *сам, помовчавши.* А! і на чорта я сказав той комплімент? Так якось—завикнеш казати та й ляпнеш! Думав, що вона вже забула... Погано, що росердив, бо вже й Арсен на мене щось не дуже прихильним оком поглядає... А мені тепер треба, щоб було тихо, бо тут Ольга. Мабуть знов треба буде фраз гарненьких пустити. Чи повірять же? Повірять!.. Їм тільки засип усякими просвітами, добробутами, громадськими інтєрєсами... та скажи, що мужика не треба різками бити, то вони вже й раді. Нема лиха без добра. Усі ці пакосні просвіти та добробути хоч на те здатні, щоб очі кому треба замазувати. Ех, усіх би вас!..

Вихід VII.

К р а ш е в и ч *та* Л а п ч е н к о.

Л а п ч е н к о *ввіходить.* От таки знайшов вас, Модесте Кириловичу. Здорові були! *Подає*

руку. Я й до вас заїздив,—сказали, що ви тут, дак я й сюди.

К р а ш е в и ч. А що ж там?

Л а п ч е н к о. Та бачите, справа немедленна... Завтра сходка. Сочинимо крик—скасувати условія... Воно було в Чмалія, а він нам його за десять рублів продав.

К р а ш е в и ч. А як на сходці більше буде за його, а не за вас?

Л а п ч е н к о. Ні, цього не страшно. Ми вже такі казочки між народом пустили, що мое поштеніє та й годі! Мужика одурити легко, бо він темний—як сліпий: скажи йому, що рівно, дак він, не бачучи, і загуде в провалля.

К р а ш е в и ч. Треба б іще перед сходкою з пів відра поставити...

Л а п ч е н к о. Буде й це... А ви, Модесте Кириловичу, не забудьте нагадати всім, хто вам винуватий гроші чи хліб, щоб не сміли й писнути за інженера.

К р а ш е в и ч. Не забуду... Але ж... у Чмалія, здається, тільки копія була, а саме условіє в Арсена Петровича.

Л а п ч е н к о. Не шо ж бо то й шо! Про це ж я й побалакати з вами хотів. Шо, як би те условія у господина інженера добути? Нищечком, щоб він не знав... Ви з Ольгою Олександровною добре знакомі... Ну, а їм уже звісно, де документ лежить...

К р а ш е в и ч. Вигадайте!

Лапченко. А що ж? Прозьба мур пробиває.

Крашевич. Ні, не можна... *Думає.* А в тім... Може й справді?.. Гаразд, я спробую.

Лапченко. Чудесно!.. Постарайтесь, щоб документ на завтра... Треба їхати... А знаєте, я добув вексельок на його... і в надлежащеє врем'я прид'явим...

Крашевич. О, се було б дуже добре.

Лапченка. Ще б пак!.. У його грошей тільки-тільки стає,—це вже я знаю! А як по вексельку заплаче, то він сів... розбіраєте?

Крашевич. Та де ж ви добули? *Виходять, розмовляючи.*

Вихід VIII.

Ольга *швидко йде стезкою. Збоку виходить до неї Підкова.*

Ольга. Ви не бачили Модеста Кириловича?

Підкова. Ні, не бачив... Ах, Ольго Олександровно! Позвольте вам сказати!..

Ольга *спиняється.* А що там?

Підкова. Я, знаєте... я дуже інтересну штуку читав у христоматії... про лицаря Айвенга... як він свою даму обороняв...

Ольга. Ну, знаю.. То що?

Підкова. Та я, знаєте... спитать хотів: а тепер є такі лицарі?

Ольга. Тепер уже нема.

Підкова. А може й є... Такі... в душі лицарі... і дам обороняють...

Ольга. Та що се ви плетете про лицарів та про дам?.. Чого вам треба?

Підкова. Та я й сам... От у мене й стихи про це єсть... Дозвольте вам прочитати, бо тут, знаєте, й до вас єсть.

Ольга. До мене??!

Підкова. Еге: од мене—до вас.

Ольга. Цікаво!.. А ну, читайте!..

Підкова *витягає папірець і читає:*

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма. .

Ольга. Як? як? що ви прочитали?

Підкова. Це так у христоматії написано... що богині були у гречеському храмі... так я відтіля...

Ольга. А!.. Ну, далі!..

Підкова. Дозвольте з початку, а то перепинилося...

Я ваш лицарь, а ви моя дама,
Як богиня з гречеського храма!
Мое серце з любови палає,
Наче сухий хмиз згаряє,
Що ніяка вода його не заливає.
Я тебе беру у свою заштиту,
Я твою красу прославлю по світу,—
Дай же мені якого небудь привіту!

Так жадно дивлються на тебе мої очі,
 Як кіт на мишу серед ночі.
 Я без тебе погибаю,
 Любови твоєї благаю, благаю, благаю! .

О л ь г а. Ха-ха-ха!..

П і д к о в а. Чого ви смієтеся?

О л ь г а. Ха-ха-ха!.. Як, як?.. Так дивлють-
 ся на мене ваші очі, як кіт на мишу? Так ви
 мене до миші прирівняли?

П і д к о в а. Та ні ж бо!.. А тільки це,
 значить, так сказано... що як... Ну, це сравненіє!..

О л ь г а. Ха-ха-ха!

П і д к о в а *образжений*. Не розумію, чого
 тут сміяться? Може ви не поняли моїх стихів?
 Так я вам ще раз прочитаю і об'ясню...

О л ь г а. Не поняла? Ха-ха-ха!

П і д к о в а. Авжеж! Бо таких стихів даже
 в христоматії нема... У їх скрізь самі рихми...
 Я їх сьогодні пів дня складав.

О л ь г а. Бідний!.. Аж пів дня складав,
 морочився!.. Як мені вас жалко!.. Ха-ха-ха! *По-
 бігла була але потім спинилася*. Та слухайте ви:
 глядіть же, вдруге ніколи не читайте мені та-
 ких дурниць, а то я Арсенові Петровичу скажу,
 щоб він вас розщитав. *Виходе*.

Вихід IX.

П і д к о в а *сам*. Чи вона глузує з мене, чи
 це тільки так? Ні, неможливо, неможливо,

шоб вона з моїх стихів насміялася!.. Скільки над їми морочився, переправляв—рихма до рихми... А може де не так? А ну! *Дивиться на папірець* Дама—храма, палає—згаряє—заливає, мої очі—серед ночі... ні, все як треба. Чого ж би це воно?.. *Думає.* Догадавсь! догадавсь!.. Це ж вона чоловіка боїться! Не дурно вона про його згадувала! Боїться признаться, дак хоче сміхом закрити. Ні, мене не одуриш! Я два дні сидітиму, я втрое довші вірші складу, а таки я тебе дошкулю!.. Дошкулю!.. Признаєшся і—упадеш мені на груди! *Хоче йти і відразу спиняється.* А може суперник у мене є? О, коли ти зрадила мене, то я!.. Слідком за тобою ходитиму, а піймаю! Підкову не одуриш! *Швидко виходе.*

Вихід X.

К р а ш е в и ч—сам вертається і сідає за стіл. Де вона поділася? Обійшов сад і не міг ізнайти... Ні, таки треба Арсена припинити. А то таку гору над мужиками взяв, що всі його слухаються. Але ж і впертий,—такий точнісінько, як був і в гімназії: ніколи не схитнеш його, як уже наважився що робити. Але бестія дамочку гарненьку собі піймав! Нехай лиш переїздить у город, а то мені взімку скучно без неї буде, бо та Женя таки вже надокучила мені...

Вихід XI.

О л ь г а.

О л ь г а *вбігає*. Здрастуй, любий! *Цілує* його. Так приїхав, що я й не знала.

К р а ш е в и ч. Та я тебе шукав у саду, та не міг ізнайти. Є до тебе діло.

О л ь г а. Облиш уже діла Арсенові, Модю! Хай він робить діла, а ми тим часом...

К р а ш е в и ч. А ми тим часом будемо цілувати рози! *Цілує Ольгу*.

О л ь г а. Ах, рози!.. І над розою соловейко щебече... Не треба діл!.. Життя—то закохане щебетання... серед квіток - отаке повинно бути життя!.. Як би я хотіла бути пташкою! Маленькою, маленькою!.. співочою пташкою... літала б... щебетала б... ні про що не думаючи... Ах!.. *Заплющує очі*.

К р а ш е в и ч. А як ми щебетатимем, як я поїду в город?

О л ь г а. Поїдеш?!..

К р а ш е в и ч. Та мушу ж!..

О л ь г а. Ох, не кажи!.. Я не хочу про се думати!.. О, Боже, яка я нещасна!.. Він поїде в город, покине мене, а я... мушу тут гинути!..

К р а ш е в и ч. А хочеш, щоб і ти в городі була?

О л ь г а. Невже ти хочеш, щоб я втекла з тобою? Ох, страшно!

К р а ш е в и ч. Ні, нащо ж се робити? Сього зовсім, зовсім не треба робити!

О л ь г а. А знаєш, хоч і страшно, а я таки зважилася б!..

К р а ш е в и ч. Ах, Олю,—кажу ж тобі, що сього зовсім не треба робити.

О л ь г а. Але се так поетично...

К р а ш е в и ч. Може... але можна все зробити благопристойно... і ти житимеш у городі. Тільки ти повинна допомогти мені.

О л ь г а. О, все що хочеш!

К р а ш е в и ч. Саму тебе Арсен у город не пустить,—значить треба зробити так, щоб і він переїхав. Але поки він тут панькатиметься з своїми болотами та лікарнями, то не вилізе відсіля. Треба зруйнувати його діло, тоді він поїде.

О л ь г а. А як же се зробити?

К р а ш е в и ч. Розбити його діло з болотом. Тоді всі його плани загинуть: громади йому не віритимуть... він і сам знеохотиться до всього. Наша громада вже проти його, та в його формальна умова. Як би її не було, зараз би все припинилось, бо громада відняла б у його болото.

О л ь г а. Ну?..

К р а ш е в и ч. Знайди в його сей папір, умову, і віддай його мені. Ти знаєш де він?

О л ь г а. Мабуть у його в замкненому портфелі.

К р а ш е в и ч. А ключ од портфелю?

О л ь г а. Завсігди в Арсена в кишені.

К р а ш е в и ч. Але ж ти його можеш виняти... вночі, наприклад?

О л ь г а. Ах, справді!.. Се чудово!.. Тільки... я не знаю, чи се не буде мов би... вкрати?

К р а ш е в и ч. Зовсім ні!.. Вкрати—се значить щось собі узяти—гроші, чи річ яку... А паперу ж ти собі не візьмеш, а віддаси мені його тільки на те, щоб зробити можливим наше щастя. Ну бо вже, годі! не церемонься!.. Се треба на завтра... Ти ж моя гарна! *Пригорта її й цілує.*

О л ь г а. Ах, знаєш... яюсь сором... у чужий портфель лізти... мов би справді красти...

К р а ш е в и ч. Зовсім нема чого тут соромитися!.. Ти будеш соромитися й занапащатимеш своє й моє щастя.

О л ь г а. Добре! добуду!.. Все для тебе зроблю, любий мій, гарний!.. *Обніма й цілує його.*

К р а ш е в и ч *устає.* Обережно, а то ще хто побачить... Ходім далі,—там зручніше. *Виходять.*

Вихід XII.

П і д к о в а *сам, виходить із кущів.* От вам!.. Так не розум?!.. Як догадавсь, що в мене є суперник, так і вгадав! Добре, що слідком за нею пішов. О, тепер я знаю, через віщо ти з моїх стихів смієшся! Шкода—не чув, про що

розмовляли. А як цілувалися—бачив. Ну, на-
чувайся ж тепер! Підкова не такий, щоб із
його знущаться! Він і турків не боявся! Кари
тобі, кари!..

Бенкетуеш, ізраднице,
Мое безголов'я,
Нехай собі бенкетуеш,
Нехай на здоров'я!
Нехай, клята, бенкетуеш,—
Я тебе скараю...

Ці стихи були з Шевченка, тільки я їх
переробив, щоб луччі були... То тепер уже ці
стихи все одно, що й я сочи́в. Оттак, як у
ціх стихах,—так я тобі й зроблю. Побачимо
ще, хто на кого пожаліється! Де Підкова,—там
кара готова!..

Завіса.

ТРЕТЯ ДІЯ.

*Майдан перед волостю. Волосний рундук. Трохи
збоку під тином колоди лежать.*

Вихід I.

Дівчата сидять на колодах і співають:

Ой попливи, утко,
Проти води прудко,—
Та накажи матусенці,
Що я умру хутко.

Утінки немає,
 Матінки не буде:
 Десь на мене молодую
 Навіки забуде.

Ой полети, галко,
 Де мій рідний батько,
 Нехай мене одвідає,
 Коли йому жаждко.
 Галочки немає,
 Батенька не буде...

Ой полети, орле,
 Де братічок оре,
 Та й накажи йому, орле,
 Яке мені горе!
 І орла немає,
 Братіка не буде...

Ой летить, синиці,
 Де рідні сестриці:
 Нехай мене одвідають
 Мої жалібниці.
 І синиць немає,
 І сестриць не буде...

Дівчина 1. От уже завели якої сумної!

Дівчина 2. Он уже парубки йдуть,
 може веселішої втнуть.

Дівчина 3. А ну цитьте,---шо вони
 співають.

Вихід II.

Парубки співають спершу за сценою, а тоді
 виходючи:

„Ой на горі та женці жнуть“...

Вихід III.

С т а р о с т а.

С т а р о с т а *іде до волости*. Еч, біля волости розспівалися! Нема вам иншого місця? *Дехто з парубків скидає шапку*. Слухайте ви! Хто з вас там ходє на болото робити?

Г о л о с и п а р у б о ч і. Я!—І я!—Ми удвох із братом.—І я.

С т а р о с т а. Шоб од цього дня ніхто вже не смів туди ходити!

О д и н п а р у б о к. А чого ж то так?

С т а р о с т а. А того, шо я так велю! Так громада присуждає. Пошлю десятника: кого побачить на болоті,—буде той у холодній сидіти.

Г о л о с и. Та за шо ж?—З якої це ради? —Уже й заробляти не можно!..

С т а р о с т а. Можно, та не там!

П а р у б о к, *виступаючи наперед*. А кому яке діло, де я заробляю?

С т а р о с т а. Не патякай! В інженєра навчився роспатякувати,—знаю, шо ти вчащаєш туди!

П а р у б о к. Хоч і вчащаю, дак шо? Хиба я шо проти закону кажу?

С т а р о с т а. Не роспускай язика!.. Проти закону!.. Начальство тобі закон!.. Коли проти начальства, то й проти закону! Гетьте звідціля, бо тут сходка збирається!

Парубки й дівчата *виходять гомонючи*. Це якісь нові права!..—Гарні права, що вже не смій куди хочеш піти заробити!..—Та начхати на його!..—Еге, начхай, а він тебе в холодну!..—А ти вже й злякався!..

Вихід IV.

Лапченко та Чмалій *увиходять*.

Лапченко та Чмалій. Доброго здоровля!

Староста. Здоровенькі були! *Здоровкаються за руку і зіходять на рундук, там сідають*.

Лапченко. А що, звеліли писареві приговор писати про заперещеніє роботи на болоті?

Староста. Уже дописує... Та приговор пустяк... посходються,—руки в людей поодбіраємо та й годі. А от що народ розсобачивсь... Парубок, пуцьверинок поганий,—і той з тобою заводиться!

Лапченко. Да-а... Провратное в головах позаводилось... Од інженера все...

Староста. І старшина такий підобрався, що в одну з ім співає: все по правді та по закону— хоч ти лусни!

Лапченко. Безпорядок!..

Чмалій *зітхав*. Ох-ох-ох...

Лапченко. Чого зітхаєш? Ти своє знай: десять рублів узяв за погубленіє цього

діла, то цить та слухай! Розбірай, шо ми тебе купили! Розібрав?

Ч м а л і й. Та розібрав... *Устає і йде до громади, що тим часом почала збиратися.*

С т а р о с т а. Добре, шо пан Крашевич пособля.

Л а п ч е н к о. Нехай пособля... Як цього приборкаємо, тоді й його... Адже купимо з вами вдвох Крашевичеву земельку, га? Земелька добра, а довгу на їй сила: де ж йому вдержати?

С т а р о с т а. Авжеж купимо!.. Дай, Боже, панам більше довгу на земельку набірати!

Л а п ч е н к о. А нам її купувати!.. Годі вже панам панувати,—ще й ми над мужвою попануємо.

Вихід V.

Поки ті розмовляють, починає сходитися громада. Здоровкаються, дехто сідає на колоди, розмовляють проміж себе спершу тихо, а після останніх слів Лапченкових голосніше, що вже Лапченка з старо-стою й не чує.

П а в л е н к о. Нема чого громаді тут розбірати! Як висушимо болото, дасть вам чоловік суху землю,—тоді й будете розбірати, як йому гроші заплатити.

Ч о л о в і к 1. Скажуть: тепер у їх нема болота, добра земля, та й накинуть таке позе-

мельне, що більше буде оплатків, ніж того бариша з болота.

П а в л е н к о. Неправда! Таких оплатків не може бути!

Ч о л о в і к 2. Буде в нас нова земля,—буде з чого й платити.

Ч о л о в і к 3. А ти хиба не чув, що без дозволу від санода болота не можна сушити? А то буде кара.

Г о н ч у к. Ну, та й брехуни ви, як я на вас гляну!

Ч о л о в і к 4. Як таке діло, що нам за його ще й одвічати, то зараз піти та к бісовому батькові все розваляти та й годі!

Д і д Т и м і ш. А я вам казав: не займайте болота! Бо це вам так не минеться! Не минеться!

С т а р о с т а. А шо, люде добрі,—здається, вже багато зібралось,—можно починати. Я послав десятника до інженера, щоб сюди явився... Шо громада потребує... А ми поки поміркуймо—шо нам із болотом робити... щоб нас самих цей пан у болото не впер.

П а в л е н к о. Як же то так?

С т а р о с т а. А ти цить, коли я кажу!.. Я був у городі з Хведором Степановичем—показує на Лапченка—і довідались ми: такий закон є, шо хто висушить болото, хоть і чуже, дак тому й та висушена земля буде.

Чоловік 1. Та невже?.. Дак це інженір нашу землю забере?

Л а п ч е н к о. А забере!.. Усі начальствующі, которим законі звісні, так кажуть.

Чоловік 3. Дак як же це? Він нашу землю забере, та ще ми йому за те й платити будемо, шо він собі землю висушить?

Дід Тиміш. Не висушить!.. воно йому не попустить.

Чоловік 4. Хто—воно?

Дід Тиміш. Хто! Хиба не знаєш?

С т а р о с т а. Бачите, яку штуку підвів! Убереться посеред нашої землі та й почне відтіля воювати.

П а в л е н к о. Та це все брехня! Чом же досі ніхто про такий закон не чув? Такого закону нема.

Л а п ч е н к о. Ні, є, та тільки інженери ховають його.

Г о л о с и. Дак коли таке діло, то його, бісового сина, по потилиці від нас!—Мало в нас і так усяких на шиї сидить, дак ще й цей!

Г о н ч у к. Шо ви вигадуете? Де ж таки він на шию сідає?

П а в л е н к о. Гляньте, скільки вже він добра зробив громаді!

С т а р о с т а. Придобрювався до людей, шоб триста десятин землі йому дали. Побачите, шо далі буде. Он і він.

Вихід VI.

Арсен увіходе з портфелем у руці; всі стихають. Здорові були, панове громадо! Дехто здоровкається, а більше таких, що мовчать. Арсен проходить на рундук і стає там. Кликали мене за якимсь ділом? Кажіть яке! Усі спершу мовчать.

Староста. Та таке: не хочемо болота сушити та й усе!

Арсен. Що?!..

Староста. Та те, що чуєте... громада присудила, щоб не сушити. Вона не згожується.

Арсен. Як то не згожується, коли вже згодилась?

Чоловік 4. Згодились, бо тоді не знали, що хто болото висушить, того й земля буде. А тепер знаємо, що є таке... у законах...

Арсен. Ні, такого нема,—земля ваша буде.

Чоловік 4. Знаємо, як нема: ховають, тим і нема, а як заберуть, то видко буде.

Арсен. Це брехня! Хто це вам наказав?.. Вибірайте з-проміж себе людей, і зараз же поїдемо в город, підемо до всіх, яких хочете, начальників, і вони вам скажуть, що такого нема. Покажімо їм нашу вмову, і хай вони скажуть, чи я вас одурив хоч на макове зерно. *Люде мовчать.*

Павленко Ну, чого ж змовкли? Вибірайте ж! Там усе видно буде—знати буде, хто бреше!

Гончук. А то пороспускали свої язики!

Голоси А може й справді... Довідатися б...

Чоловік 4. Нічого там не довідастеся! Сховано добре все!

Голоси. Правда! правда!..—Не треба вибирати!..—І так видно, що брехня!..

Голоси інші. Та постривайте!..—Треба ж розібрати діло!..

Голоси перші. Шо там розібрати?—Видно й так!..—Хай кидає роботу!..—Не дозволимо більше робити!..

Староста. Авжеж! Припиняйте роботу!.. Не розходьтеся, люде добрі: зараз приговор про це буде, то будемо руки відібрати.

Арсен. Я роботи не припиню. Я маю право,—у мене є вмова.

Староста. Нема у вас ніякої умови. Де вона у вас узялася? Хто вам її дав?

Арсен. Як то—хто? Чмалій мені передав її від громади.

Староста. Ні, громада вам нічого не давала. Чмалію! адже ти нічого не давав господину інженеру?

Чмалій *понура*. Не давав...

Староста. Правда, шо писано вмову, та потім громада роздумалася та й не схотіла

давати. Дак Чмалій і вернув її мені назад. Так, Чмалію?

Ч м а л і й *понура*. Так...

А р с е н. Та що ж це? Чи ви глузуєте з мене? Я ж вам покажу її! *Швидко відмикає портфеля і шукає там між паперами. Де це вона поділася? Нема... Стривайте, я мабуть її дома забув...*

С т а р о с т а. Не клопочіться, господин інженер: однак не знайдете. Ось вона! *Виймає з пазухи папера і показує здалека.*

А р с е н. Як то?.. Вона у вас?.. Яким же робом?.. Дак це в мене її вкрадено? Віддайте її назад!.. *Кидається до старости, але той швидко подається назад, ховаючи папір у пазуху і виходить у волость, зачиняючи за собою двері. Громада заступає дорогу Арсенові.*

А р с е н. Пустіть! *Люде стоять.* Дак он ви як!.. Крадете свою ж умову! Сами давали руки до неї, а тепер дозволяете злодіям, шахраям перекручувати справу!

П а в л е н к о. Не дозволимо!..

Г о н ч у к. Не сміють вони! *Але ці два вишуки зостаються самотні: громада мовчить.*

А р с е н. Он яка річ! Уся громада на шахрайство пристає!.. Тільки два чесних... Зрозумієте ж сами колись, та мабуть уже пізно буде!.. Буде каяття, та не буде вороття! *Швидко виходе.*

Вихід VII.

Спершу стоять усі мовчки. Дід Тиміш виступає наперед і починає говорити голосно та різно, де далі різніше.

Дід Тиміш. Бачите, я вам казав!.. Хиба забули, яке то болото? Г'юрод тут був грішний і провалив його Бог у болото... І звелів довіку йому болотом бути!.. А ви сушите!.. Забули, що хто в болото вступить, того й затягне: Опанаса Панченка сієї весни затягло, Тарас торік утоп, Левченко позаторік загинув там!.. Вас іще досі милувало, а далі вже не помилує... Усі там погинете, божевільні! Через нечестиву роботу!.. Бог вас покарає!..

Г о л о с. Дак розваляти усе к бісу!.. Розваляти!..

Завіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Вихід I.

Меланія Семенівна та Ольга.

М. Семенівна, Ах, чудово! чудово!.. Як же ти витягла його?

Ольга. Нишком ключ узяла від портфелю та й витягла... Так боялася!..

М. Семенівна. Але за те тепер як чудово: все пропало, і ми їдемо в город!.. Ах!.. Які в нас там журфікси та бали будуть, Олю!..

Ольга *солодко*. Ах, бали!.. *Схаменувшись, зо страхом*. А як Арсен таки не схоче?

М. Семенівна. Ти повинна на його напастися... спокою йому не давати—аж поки схоче! Який розумний цей Модест Кирилович!

Ольга. Ах, він такий розумний!.. і гарний—чудо!

М. Семенівна. Гляди, лиш, Олічко, не закохайся в його! Бо щось уже...

Ольга *жартовливо*. А хоч би й закохалася, так що? Хиба не можна?

М. Семенівна. А не годиться: повинність перед чоловіком!.. Хиба так, трошки, щоб веселіше було...

Ольга. А зовсім не можна?

М. Семенівна. Говорити про се не можна... Ах, кохала колись і я!.. Я така нещаслива, така нещаслива була за своїм чоловіком!.. Того я така й хвора тепер...

Ольга. Хиба він так мучив вас усякими ідеалами та прінціпами, як мене Арсен?

М. Семенівна. А нащо ж ти Арсенові потурала?

Ольга. Так бо ж він тоді закохувався... Мені мама завсігди казала: коли ти, Олічко, помітиш, що мужчина вартий уваги, то випитуй, якого він напрямку, яких думок, які

книжки. любить... попроси в його тих книжок— читати не треба, тільки переглядай... щоб знати, про що воно.

М. Семенівна. Та нащо ж то?

Ольга. А так мама казала: тоді й сама ті думки хвали, мов і сама так думаєш... Бо тепер нова мода: вже не самої краси шукають чоловіки, а ще часом випитують і яких думок панночка... То треба знати—щоб кому казати.

М. Семенівна. Твоя мама дуже розумна.

Ольга. О, моя мама так це все знає!.. Я так і робила з Арсеном... він і не помічав... Сяк-так було відговорюся, а він і вірить... Але я ніяк не думала, що він схоче мучити мене сим увесь вік.

М. Семенівна. Чи скоро ж він вернеться з тієї сходки? Цікаво знати, як там його посмикали... Нападись на його зараз же: тепер він буде на чоловіків сердитий, то швидче згодиться покинути село... Ох, піду спочину... Я так утомилася: сьогодні трошки заспала, уста-ла, пройшлась оце садом—і просто знемогла-ся... Боже, як важко жити на селі!.. *Літиво встає і виходе.*

Вихід II.

Ольга сама, а тоді Арсен.

Ольга. Ох, як то воно буде?.. А що,

як Арсен догадається?.. Ой-ой!.. Ні, сього не може бути: він ніколи на мене не подумає. *Арсен виходить із своєї хати.* Арсене, ти вже тут? Вернувся з громади?

А р с е н. Вернувся... Але таке нещастя мені трапилось...

О л ь г а. Яке, Арсеночку?

А р с е н. Пропала моя вмова з громадою... І диво дивне—опинилася в руках у старости.

О л ь г а. Невже?

А р с е н. Якесь страшенне шахрайство! Це хтось украв її в мене!.. Але хто ж?.. Як це могло бути?.. Не розумію!

О л ь г а. А що ж вони кажуть: відкіля вони її взяли?

А р с е н. Кажуть, наче б то й не давали її мені ніколи: тільки підписали, хотіли дати та й не дали. Так безсоромно в вічі брешуть, що як би я не знав, що папір був у мене в портфелі, то подумав би, що я збожеволів.

О л ь г а. А тобі це дуже погано, Арсеночку? Сядьмо тут! *Садовить його на канані і сама сідає блізенько біля його.* Дуже тобі це погано?

Арсен. Та як же ж не погано? Діло загинуло!.. Громада не дозволяє робити... Лапченко з старостою вигадали брехню, ніби є такий закон, що хто висушить землю, то тому вона й належатиме. Громада темна, нічого в законах не тямить, перелякалася, що я її кош-

том висушу собі землю й заберу її,—ніяк тепер не хоче дозволяти сушити далі.

Ольга. Ах, які вони негарні!.. Бідний ти, Арсеночку! *Цілує його.* Не варто за для їх нічого й робити, коли вони такі негарні, що тебе, мого любого так кривдють! Бідненький!..

Арсен *пригорта її.* Спасибі, серденько!.. Так мені тяжко!

Ольга. Забудь про їх! Не варті вони того, щоб про їх і думати! Думай краще про мене, про те, як я тебе люблю.

Арсен. Моя дружино, дорога, люба! Я про тебе думаю... але ж не можу я цього забути: стільки праці, клопоту, замірів, надій—і відразу все загинуло!

Ольга. О, гарного діла так багато на світі! Хиба діло тільки й є тут, у сьому маленькому закуточкові! По великих центрах його ще більше. А тобі треба широкого поля, великої арени... Тільки там ти можеш свою силу показати.

Арсен. Ах, Олю! облиш це!.. Не хочу я тепер про це говорити.

Ольга. Навпаки,—тепер і треба говорити. Тебе тут тяжко скривдили: покинь усе і переїдьмо в город.

Арсен. Ні, я цього не зроблю.

Ольга. Чому?

Арсен. Я вже тобі багато разів про це казав.

О л ь г а. Але ж то було тоді, як ти з громадою ладнав, а тепер ти сам кажеш, що все загинуло.

А р с е н. А може ще й не все.. Я думаю, як направити діло.

О л ь г а. Нема чого тут думати: діла вже не направиш. Треба кидати та'їхати в город.

А р с е н. Я тобі вже сказав, що не поїду.

О л ь г а. Так зостанься тут, піди ще попроси їх—тих, що тебе одурили... поклонись їм—може вони ще трошечки насміються з тебе!.. У тебе нема самолюбія, Арсене!

А р с е н. Ні, воно є, та тільки не таке, якого ти хотіла б. Я не піду прохати, не піду кланятися, а зостануся тут і подивлюся, що можна зробити, щоб направити діло.

О л ь г а. Авжеж!.. Тобі дорожчі сі мужики, що тебе дурють, кривдють, ніж я! Я, що тебе так люблю!.. О, я нещасна!.. Ти мене не любиш!..
Закриває обличчя руками.

А р с е н. Ольго, я тебе люблю, і ти це дуже добре знаєш. Нащо такі докори, такі обвинувачення?.. Я тебе люблю... але ж у мене є свої повинності... я не можу їм зрадити.

О л ь г а *зривається з місця й стає.* А, так!.. Так я ж тобі заявляю, що я не можу так жити... що я не хочу сього терпіти! Розумієш ти? Я хочу жити, а не пропадати в цій пустині! В-останнє тебе питаюся: згожувешся ти переїхати в город?

А р с е н *успає*. Ні.

О л ь г а. О, ти пожалієш, що сказав се „ні“,

А р с е н. Олю, я бачу, що ти дуже стурбована. Заспокойся і тоді може зрозумієш мене.

О л ь г а. Не хочу я нічого розуміти!.. Нічого!..

А р с е н. Але ж зрозуміти треба! *Виходе*.

Вихід III.

О л ь г а, *згодом* П і д к о в а.

О л ь г а *падає на канапу*. Ах, Боже!.. що ж се?.. Думала, що це так уже допоможе і — не допомгло!... Але ж гинути тут, жити без Модеста—неможливо!.. Що мені вигадати? *Думає*.

П і д к о в а *тихо ввіходе*. Ольго Олександровно!

О л ь г а, *жаснувшись*. Га?.. Се ви?.. Чого вам треба?

П і д к о в а. Я до вас... за важним, за дуже важним ділом.

О л ь г а. Мені ніколи!

П і д к о в а. Воно вас касательно...

О л ь г а. Ну, кажіть.

П і д к о в а. Ви мене осміяли, Ольго Олександровно... Осміяли мої стихи... Спершу я думав — шось у стихах не так. Провірів рих-

ми—усе як треба... Тоді я догадавсь і почав за вами доглядатися...

О л ь г а. Ви посміли?!..

П і д к о в а. А хиба як мені, так і не можна підглядіти, з ким ви ходите? О, я й не це самé бачив!

О л ь г а. Нічого ви не бачили!..

П і д к о в а. Овва!.. Стільки бачив, що да-же байку Глібова про вас можна написати... як ви з Крашевичем цілувалися.

О л ь г а. Як ви смієте?!..

П і д к о в а. А ви ж посміли!.. Все бачив і знаю, все! Не схотіли моєю дамою бути, — ну, дак і я ж вам не попусти: зараз усе Арсенові Петровичу розкажу.

О л ь г а. Що ви думаєте робити? Боже-вільний!

П і д к о в а. Коли вам це не до вподоби, то я можу цього й не робити. Тільки вже тоді й ви зробіть, що я вас попросю!

О л ь г а. Кажіть, голубчику! Коли зможу, то зроблю.

П і д к о в а. Ще й як зможете, аби схотіли!.. Будьте ви й моєю дамою!

О л ь г а. Як то—дамою? Щоб ви до мене стихи писали?.. Ну, пишіть!

П і д к о в а. Не тільки стихи, а шоб... Ви розумієте?..

О л ь г а. Ні...

Підкова. Оттак!.. Як із Крашевичем, дак понімаєте, а зо мною, дак ні!

Ольса Що?!..

Підкова. Коли йому можна, дак чому ж і мені не можна? Полюбіть мене, Ольго Олександровно! Шо там Крашевич?.. Панок собі та й годі!.. А я поет, я вас стихами прославлю!.. Олічко!.. *Кидається до неї.*

Ольга *зривається з місця і відитовхує його.*
Геть, зараз же геть відсіля!

Підкова. Геть?.. Ну, дак я до Арсена Петровича ліду!

Ольга. Куди хочеш!.. Геть мужик!

Підкова. Ну, це ви так з óпалу кажете!.. А роздумаетесь, то не те буде. Даю вам до завтрього подумати. Коли ні—завтра все розкажу Арсенові Петровичу. Підкова не ламає слова: шо схоче, те й зробить з вами!
Виходе.

Вихід IV.

Ольга *сама.* О, Боже!.. Що ж мені тепер робити?.. Що мені робити?.. Хоч би Модест тут був, щоб порадитися з ним!.. Не послухатися цього проклятого вишкварка,—завтра він усе розкаже Арсенові, - пропала я тоді!.. Послухатися його... ні, ні, я сього не можу!.. Треба зараз же, зараз же зважитися щось робити... щоб лихові запобігти!.. Що?.. *Думав, тоді враз:* А, хай буде, що буде! Однак мені

лиха не минути, а коли так ізроблю, то може краще буде. *Швидко виходе.*

Вихід V.

Сцена який час порожня. Далі увіходять Харита й Павленко.

Харита. І як це ви попустили, Карпе, щоб у громаді таке зробилося? Адже у вас є свій гурт,—треба ж було оборонитися.

Павленко. Ми оступалися, змагалися... дак коли ж їх більша купа!

Харита. Більша купа!.. Аби був дружний дух, то й мала купа дужча за велику.

Вихід VI.

Арсен увіходить.

Арсен. Мені сказано, що Карпо прийшов... Ви з громади? Що ж там?

Павленко. Дуже галасували і навіть на болото були побігли... хотіли все зруйнувати. Та Семен припинив: стривайте, каже, братці! Не робімо так з-бпалу. Треба ще роздуматися та поміркувати. Ще поспіємо, бо тепер наша воля... Дак вони й припинилися.

Арсен. Поставте добру варту на ніч, а то щоб якої шкоди не наробили.

Павленко. Ще й сам там ночуватиму.

Харита. А хіба можна шкоди нароби́ти?

Арсен. Авжеж. Уперек болота річка ж тече... Тепер вона не розливається по всьому болоту, бо ми їй корито викопали. А як попсувати їй корито, то вона знову розіллється по болоту... і робота пропала.

Павленко. Арсене Петровичу, позивайте громаду! Ми всі під присягу підемо, що умову вкрадено у вас.

Арсен А що ж тоді буде?

Павленко. Примусимо їх! І кара громаді буде.

Арсен. Нащо мені те? Мені треба з громадою ладнати, щоб укупі діло робити, а не сваритися.

Павленко. Тепер посваритесь, а потім вони сами побачуть, що це добре діло, і дякуватимуть вам.

Арсен. Добрі діла силоміць не роблються. А ти як думаєш, Харито?

Харита. Я з тобою згоджуюся. Коли ти тепер візьмеш примусом, то хоч би й побачили потім, що твоє діло—добре, а все вже між тобою й їми буде мов би мур який — це та образа, яку ти їм учиниш, зламавши їх.

Арсен. Так. Та ще й те: як уже підеться на сварку, то хоч неначе і в моїх руках буде сила, а таки не дадуть робити: знайдуться ті, що вночі нишком роботу попсиють...

або ще як пошкодують. Однак не буде діла.

Павленко. А що ж його робити?

Арсен. Подожду трохи, поки громада заспокоїться — день, два... А сам тим часом поговорю з людьми окремо... розкажу, вмовлю... І ви це робіть. Тоді видно буде що і як починати. У всякому разі я цього діла так не покину.

Вихід VII.

Лапченко.

Лапченко *ввіходить*. Доброго здоровля!

Арсен. Що вам треба?

Лапченко. Діло до вас є.

Арсен. Я з вами не хочу ніякого діла мати.

Павленко. Дак я туди піду... Бувайте здорові!

Арсен. Ідіть здорові! *Павленко виходе.*

Вихід VIII.

Арсен до Лапченка. Чого ви прийшли? Ідіть відціля геть!

Лапченко. Получимо своє, то й підемо. Ваш покойний родитель позичив тут в одного чоловіка гроші — дві тисячі... у Єрмакова... І тому векселю тепер строк вийшов...

Тепер я цей вексель получив за довг. Прошу, пожалуйте гроші.

А р с е н. Покажіть вексель!

Л а п ч е н к о *виймає вексель і показує, розгорнувши, але з рук не пускає.* От і підпис вашого родителя... сьогодні платити.

А р с е н. Бачу. Зараз матимете. *Виходе в свою світлицю.*

Л а п ч е н к о. Чудесно. Можна трошки й подождати.

А р с е н, *вертаючися зюдом.* Давайте вексель — от вам дві тисячі рублів.

Л а п ч е н к о. Дозвольте спершу поцитати... Сумá не мала.

А р с е н *кидає гроші на стіл.* Щитайте!

Л а п ч е н к о *бере гроші, лічить і ховає.* Тепер у рошоті... Звольтеся! *Віддає векселя.* Тепер і мені вдовольстіє, і вам. Бо як ви на болоті заробили, то вам приємно векселька свого викупить. Доброго здоровля! *Виходе.*

Вихід ІХ.

А р с е н. От іще нове лихо!.. Харито, ти не знаєш нічого про цей вексель?

Х а р и т а. Вперше чую... Ти ж знаєш,— татко не любив, коли розпитувалися про його грошові справи. *Дивиться на вексель.* За тиждень перед смертю виданий,—мабуть не встиг тобі сказати... І саме в такий час це лихо!..

Це ж ті останні дві тисячі, що ти з банку взяв расплачуватися з робочими?

А р с е н. Еге ж... Зараз винен робочим за тиждень та ще дещо —рублів з п'ятсот, треба... а дома зосталось яких десять карбованців. Що його робити тепер?

Х а р и т а. Мабуть поїдь до Титаренка та позич хоч стільки, щоб можно було робочим заплатити.

А р с е н. А тоді? Я думав цими грішми довести діло до краю, одержати гроші від своєї громади і тими грішми далі посувати справу. А тепер?.. А тут іще Ольга! Просто не розумію що з нею сталося! Ще ніколи вона така не була. Однак, каже, діло загинуло,— так поїдемо в гóрод. Там веселіше, бачите!.. Як вона не розуміє того, що мені боляче це чути! Навіть не думає про те, що це ж велика грошова втрата, — хоч це зрозуміла б! Дак їй одно—аби веселіше.

Х а р и т а. Де вона тепер?

А р с е н. Зачинилилася в своїй хаті. Я піду до неї... вона сьогодні така,—неначе хвора... *Виходе.*

Вихід Х.

Х а р и т а *сама.* Бідолашний!.. І саме в такий час, коли йому так треба помочі, розваги... *Бере з столу книгу і пробує читати.* Ні, не читається!.. *Кладе книгу і замислюється.*

Вихід XI.

А р с е н.

А р с е н швидко ввіходе з листом у руці. Глянь, Харито, глянь, що я найшов у неї в хаті. *Кидає листа на стіл і не сідає — падає на стілець.*

Х а р и т а читає. „Все скінчилося між нами. Ви не можете мене розуміти. Ви ніколи не могли зрозуміти, що моя натура не на те здалась, щоб жити серед мужиків, але щоб упиватися життям та коханням. За це мене втрачаєте. Я йду до того, хто вміє мене любити і розуміти — до Крашевича. Більше не ваша Ольга“. *Прочитавши. Бідний, бідний, дорогий мій. Обнімає брата.*

А р с е н. Але защо ж така страшна кривда? Хиба ж я не кохав її? Хиба я не силкувався дати їй змогу бути щасливою? І заштож це?.. Ні це не може бути!.. *Зривається з місця.* Так не може бути!.. Я не попусти цього!.. Я верну її! *Хоче йти, але спиняється.* Верну? Нащо? Шоб цілувати її після... Ні! цього я не хочу!.. Мені не треба її! *Сідає знову і не помічає, що Харита плаче.* Не треба!.. Але ж зневажити мене так!.. О, гидкі!.. Я не можу цього попустити, я повинен помститися!.. Дуель — дурниця, але є випадки, коли треба помсти, коли жити не можна без помсти!.. Тоді дуель гарна! *Хоче йти.*

Харита заступає йому дорогу. Стривай Арсене, так не можна.

Арсен. Облиш мене!

Харита. Не можу... Я люблю тебе... я не можу цього попустити.

Арсен. Я мушу йти!..

Харита. Ні, не мусиш!.. Ні, ти мусиш не йти!.. Ти не маєш права... Твоє життя, твої сили—їх призначено на працю для добра твого народу... для добра людського... Не можеш ти свого життя рівноважити з життям якогось ледаща... віддати життя за помсту.

Арсен. Пусти мене,—я хочу йти!

Харита. Ні, ти спершу повинен вислухати мене. Хиба то бі можна так мститися? Твоя помста не на дуелі з яким дурисвітом... вона в тому, що — ти світ, а вони тьма... що ти подужаєш їх на широкій громадській арені — не одного, а всіх!.. От твоя помста!..

Арсен. Ох, я це знаю!.. Але ж душа болить!.. *Сідає знову.* Я любив її, я зробив її собі другом, братом, товаришем усім своїм думкам, надіям, замірам—і вона нічого не зрозуміла!.. Я бажав, щоб вона була моїм світоньком яснім, а вона сама схотіла зробитися темрявою!.. Защо я такий нещасливий?!..

Харита. Ти сам казав братику: щастя — в дорогому для людини ділі.

Завіса.

П'ЯТА ДІЯ.

Сад той, що і в другій дії.

Вихід I.

А реєн сам. От тобі й нове життя з дорогою дружиною!.. Як недавно почалося і як скоро скінчилося, розбилося!.. Їй нудно було зо мною, бо я не ставав перед нею що-хвилини навколішки, не торохтів з нею про квітчасті нісенітниці, а казав про поважне завдання життя! Хиба жінщина може те зрозуміти?.. Хиба під її вузьким лобом може поміститися висока, велична ідея? На словах... о, на словах вони признають це, а справді... Все, за що їх батьки, брати, чоловіки борються, мучуться, працюють, на смерть навіть ідуть,—все те їм річ незрозуміла, нудна, а часом просто дурниця, з якої вони сміються, глузують!.. Чоловік високої душі, могучої сили, величної ідеї—такий чоловік іде в бій за найкращі, найсвятіші ідеали свого часу, за найдорожчий духовний скарб людський,—а вона? що вона йому другом стане, товаришем у роботі? Де там! Хоч зрозуміє ж?.. Не сподівайся!.. Їй він рівний з яким джигуном язикатим, крученим шеліхвостом—той на неї кивне, а вона вже й зуби йому показує... Навіть того вона не може зрозуміти, що її ж краса збуджує

в душі закоханому в неї високим лицарським коханням! Одурений мужчина даремне дожидає в цьому ласкавому осяйному погляді відповіді на кохання! Даремне шукає глибокого почування в тієї, що не може знати її глибоні й сили! Що їй до всього того? Чужу честь, свою честь і шану вона не посоромиться в багно втоптати, аби кинутися якому пройдисвітові на шию! Ніжненькими пальчиками, щечучи як пташка, з небесним виглядом, вона роздере те серце, що їй, нещасне, віддалося,—роздере й кине скривавлене під ноги — хай тріпочеться, конаючи в останніх муках!.. І це люде? І їх можно поважати?

Вихід II.

Х а р и т а.

Х а р и т а. Арсене...

А р с е н *бере її за руку*. Це ти прийшла— моя люба сестра, мій друг, мій товариш!.. О, який я радий, що ти прийшла! Я зараз подумав велику неправду на всіх женщин. Я забув, що серед величезної їх більшості є такі чисті, високі душею і розумом, як ти. Моя дорога сестро, друже мій єдиний, ти завжди мені розвагу, спокій, надію приносиш!..

Х а р и т а. І от же мушу инше тепер принести... Арсене, братіку, сталося нещастя.

А р с е н. Знову нещастя? Ну кажи! Я тепер не заплачу, не схитнуся... Годі вже!

Вихід III.

П а в л е н к о *ввиходе.*

Х а р и т а. Ось Карпо—він тобі сам розкаже.

П а в л е н к о. Лихо, Арсене Петровичу!.. не встерегли ми... Прибігло мабуть з півсотні людей з села, кинулися з коляками на робочих... попрогбнили їх, побили... Річку перепинили, закидали, щоб вона знову розлилась по болоту...

А р с е н. Вода розлилась?

П а в л е н к о. Розлилась... скоро на все болото буде.

А р с е н. Ну, то й кінець справі!.. Тепер не можу зарадити лихові... З'язано руки... А робочі де?

П а в л е н к о. Розбіглися всі зо страху... нема ні одного... Бо, кажу ж, як із ломаками кинулися...

Вихід IV.

О л ь г а, *за нею* М е л а н і я С е м е н і в н а.

О л ь г а *вбігає.* Ах, Арсене! Арсене! *Кидається до його, але він оступається назад і здержує її рукою.*

Харита до Павленка. Ідіть, будьте ласкаві, в хату, подождіть там,—трохи згóдом...
Павленко виходе.

Вихід V.

Харита. Тьотю, ходіть і ми.

М. Семенівна. Ах, ні, я не можу! Я повинна тут допомогти... Я жінщина опитная, з умом,—тільки я й можу тут допомогти.

Харита. Нам краще тут не бути. *Хоче йти.*

Арсен. Зостанься тут, Харито!

Ольга. Арсене!..

М. Семенівна. Ах, Арсене!..

Арсен до Ольги, виймаючи листа. Хиба цього не досить?

Ольга. Вислухай мене і ти побачиш, що я не така винна, як тобі здається... О, вислухай!..

М. Семенівна. Арсене, ти повинен її вислухати!

Арсен. Я слухаю...

Ольга. Ах, Боже!.. Ну, так, правда, я гидко зробила, я—погана, я—нікчемна!.. Вчора я посварилася з тобою... Ах, як тяжко було!.. Ти так мене скривдив, і я така зла була... І так мені схотілося помститися!.. І я написала того листа нерозумного... а сама втекла і блукала ввесь цей час у нашому гаї... Ні, ні, я не

думала втікати до Крашевича, я не могла б цього зробити... Присягаюсь, що ніколи в мене й думки такої не було!.. Ніколи в мене з їм нічого, нічого недозволеного не було!..

М. С е м е н і в н а. Ах, Арсене! нічого не було недозволеного, нічого!.. Вона мені всі свої таємниці звиряла. Я ручуся.

О л ь г а. Я тільки хотіла помститися... а тепер каюся, бо бачу, як це тяжко тебе вразило.

М. С е м е н і в н а. Ах, Арсене! вона кається!.. О, невже ж ти будеш такий немилосердний?!..

Х а р и т а. Тьотю, не займайте Арсена. Найкраще—ходіть ми відсіля.

О л ь г а. Арсеночку!.. любий мій! дорогий мій!.. Прости мене! прости мене!.. *Благаючи складає руки.* І не гляне на мене!.. Недобрий!.. Я ж твоя Олічка! Ти бачиш,—я не смію до тебе підійти.

М. С е м е н і в н а. Ах, Арсене! ти бачиш—вона не сміє до тебе підійти!..

А р с е н. Тьотю, я вас попрошу не перешкожати нам. *До Ольги.* Стривай ще!.. Ти кажеш, що це жарт—злий, мстивий, але жарт... Цей жарт уразив мене боляче, тяжко.. Але все можна простити,—не тільки жарт, навіть справжню помилку... Я тільки одного ніколи не можу простити—нещирости... Я хочу вірити в твою щирість...

О л ь г а. О вірь, любий, дорогий мій!..
Своїй Олі вірь!

А р с е н. Хочу вірити... Але ж учинок твій занадто вразив мене. Скажи щось, зроби щось—таке, щоб воно мене впевнило... щоб я міг тобі повірити... забути навіки ці два останні дні. Розумієш—я в непевності... І коли ця непевність не зникне тепер, зараз,—вона до труни не покине мене. Вона отруїть і тобі й мені все життя... ні, зробить його цілком неможливим, доведе до чогось гіршого... Правди ж, самої правди я хочу від тебе—яка б вона ні була!.. Я *все* прощу, окрім неправди.

О л ь г а. О, Боже!.. Що ж я можу тобі зробити або сказати? У мене ж не може бути ніяких доводів, тільки моє слово!.. А ти йому не віриш... О, Боже, яка я нещаслива! *Падає на ослін, закриваючи обличчя руками.*

М. С е м е н і в н а. Арсене! подивись, яка вона нещаслива!.. Як ти можеш мати таке кам'яне серце?!.. Я жінщина опитная, з умом...

А р с е н *підходить до Ольги, одводить її руки від обличчя і зазирає їй ласкаво у вічі.* Так правда?.. Все те був тільки сон... негарний, тяжкий сон?.. І вона знову зр мною—моя Ольга, моя дорога дружина, моє щастя?..

Вихід VI.

П і д к о в а.

П і д к о в а *швидко ввіходить.* Арсене Петровичу! Підкова получив од вас роботу, ви по-

лучите від його правду. Не вірте, що вам кажуть. Ваша супруга вам змінила.

А р с е н. Що?!..

П і д к о в а. Я сам бачив, як вони цілувалися з Крашевичем.

Х а р и т а бере Підкову за руку. Цитуйте! Ідіть зараз ізвідси! Йдіть!

П і д к о в а, одводючи її руку. Позвольте,— я хочу об'ясниться.

О л ь г а, закрившиися знову руками, крізь пальці. Неправда!.. Неправда!.. Він сам до мене чеплявся, а я його прогнала... так він тепер на мене набріхує...

П і д к о в а. Даже ніскільки не набріхую. *Виймає листа.* Прошу слухати: екстренно важно. *Читає.* „Я відібрав твого листа. Що за фантазія? Нащо я буду готуватися виїздити кудись далеко? Пишеш, що будеш у мене незабаром, а й не подумала, що з цього буде. Скільки скандалу й крику! Такої одвічальности я не можу на себе взяти. Та й нащо це? Все могло б і далі бути, як було, і без романтично-сентиментальних історій. Я виїзду в город, а тобі покидаю сього листа. Сподіваюся, що ти всю цю справу залагодиш тихенько... тоді я може ще вернусь на село... А там і Арсен мусить же нарешті переїхати в гóрод,—тоді буде і тихо, і любо. Цілую тебе. Твій Модест“. *Дає листи Арсенові.* Цей лист вони забули в своєму пальті, і я, можно сказати, його відтіля виняв і по-

щитаю, що їй вам його треба прочитати. Та я за їми слідком ходив, можна сказати, і бачив, як вони до Крашевича виходили в гай і йому якусь таку бумагу віддали, що у вас із портфелю взяли. Я не дурак і тому можу догадатися, що це мабуть ваше умовіє з громадою вони вкрали.

А р с е н. Годі!.. Зараз же йдіть геть з мого дому і не смійте їй близько до його підходити!

П і д к о в а. Як то?.. Дак це така дяка за мою правду?

А р с е н *тихо, з притиском.* Геть, я вам кажу! Ідіть! Зараз!.. Ну!..

П і д к о в а, виходючи Ну, положим!.. Не дуже!.. Наплювать мені на вашу роботу!.. Я вас у газетах опишу!..

Вихід VII.

А р с е н до Ольги. Правду він сказав? *Ольга мовчить.* *Арсен* кладе перед нею листа від Крашевича. Візьміть!

О л ь г а *схоплюється й хапає листа.* Я їду до мами.

А р с е н. Це ваше діло. *Ольга швидко виходе.*

М. Семенівна виходючи за нею, глянувши на Арсена. У, варвар!..

Вихід VIII.

А р с е н *сідая і говорить спершу стиха, де далі голосніше.* О, Господи! нащо вона верталася? нащо комедію грала? Мені б легше було, як би вона втекла й не вернулася. Тоді я думав би, що вона його кохала... Тяжко це було б, та я знаю, що почування не від нас залежить,—могло й її скорити почування. Але я не думав би, що вона така нещира, така облудна... Стоптала все, що було святого між нами, та ще й назнушалася з його, торгувала їм! О, гидота!..

Х а р и т а, *торкаючися йому до руки.* Братіку!

А р с е н. Ти боїшся, що я не витримаю, що я... Ні, не турбуйся! Найгостріший біль я відбув уже сьогодні вночі,—тепер я зумію бути твердим.

Х а р и т а. Еге, ти це можеш зробити... і зроби!..

А р с е н. Спасибі! *Стискає їй руку.*

Вихід IX.

С е л я н е.

Спершу чути якийсь галас, якийсь гомін, крики. Все дужче й дужче.

Х а р и т а. Що це?

Юрба селян *убіває в сад, кричучи, галасуючи один з перед одною*. Занапастив нас із дітьми!..—Вода розлилась...—Душив тільки нас!..—Шо́ нам тепер робити!?!..—Проклятий!..

Арсен, *не розуміючи, встає*. Що вам треба?

Селяне. Ще й питає!.. Водю залило!.. Через прокляте болото!.. Бодай би тобі в йому втопиться!.. Тягни його туди!.. Хай подивиться шо наробив!.. *Насувають*.

Харита. Не займайте його!.. Він вам добро!.. А ви...

Голос. Шо ви її слухаєте!.. Бреше!..

Арсен *виступає наперед*. Назад усі!.. І слухати що я казатиму! *Всі стихають одразу й спиняються*. Хай вийде один и каже що зробилось і чого вам треба! Та каже тихо, без галасу! Ну, виходь хтось!

Селянин. Вода залила не то болото, а й поле наше... од Кривої балки аж до села вода поняла... Шо ж ми тепер робитимем, шо наше поле болотом стало?

Арсен. Дак он як!.. Ви сами собі лиха наробили, а тепер приходите гвалтом до мене, на мене нападаєте! Ви сами перегородили річку, примусили воду розлитися, а тепер я винен! Ви безчесно забрали в мене вмову, не дали мені діла доробити, а тепер я повинен за ваш безум та вашу нечесність одвічати!.. Ви повірили дурисвітові, а тепер ще й гвал-

туєте тут, тягти мене хочете!.. Ні, ви потягніть самих себе, потягніть того, хто вас дурив і до цього призвів! Де він? *Побачивши старосту, витягає його наперед.* Ну, ось ти скажи їм—щоб ти наробив? Подивись на громаду,—ти в їх землю відняв, ти в їх останній хліба шматок одняв! Як же тепер? Сміятися будеш, як їх діти плакатимуть з голоду? Геть, мерзений!.. Піди повіся на гілляку, коли в тебе є хоч крихта соромà, хоч крапелька совісти!

Староста. Та що ж... я... Хіба я сам?.. Це він мене призвів... Лапченко...

Арсен Лапченко!.. А ти ж сам щоб думав? Де в тебе совість була? Де правда? За скільки ти її продав? Закон вигдав, що я можу землю собі забрати!..

Староста кланяється громаді. Простіть, панове-громадо! Нема такого закону... Все по правді робив Арсен Петрович.. Усе по правді... Лихий мене спокусив, Лапченко... „Вигадаємо,—каже,—що такий закон є, одуримо громаду...“ От і одурили!.. Простіть, панове-громадо!.. *Знову кланяється. Спершу всі мовчать.*

Селяне. Дак таке воно діло!..—Одурено!..—Беріть старосту, беріть його, бісового сина!.. Ведіть його до Лапченка та обох утопимо в болоті!

Арсен. Стривайте! Уже одно лихо на вас упало,—не беріть же на себе й другого! Думайте, як себе рятувати!..

С е л я н е. Та що ж його думати?—Шо ми видумаємо?

П а в л е н к о, *що теж надійшов ще поперед на громадський галас.* Нічого не видумаємо,—тільки одно: просімо Арсена Петровича, щоб він нас рятував.

С е л я н е. Треба просити!.. треба!.. *Кланяються.* Поможіть нам!..—Порятуйте!..—Простіть нам, що ми дурні були, дури́світам повірили!.. Темні ми ..

С т а р о с т а. Ось ваша умова... Бог із нею, візьміть її назад! *Кладе папір на стіл.*

А р с е н. Нащо мені її тепер?.. Я прийшов до вас із хлібом у руці, а ви стріли мене камінюкою. Вас Лапченко дурив і обдирав багато років, а ви йому повірили більше, ніж мені,—тільки через те, що на мені ця панська одежа, а вже як пан, то то вам ворог!.. Але й пани бувають усякі!..

С е л я н е. Простіть!—Невидюці ми!—Поможіть нам!

А р с е н. Як я вам поможу, коли ви все діло попсували?

Х а р и т а *підходить до Арсени і знову стає поруч із ним.* *Стиха говорить.* Арсене, у їх поля водою залило... Хліба не буде, коли не порятувати... Поможи їм!

А р с е н. Ластівочко моя!.. *До громади.* Хоч би й хотів я вам допомогти, то як це зроблю? Діло от-от уже кінчалось, я всі гроши

витратив,—де я тепер їх візьму? Нема мені змоги.

С е л я н е. Грошей ми дамо!..—З громадських дамо!..—Скинемось!..—І ваші вернемо, і на роботу дамо.—Сами робітників поставимо!.. Громадою робитимем...—Тільки пожалуйте нас, допоможіть!..

А р с е н. А вірите мені тепер?

С е л я н е. Віримо! Всі віримо!

А р с е н. Будете мене слухатися?

Х а р и т а. Будуть! Будуть!

С е л я н е. Будемо!..

А р с е н. Коли так,—усю громаду на роботу!..

ЗАВІСА.

НА НОВИЙ ШЛЯХ.

ДРАМА НА V ДІЙ.

Л Ю Д Е:

Павло Карбовський, член городської управи, чоловік до 40 років.

Лідія, його жінка, років 27.

Леся, їх дочка, років 5—6.

Нестір Тищенко, старий пан, нерідний дядько Лідії, колишній її опекун, член губернської земської управи.

Сергій Гаєнко, професор хімії, 35 років.

Галина, його жінка, подруга Лідії.

Варвара Слухаєвичка, жінка голови повітової земської управи, родичка Карбовського, 40 років.

Неонила Дорожинська, багата пані, тітка Лідіїна, 50 років.

Конкордія Тартаринська, хвершалка, вдова, років 40.

Слимак, канцелярист з городської управи.

Хотина, наймичка у Карбовських, літня жінка.

Наймиту Тищенка.

Покоївка у Дорожинської.

Сільські дівчатаробітниці.

ДІЯ ПЕРША.

*Світлиця у Карбовських, по панському вбрані. Рояль.
Двері просто глядачів і праворуч.*

Вихід I.

*Л і д і я — молода жінка — сидить за роялем, біля
неї стоїть її дочка Л е с я.*

*Л е с я. Я ще хочу!.. Я сама!.. я сама!..
Б'є пальчиками по клавішах, ніби грає на роялі.*

*Л і д і я. Годі, Лесько!.. рояль попсиєш!..
А руки як подряпала!.. Мабуть знов у садку в
трояндовий куш лазила? Леська киває головою. Ах
ти кицька!.. Ну, я краще тобі заспіваю,—слу-
хай! Грає й співає.*

*Два ведмеді, два ведмеді
Горох молотяли,
Два півника, два півника
До млина носили;
А горобчик, гарний хлопчик,
На скрипочку грає;
Горобличка, гарна птичка.
Хатку замітає;*

А ворони, добрі жони,
 Пішли танцювати;
 Злетів крюк, вхопив дрюк
 Пішов підганяти.

Л е с я *приспівує*:

Злетів крюк, вхопив дрюк,
 Пішов підганяти,

Ще, ще, мамусю!.. *Сплескує рученятами. Чути дзвоник.*

Л і д і я. Чуєш?—дзвонять. Це щось велике прийшло! *Жартуючи показує руками яке велике.* А ти маленька,—бігай знов у сад!.. Тільки вже по кущах не лазь!.. Чуєш, зоренятко? А то подряпаєшся, то й будеш тоді не зіронька, а дряпонька.

Л е с я. Я—зіронька!

Л і д і я. Ну, то не дряпайся!

Л е с я *киває головою.* Добре!

Вихід II.

К а р б о в с ь к и й *увіходить — чепурний чоловік років 40.*

Л е с я *кидається до його.* Татко!..

К а р б о в с ь к и й *піднімає її і цілує.* Ага, піймав кицьку!

Л е с я. Мамуся гарну пісеньку співала мені!..

К а р б о в с ь к и й. Люба мамуся!.. І Леся люба!.. Правда?

Л е с я *киває головою.* Правда!.. Піду в садок...

К а р б о в с ь к и й. *Лети, пташино!.. Пускає Лесю додолю, вона вибігає.*

Вихід III.

К а р б о в с ь к и й. *Ледві вирвався з управи: голови й досі нема з Київа... а тут ще Савченко занедужав, і мене шарпають на всі боки. Уже їхати треба, а тут як на злість!..*

Л і д і я *устає й підходить до його.* Я вже наготувала все, що тобі треба на хутір.

К а р б о в с ь к и й. *Спасибі, серденько! Обнімає її за стан і вони сідають так на канапу.*

Л і д і я, *прихиляючи голову до чоловікової голови.* Бідний!.. Стільки тобі доводиться робити останніми часами!.. Як поїдемо на хутір, то раніше як за два місяці я тебе не випущу звідти.

К а р б о в с ь к и й, *усміхаючись.* А хто ж буде реальну школу будувати?

Л і д і я. А вже та мені школа!.. Скільки вже тобі з нею клопоту!..

К а р б о в с ь к и й. *Коли ж треба, серденько...*

Л і д і я. То нехай би не ти, а якийсь інший член будував... Савченко чи Качковський... А то все на тебе.

К а р б о в с ь к и й. *Та і в їх своє діло.*

Л і д і я. Стільки, скільки в тебе?.. Ото ж то й е!.. А як би ми гарно прожили, Павлусю, два місяці на хуторі!.. Або знаєш що?.. поїдемо в Крим,—там ти відпочинеш і наберешся здоров'я!

К а р б о в с ь к и й. Ой-ой, голубонько,—не спокушай!.. *Сміється.* А то ще й справді покину реальну школу та й поїду.

Л і д і я, *жартуючи.* От побачиш, що я тебе витягну!..

К а р б о в с ь к и й, *пригортаючи її дужче.* Не роби цього, бо хиба ж я зможу тебе не послухатися? *Чути гуркіт на вулиці.* О, щось під'їхало!.. І принесе!.. *Устає й підходить до вікна.* Приїхала голова, тільки не моя, а твоя.

Л і д і я. Моя голова?..

К а р б о в с ь к и й. Авжеж: голова вашого літературно-артистичного товариства... Ну, то я поки піду, — деякі рахунки треба взяти на хутір. *Іде в світлицю праворуч.*

Вихід IV.

С л у х а є в и ч к а, *пані років 40, огудна, говорить солоденько.*

С л у х а є в и ч к а, *увіходячи.* Ах, здорові були, дорога Лідіє Дмитрівно! *Цілується з Лідією, що пішла їй назустріч.*

Л і д і я. Прошу сідати! *Сідають.*

Слухаєвичка. Я до вас за дуже, дуже важним ділом... Ах, ви знаєте?.. Я оце зараз од пані Рудакової... знаєте, її вибрали головою нашого добродійного товариства... замісто генеральші, розумієте? Генеральша, звісно, сердиться... Але ж не можна все їй та їй... а Рудакова така поважна дама... Ах, так я до вас за ділом!..

Лідія. Дуже прошу!.. залюбки, — коли чим можу...

Слухаєвичка. Можете, вже ж!.. Річ ось яка. Труппа виїхала, городський театр вільний... Я й надумала: коли б наше літературно-артистичне виставило добрий аматорський спектакль... на свою ж користь!.. Адже добре було б?

Лідія. Авжеж!..

Слухаєвичка. Ах, яка я рада, що ви спочуваєте!.. Попросіть же Павла Даниловича, — нехай город дасть нам театр... І од мене й од себе попросіть, — ви ж член комітету... Як він згодиться, тоді й у комітеті скажемо, — певне й там усі пристануть... Попросіть, дорога Лідіє Дмитровно! *Un bienfait n'est jamais perdu.*

Лідія. Залюбки!.. Однак же тепер театр порожній... А хто ж гратиме?

Слухаєвичка. О, знайдеться!.. дехто з членів, а дехто й з чужих... Раєвський, Харченко, Забілина, Головков... А ргорос: він знову вернувся до Рудакової.

Лідія. Хто?

Слухаєвичка. Та цей же укоханий небіж.

Лідія. Який небіж?

Слухаєвичка. Ну, Головков,—який же!..

Лідія. А що ж воно?

Слухаєвичка. Ну, от,—наче не знаєте!..

Лідія. А таки й не знаю.

Слухаєвичка. А це маленький грішок достойної пані Рудакової... Вона зве його небожем, і, здається,—він їй справді якийсь небіж... у десятих, чи в двадцятих... Але почування роблють їх... дуже близькими... родичами...

Лідія. Як то?

Слухаєвичка. Зрозуміло... Не дивуюсь їй: він молодий чепурний хлопець... двадцять п'ять років... Але його не розумію: вона ж на двадцять років старша за його... Ну, звісно: *il ne faut pas disputer de goûts...*

Лідія. Варваро Іванівно, але ж це певне вигадка.

Слухаєвичка. Вигадка!.. Ах ви, невинність!.. Увесь город про це знає, тільки ви—ні... Він, бачите, гімназії не скінчив... з третього класу, чи що... маєтку ніякого не має,—ну й мусить жити у... тітки... Вона тим часом дуже дбає, щоб знайти йому порядну посаду.

Л і д і я. Але ж це гидко, Варваро Іванівно! Ви кажете, що всі це знають і все ж поважають Рудакову!..

С л у х а є в и ч к а. Ну, що ж маєте робити!.. Хто без гріха?.. Це ж не робиться всім навіч... знає про це тільки гурток вищого товариства... робиться пристойно, нікого не ображує... Та й хіба вона сама?.. А Ревинська?.. а Іванова?—одбила ж чоловіка в Рудакової!.. Це тільки ви живете, як черниця, то й не знаєте нічого... *Дзвоник.* О, до вас іще гости... Але я мушу йти.

Вихід V.

Увіходять: Г а л и н а, подруга Лідійна, молода, жвава й весела жінка; Т и щ е н к о—колишній опекун Лідійн, старий пан, огрядний, іоворить повагом.

Г а л и н а *швидко ввіходе.* Здорова, Лідо! Цілюються. А, Варваро Іванівно,—здорові були! Здоровкаються.

Т и щ е н к о. Добридень, Лідо!.. Добридень, Варваро Іванівно!

С л у х а є в и ч к а. І добридень, і будьте здорові, бо зараз мушу їхати... Так не забудьте ж, голубочко, дорога моя Лідіє Дмитрівно, попрочати Павла Даниловича!

Л і д і я. Ні, ні,—не забуду.

С л у х а є в и ч к а. Спасибі! спасибі!.. Бу-

вайте здорові! Цілується з Лідєю, подає руку гостям і виходить.

Вихід VI.

Т и щ е н к о. Іду й стріваю Галину Михайлівну... і бачу, що вона туди ж простує, куди й я,—і таким робом ми опинилися тут укупі... хоч завжди і в усьому йдемо різно.

Г а л и н а. Бо я буваю права, а ви ні!

Т и щ е н к о. Авжеж!.. Навіть тоді бували праві, як од борщу плакали...

Г а л и н а. Як то—від борщу плакала?

Т и щ е н к о. Та так... ще гімназісточкою... бувало обідаєте в нас та страшенно печетесь гарячим борщем... аж сльози на очах бренять,— а впевняєте, що борщ холодний...

Г а л и н а. Бо ви зараз би почали сміятися... казали б, що я занадто палка,—через те печуся й палюся... або ще щось таке.

Т и щ е н к о. Авжеж—ви праві!.. З першого дня, як ви зустрілися з Лідєю в гімназії, ви не могли дихнути одна без одної, і через те стиснете було свої маленькі кулачки та тупаючи ногою: Я тебе нена́видю! кричите. Розумієш,—ненавидю! *Усі сміються.*

Г а л и н а *крізь сміх.* І ненавидю!.. І тепер її ненавидю... тоді, як почне вона вагатися та не зважуватися... а тут треба враз ізробити щось зважливе, рішуче!.. Хиба така вдача не може обурити?

Т и щ е н к о. Хоч вона й не скоро зважувється на щось велике, але раз зважившись, ніколи не вертається назад... Це річ не мала.

Л і д і я. Панове, ви знову починаєте баталію! Галинко, цить, бо я тобі затулю рота... це, щоб показати тобі, яка я можу бути зважлива. Як лишимся вдвох,—можеш мене терзати скільки хочеш, а тепер давайте лагідненько говорити.

Г а л и н а *сміється*. Добре, давайте!.. Я слухаюсь!.. Бо така закохана в свого чоловіка, така щаслива жінка, як ти,—може говорити тільки лагідненько... навіть—лагідні-ісінько!.. Ненавидіти не можна,—тільки любити!.. гудити не можна,—тільки хвалити... навіть—хвалитоньки!..

Л і д і я. Ото!.. Наче вона сама не щаслива і не закохана в свого чоловіка жінка!

Г а л и н а. Ах, я!.. Ну, що я? Твій чоловік—громадський діяч. Він скінчить громадську роботу та й вертається до тебе і любить тільки тебе саму, а мій!..

Л і д і я. Що?!..

Т и щ е н к о. Ви, здається, хочете обвинуватити професора...

Г а л и н а. Так, я хочу обвинуватити його... за зраду! Він присягався колись, що любитиме тільки мене... але дуже скоро зрадив за для іншої.

Л і д і я. Галеня! що ти вигадуєш?

Г а л и н а. Не вигадую!.. В його єсть інша і вона називається—хімія!.. Ах, він гарний, мій професор, але що ж, коли я мушу ревнувати його до реторти й мікроскопу!.. Коли йому любіше дивитися на якісь огидні бактерії, ніж на свою чудову жінку!.. Але це вже звичайна доля безщасних жінок учених людей - усе жінка на другому плані... А згадуєш, Лідко, як ми ще в п'ятому класі марили з тобою про своїх чоловіків: ти казала, що пішла б за такого спокійного вченого, відданого своїй науці, і була б рада, коли б могла стати йому помішницею...

Л і д і я. А ти марила про громадського діяча—от, про якого Парнеля, чи Жореса...

Т и щ е н к о. А сталося?..

Л і д і я, *усміхаючись*. А сталося зовсім навпаки...

Г а л и н а. Бо ти переняла в мене громадського діяча—моторного, смілого, енергичного!..

Л і д і я. Але ж, здається, ти тоді вже була за своїм ученим...

Г а л и н а. Пропали наші мрії!..

Л і д і я. Вони здійснились...

Г а л и н а. Але не так, як ми уявляли собі, не сплужи ночі за розмовами.

Т и щ е н к о. Це чи не тоді було, як ви гостювали в мене на хуторі та ховали від мене під подушку роман Чернишевського?

Г а л и н а, *махнувши рукою*. Ви вже з тим романом Чернишевського!.. Раз-у раз!.. Зовсім ми від вас не ховалися, а так тільки... читали вночі... Думаєте, що як ви Лідин опекун, то так ми вже вас і боялися!.. Може Ліда й боялася, а я—а ні-же! Лідо, чи ти боялася свого опекуна?

Вихід VII.

Карбовський.

К а р б о в с ь к и й. Хто кого боїться?.. А, свої!.. дуже радий!.. *Стискає обом руки*. Шкода тільки, що зараз мушу їхати.

Г а л и н а. Можете,—ми чудово й без вас погостюємо.

Т и щ е н к о. На довго їдете?

К а р б о в с ь к и й. Ні, тільки до себе на хутір... на кілька день.. Треба трохи проревизувати управителя... бо цього року знову маєток дав менше... Цю ревизію треба було б зробити давніше, та все якось ніколи було...

Т и щ е н к о. Не диво, — у вас діла не трохи!.. *Виймає з кишені коверту і дає Карбовському*. Спасибі вам!

К а р б о в с ь к и й. Що це?

Т и щ е н к о. Ваші гроші! Щира вам дяка за поміч.

К а р б о в с ь к и й, *беручи, кладе в кишеню*. Нема за що,— дурниця!

Т и щ е н к о. Не зовсім. Три тисячі з половиною не завжди легко позичити, а мені тоді дуже було їх треба. Та на цьому не край, бо я хочу, щоб ви мені ще позичили... тільки вже не грошей, а от що. У вас є дуже цінний материял... отой, що ви зібрали, оглядаючи школи в Росії й за кордоном... Ми, то б то губерньська земська управа, саме тепер хочемо виробити кілька типів добрих шкільних будівель... земство ж дає безпроцентові позички на будування шкіл... дак щоб по цих типах і будувати. То управа й приручила мені запросити вас у нашу шкільну комісію... і попрохати тих материялів.

К а р б о в с ь к и й. Дякую. Буду і принесу материяли.

Т и щ е н к о. Спасибі.

Г а л и н а. А до речі, Павле Даниловичу,—чи ви читали в „Нашому Краї“ допис про вас?

К а р б о в с ь к и й. Ні, не читав. А що ж там?

Г а л и н а. О, дуже гарно написано... Зазначають, що попередю люде були проти ваших підприємств городських... А потім усіх факти прихилили на ваш бік... Потім описуються ваші заходи: водопровід, електричне світло, театр, крамниці нові... Говориться, що всі ці справи дають городові великий прибуток... дозволяють побільшувати трати, не побільшуючи городських податків.

К а р б о в с ь к и й. Ну, то я дуже радий. Слова щирого признання—то найкраща надгорода в громадській діяльності.

Т и щ е н к о. А надто, як у їх правда.

Г а л и н а. А бач! А бач! А колись яким опонентом були в думі Павлові Даниловичеві!

Т и щ е н к о. Errare humanum est, вічна і дорога моя опонентко! Я не думаю, як дехто, що я завсігди правий...

Г а л и н а. Бо ви завсігди не праві!

Т и щ е н к о. То я неправий, коли кажу, що в допису про Павла Даниловича—правда?

Г а л и н а. А, та ні!.. Допис правдивий!.. Там ще сказано, що на ці прибутки Павло Данилович заведе в городі чудові школи...

К а р б о в с ь к и й. Ну, вже й чудові!.. Далеко ще всьому цьому до „чудовости“. Не хай ще трошечки поживемо та поробимось,—тоді може й будемо на людей трохи схожі... А чи не бачу я зараз тут і автора допису?
Дивиться на Галину.

Г а л и н а. Ні, це не я писала. Від нас дописує до „Нашого Краю“ ще один кореспондент.

Т и щ е н к о до Галини. А я читав вашу останню статію про народню літературу—дуже гарна.

Г а л и н а. Дуже дякую.

Т и щ е н к о. За що? Що ви гарну статію написали?

Г а л и н а. Ні, за „слова щирого признання“, як тільки що казав Павло Данилович. Хоч воно трохи й спізнилося, бо статія зовсім не остання.

Т и щ е н к о. Хиба?

К а р б о в с ь к и й. Авжеж... Але вибачайте,—мушу їхати... Я, Лідо, вже звелів запрягати... А поки схожу на хвилинку до Слухаєвича... За чверть години вернуся... Коли б хто зараз прийшов,—хай Семен говорить, що я вже поїхав, а то знов не дадуть поїхати, як позавчора... Та я сам скажу про це Семенові.

Л і д і я. Добре.

К а р б о в с ь к и й. А де Леся? Я хочу її трошки провезти з собою по городу, а то ж гнівватиметься, що не прокатав...

Л і д і я. Вона в садку,—я тоді покличу... Тільки не вези далеко... Або візьми й Хотину.

К а р б о в с ь к и й. Гаразд! *До юстей.* Не прощаюсь, бо зараз вернуся. *Виходить.*

Вихід VIII.

Г а л и н а. Слухай, Лідо, я маю на тебе напастися.

Л і д і я. Будь ласка!

Т и щ е н к о *до Галини.* Може зараз будете ненавидіти?

Г а л и н а. Вас! *До Лідії.* Ось яка річ: ти член бібліотечного комітету, а певне не знаєш,

що передплату на деякі журнали за друге півріччя ще не послано. Ми знову можемо запізнитися з цією справою.

Лідія. Ах, цей Косенко!.. Це ж він давно вже мусив зробити... Добре, — я його побачу сьогодні, то нагадаю.

Тищенко. І нагадай будь ласка, щоб купили обіцяний том „Архива юго-западної Росії“, — мені дуже треба його за для моєї роботи.

Лідія. Добре... А як посувається ваша праця?

Тищенко. Погано... За земською роботою все ніколи...

Галина. Це ваш історичний дослід про Беату та Гальшку?

Тищенко. Атож.

Галина. Але ж я про його чула ще тоді, як була в першому, чи в другому класі... ви тоді ще не були й членом губернської управи...

Тищенко *розводить руками*. От-так же, як бачите! все ніколи... все ніколи... Тоді хазяйство було... Але от скоро вже всі материяли позбіраю...

Вихід IX.

Хотина.

Хотина. Там прийшов з управи... канцелярист... Слимак, чи що, називається... Я

йому кажу, що пан поїхали на хутір, дак він не слухається...

Г а л и н а. Не слухається, Хотино? Треба його покарати!

Х о т и н а, *усміхаючись*. Каже: неминуче треба до пана... Коли нема пана, дак хоч пані, каже.

Л і д і я. Я ж нічого тут не знаю. Скажіть йому, Хотино, що я не мішаюсь до управського діла... Хай підожде, поки вернеться з хутора Павло Данилович.

Х о т и н а. Я казала, дак говорить, що нагальна потреба... Не може ждати...

Л і д і я *стискає плечима*. Не розумію!.. Що там сталося?

Т и щ е н к о. Та може й справді яка нагальна річ,—вислухай його, а тоді й скажеш Павлові Даниловичу.

Л і д і я. Добре. Кличте його, Хотино!
Хотина виходе.

Вихід X.

Т и щ е н к о. А ми тим часом підемо в кабінет,—щоб не перешкожати.

Г а л и н а. Ходіть! *Виходять у світлицю праворуч. Двері зостаються не зачинені.*

Вихід XI.

С л и м а к *увіходить*—чоловік років сорока, худий, зігнутий, говорить підлесливо-приниженням, ласкавеньким тоном, рухи обережні, м'якенькі.

С л и м а к, *кланяючись*. Здорові були!.. Я в управі служу... Слимак...

Л і д і я. Здорові! Прошу,—сідайте! *Сідають*.

С л и м а к. Дуже дякую!.. Вибачайте, будьте ласкаві, що потурбував... простіть за незвичайність!.. Але ж так трапилось, що ніяк не можна инакше... Писати про такі діла не рука... і в управі про їх не рука говорити: розмовочка може бути довгенька, а з Павлом Даниловичем ми ніколи на самоті не буваємо,—так трапляється, знаєте... вибачайте, будьте ласкаві!.. Я й тепер не турбував би... я знаю, що я чоловік маленький... знаю, що Павло Данилович не хочуть мене бачити: я вже вчетверте прихожу, і мабуть вони—вибачайте, будьте ласкаві!—сказали, щоб мене не пускати... слуга ваш так... виражається своїм грубим язиком... А я хоть чоловік і маленький, а й у мене вже терпіння нема... вибачайте, будьте ласкаві!.. Не те, що терпіння, а сказати,—недостатки мої, фінанси злиденні—це для маленького чоловіка дуже важно, знаєте,—вибачайте, будьте ласкаві!

Л и д і я, *заклопотана*. Я залюбки... як що тільки можу чим... Бачите, Павла Даниловича нема, і вам можна буде побачити його тільки, як він вернеться з хутора, то... може допомогти вам треба, то я буду дуже рада... *Шукає гаманця*.

С л и м а к. Вибачайте, будьте ласкаві,—дуже, дуже дякую за вашу добрість!.. Мені треба, неминуче треба зараз побачити Павла

Даниловича. Таке, знаєте, тут непорозуміннячко, що мене до вас не пускають... ну, а цього разу пощастило вскочити... то я вже,— вибачайте, будьте ласкаві,—не хотів би відціля піти... аж поки побачу Павла Даниловича... Щоб уже їм самим... просто їм у ручки мою просьбу передати.

Лідія. Я ж кажу вам, що Павла Даниловича нема. Коли вам не можна ждати, треба допомогти, то я залюбки...

Слимак. Ах, ні, ні!.. Знов дуже, дуже дякую!.. Я не про це, зовсім, знаєте, не про це... Я хоть чоловік маленький, але і в мене можуть бути важні діла... Я до їх, до Павла Даниловича, іменно за важним ділом,—через те й не можу піти.

Лідія. Але ж ви бачите, що Павла Даниловича нема.

Слимак. А як же, як же,—бачу!.. Але ж колись прийдуть... я думаю,—скоро... Бо на шот хутора, то то слуги брешуть,—по грубости свого характера,—вибачайте, будьте ласкаві... бо коники ще тільки запрягати лагодяться... файтончик ще окремо собі стоїть,—це вже я сам бачив: я попереду в ворота, у дворик зазирнув... Бо діло в мене важне, і я не підуже,—дозвольте вже мені подождати,—вибачайте, будьте ласкаві!.. Бо хоч я й маленький і невчений чоловік, а знаю, що як я тепер піду, а прийду, як вони вернуться з хутора, то знову їх не буде дома.

Лідія *стискає плечима*. Це дуже чудно, що ви говорите... Може бути, що ви мені скажете хоч як діло,—я перекажу Павлові Даниловичу, і він запевне вас вислухає.

Слимак. Вам сказати?.. *Думає хвилинку*. Воно, звісно, як би вам сказати... хоч діло це дуже делікатне... Ну, як би вам сказати, то... я думаю... еге, знаєте... дивно, які думки несподівано являються...

Лідія. Я вас не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві, я погано говорю. Це в мене така думка зараз явилася, що як вам моє діло сказати, то тоді вже Павло Данилович запевне мене приймуть і вислухають... Ах, як я досі не догадався!..

Лідія. Ну, кажіть же, коли так!

Слимак. Ах, дільце делікатне... не штука, коли стає трошечки ніяково... Ну, та для сем'ї все треба перетерпіти... Я з глибокою повагою і до вас, і до Павла Даниловича,—вони, звісно, такий член, такий енергичний, діяльний член... такого в нас ще ніколи не було... І при множестві діл і всякого клопоту так легко написати якийсь листочок, наприклад... нагадати, наприклад... як би це сказати? вибачайте, будьте ласкаві!—нагадати, щоб не забув чоловік обіцяночки... подяки, законної подяки для Павла Даниловича.

Лідія. Я нічогосінько не розумію.

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві!..

Я маленький чоловік, невчений, нема в мене такої, знаєте, словесности,—погано виражаюсь.. Павло Данилович,—вони завсігда мені кажуть, що ніхто так погано не складає в управі бумаг, як я... Я—що ж? я, звісно, згожуюсь... мушу згожуватися,—я маленький канцелярист... Хоч воно, знаєте, прикро, коли так, при всій канцелярії, сказать... Неприятненько... Ну, я по християнському своєму смиренію те прощаю... Бог з ними: вони начальник, енергичний член, такого в нас іще не бувало... Але листика до підрядчика Урвакина вони все таки написали.

Л і д і я. Ну, то й що?

С л и м а к. Іменно, іменно,—в цьому вся сила... Урвакин получив подряд од управи, ну й... воно так, звичайно, у Павла Даниловича ведеться, — повинен був, — вибачайте, будьте ласкаві, ---подяку Павлові Даниловичу... процентик з подрядних грошенят... і забув... Дурний мужик, знаєте... Павло Данилович нагадали... обережненько так, але розумному розібрати можно... Ви й досі мене не розумієте?.. Ах, Павло Данилович праві: я дуже, дуже погано виражаюсь... Як би це, щоб зрозуміліше?.. Дозвольте мені говорити канцелярською мовою,—я до неї більше звик.

Л і д і я *устає неприхильно*. Кажіть якою хочете мовою, тільки швидче, бо я перестала зовсім вас розуміти

С л и м а к. Вибачайте будьте ласкаві,— зараз, зараз... Так я по канцелярському... *Відмінняє тон на офіційний.* Канцелярист городської управи Григорій Слимак має добрий правдивий документ, з якого видно, що член тії ж управи Павло Данилович Карбовський, здаючи від управи подряд подрядчикам, брав з їх скуп.

Л і д і я. Що?!..

С л и м а к. Вибачайте,—я ще не все сказав... Документ точний, певний—власний лист члена управи П. Д. Карбовського. Непорозуміннів ніяких бути не може. Подати його кому треба, — член управи Карбовський іде під суд.

Л і д і я. Ви брешете!

С л и м а к *устає й випростується, неприхильно.* Суд побачить, чи я брешу.

Л і д і я *безсило сідає на канану.* Боже!.. Як ви... як ви смієте?!.. Ідіть геть!..

С л и м а к *знову згинається.* Ах, вибачайте, будьте ласкаві!.. Я бачу, що я вас потурбував своєю канцелярською мовою. Коли ж у мене ніякої словесности... і Павло Данилович давно вже кажуть мені, щоб я собі шукав иншої служби... І вони мабуть думають, що я за тим до їх і прихожу,—тим і звеліли мене не пускати... я так думаю... А де ж я її, другої служби знайду?.. земельки або домика, щоб бути членом управи, у мене нема; освіти... з друго-

го класу з бурси попросили по случаю, що остався на третій год... А їсточки... треба, а семейка просить—синочок і дві дочечки... ну й жінка, звісно... Тепер сподіваюся, що ви вже скажете їм, Павлові Даниловичу, то вони мене вислухають.

Вихід XII.

К а р б о в с ь к и й.

С л и м а к *кланяється*. Моє ушанування!..

К а р б о в с ь к и й. Здорові!.. А що там?... Щось в управі трапилось?

С л и м а к. Ні, нічого... Це я так... За своїм ділом, — вибачайте, будьте ласкаві! *Кланяється*.

К а р б о в с ь к и й. Я ж тільки що в управі був, — ви могли б і там мені сказати... А тепер вибачте,—ніколи мені, бо я зараз їду.

С л и м а к. Вибачайте, будьте ласкаві, що я вас турбую, але така моя справа... Я коротенько, одну маленьку хвилиночку,—поки фатончик вам подадуть.

К а р б о в с ь к и й. Ну, кажіть уже!

С л и м а к. Ах, знаєте, так зразу...

К а р б о в с ь к и й. Та кажіть уже просто!... І швидче!..

С л и м а к *випростується, неприхильно*. Я казатиму просто, Павле Даниловичу... і швидко. У мене є... є... Ах, чорт!.. *Згинається*. Вибачай-

те, будьте ласкаві, Павле Даниловичу, будьте цього разу великодушні і дослухайте до краю!

Лідія. Вислухай його, Павле, будь ласка, вислухай і виясни це страшне непорозуміння.

Карбовський, *дивуючись*. Страшне непорозуміння?... Що з тобою? Ти стурбована...

Слимак. Я їм уже все... так, суть розказав...

Карбовський. Що розказали? Кажіть уже!

Слимак. Листочок ваш у мене є... ваш листик до Урвакіна.

Карбовський. Ну?

Слимак. Не пам'ятаєте?... Той самий,— вибачайте, будьте ласкаві, — де ви нагадуєте йому, щоб він приніс вам обіцянку... за подряд на городські різниці... Ось копійка з його.

Карбовський, *переглянувши*. Дайте його сюди!.. зараз дайте!

Слимак. Вибачайте, будьте ласкаві,— він у мене не тут, він у мене в доброму, певному місті... для обережності... Я його віддам,—не турбуйтеся!.. Тільки нам треба поговорити трошечки попереду... Дозвольте сісти!

Карбовський. Сідайте! *Слимак сідає*. Лідо, ти пішла б може,—у нас тут діло.

Лідія. Ні, ні, облиш мене, облиш!.. Я хочу все дослухати.

К а р б о в с ь к и й. Але ж це діло зо-
всім тобі не цікаве.

Л і д і я. Безмірно цікаве!.. Він мені вже
казав... багато... Я хочу все знати!..

К а р б о в с ь к и й *сiдає*. Кажіть, чого вам
треба!

З л и м а к. Ще одну штучку розкажу,—
видніше буде... Подрядчика Маникина згадує-
те мабуть?... Покривдили ви його трошечки,
не дали подрядика... А йому тоді скрутненько
було... З горя зайшов у трактирь... І там, ви-
пивши добре, став мені жаліться: я, каже, Пав-
лові Даниловичу од кожного подряда чотирі про-
центи, а тепер він Файшфельдові, жидові, оддав,
а мене минув... Жид йому на один процент біль-
ше дав, і він за той процент,—вибачайте, будь-
те ласкаві: він так по мужицькому говорить,
звісно,—він за те православного чоловіка без
роботи оставив... Тут мене так як осіяло!..
Почав я, знаєте, доглядатися, дослухатися... От
і получив листика вашого до Урвакина...

К а р б о в с ь к и й. Де ви його взяли?

С л и м а к. Вибачайте, будьте ласкаві,—
я чоловік бідний, маленький... Ви мені давно
сказали, щоб я шукав собі іншої служби,—
треба ж було мені якось промишлять і себе
оборонить... Я пильнував... Якось Урвакин в
управу зайшов та й забув на моєму столі свій
портфельчик, а сам до вас пішов... Ну, я... з
портфельчика й получив листочка...

К а р б о в с ь к и й *хрипко*. Чого ви хочете?

С л и м а к. Я чоловік, звісно, маленький... Я сам не смію сказати... Суммочку вже ви сами назначте, Павле Даниловичу, — як до дільця... А сам я не смію...

К а р б о в с ь к и й. Покиньте ви своє под-
ле хамське езуїтство і кажіть просто! Скільки
вам за лист?

С л и м а к. Три тисячі.

К а р б о в с ь к и й. Ви здуріли!

С л и м а к. Ні, вибачайте, будьте ласкаві!

К а р б о в с ь к и й. Я стільки не дам!

С л и м а к. Ах, Павле Даниловичу! Ви чо-
ловік розумний і добрий, — ви з самого Урва-
кина получили мало не десять тисячок, а з
інших скільки! А мені, бідному канцеляристо-
ві, не хочете й одного разу дати заробити.

К а р б о в с ь к и й. Стільки не дам,—ба-
гато.

С л и м а к *устає, неприхильно*. То нехай
суд скаже, скільки коштує лист.

К а р б о в с ь к и й, *подумавши хвилинку*.
Добре! Де він?

С л и м а к. Давайте гроші,—буде й лист.

К а р б о в с ь к и й *устає, виймає пакет,*
що приніс Тищенко, одлічує гроші. Маєте!

С л и м а к, *порахувивши й сховавши до ки-*
шені. А тепер і лист. *Виймає й дає*. Маєте!

К а р б о в с ь к и й, *поглянувши на лист і сховавши його.* Ну, тепер ідіть!

С л и м а к. Зараз, зараз! *Іде.*

К а р б о в с ь к и й, *ідучи слідком за їм, стиха, злісно.* Тварюка! не могли мені самому сказати!

С л и м а к *юстро.* А ви мені самому сказали, щоб я іншої служби шукав, чи перед усіма? Терпів я,—потерпіть і ви!

К а р б о в с ь к и й *крізь зуби.* Геть відціля!

С л и м а к *знається.* Зараз!.. Вибачайте за турботу, будьте ласкаві!.. Бувайте здоровенькі! *Виходить.*

Вихід XIII.

Л і д і я, *устаючи.* Павле! що ж це?

К а р б о в с ь к и й. Ат, у житті всього трапляється!.. На те життя... Не маю часу, треба їхати!.. Бувай здорова!.. *Цілує їй руку й виходить.*

Л і д і я *сама стиха.* Це—життя?

У дверях справа стає Г а л и н а, виходючи з кабінету.

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Світлиця та, що і в першій дії.

Вихід I.

Л і д і я, згодом Х о т и н а.

Л і д і я *сама тихо ходить по хаті, поливаючи квітки.*

Х о т и н а, *просуваючи голову в двері.* Пан приїхали.

Л і д і я, *здрігнувшись.* А!.. Добре... От що, Хотино... дайте самоварь—пан мабуть не пив чаю.

Х о т и н а. Уже на столі. *Зникає.*

Вихід II.

К а р б о в с ь к и й.

Л і д і я, *як зникла Хотина, спершу хоче йти назустріч чоловікові, тоді спиняється, тихо вертається до столу й сідає.*

К а р б о в с ь к и й *увіходить, підходить до Лідії, цілує її.* Здорова, серденько! Все гаразд? Добре тобі? А Леся де?

Л і д і я. Пішла ходити... Хочеш чаю?—готовий є...

К а р б о в с ь к и й. Спасибі, серденько,—я вже пив чай на хуторі... Там усе гаразд.

Панченка я проревизував і мусив дати йому деяку науку, бо мені здається,—він занадто вже не розрізняє, де моє, а де його... А втім—я поки ще лишив його... поки знайду іншого... У домі я звелів полагодити трохи критий ганок... ще деякий ремонт є... Але поки вам переїздити,—все буде готове... А сад який сього року гарний, пишний!.. Але, серденько, мушу зараз же йти в управу. *Цімує їй руку і хоче йти.*

Л і д і я. Стривай, Павле,—я маю з тобою поговорити.

К а р б о в с ь к и й. Але ж, серденько, цілком не маю часу,—мушу зараз в управу, на службу...

Л і д і я. Ця справа важніша за службу, Павле... Вона життя переміняє... Треба зараз же поговорити,—я інакше не можу...

К а р б о в с ь к и й. Що ж там такого?

Л і д і я. Ти ж знаєш... Ти не схотів тоді зостатися, зараз же поїхав... і тепер тікаєш... А мені довше—несила...

К а р б о в с ь к и й. Ти знову про те... Я вже думав, що справа скінчилася... Про що ж ми власне будемо говорити?

Л і д і я. Сідай!.. от сядь,—я скажу... Вислухай же!.. Адже раніше, чи пізніше, а ми ж мусимо про це говорити!..

К а р б о в с ь к и й, *сідаючи.* Я слухаю. *Починає курити.*

Лідія мовчить кілька часу. Я так багато мучилася ці дні, так багато думала... Мені здавалося—я до слова знаю що казати... А тепер—немов забула, тебе побачивши... Не забула, а не знаю з чого почати... *Ураз зривається з місця і з плачем кидається до Карбовського, стає перед їм навколішки, обнімаючи йому коліна.*

Карбовський. Лідо! що ти... *Хоче підвести.*

Лідія. Невже ж цьому правда? Невже ж правда, що ти... користувався з громадських грошей, брав... подяки?! О, неville ж правда? Павлусю, дорогий, коханий мій! упевни мене, що це тільки здалося, що нічого нема!.. Упевни мене!.. Щоб могла знову кохати тебе!.. хилити голову перед тобою—гордим, смілим, чистим!.. Упевни мене непохитними доводами, непереможними ділами, словами!.. Щоб не могла не повірити!.. Щоб жити могла!.. Павлусю, дорогий, коханий!.. *Зазирає благаючи йому в вічі.*

Карбовський *підводить її.* Тільки встань, серденько мое!.. сядь, моя дорога!.. Так же не можна говорити..

Лідія. Я сяду... *Сідає.* Тільки кажи!..

Карбовський. Ти хвора, Лідо, тобі треба заспокоїтися, бідна!..

Лідія. Я не хвора!.. Я тільки хочу знати!.. Зрозумій же ти!.. Ти ж мені був найкращим і найдорожчим у світі!.. Невже ж тебе нема?.. Хтось інший, незнаний є, а тебе нема...

Тільки подумаю—так наче безодня перед мене... і падаю...

Карбовський. От, от,—усе через те, що ти рознервована, що ти хвора, Лідочко... Через це ти їй вагу надаєш фактам таку, якої вони не мають... Ти заспокоїшся,—і зовсім тоді інакше все це зрозумієш.

Лідія. Але я не можу заспокоїтися, аж поки довідаюся... мені треба знати!.. Правда цьому, чи ні?

Карбовський. Власне,—я не зовсім розумію, чого тобі хочеться... Ти дрібниці надаєш вагу... не так розумієш справу... Урвакин заплатив гроші, які мені належали—це ще зовсім не значить, що я користувався з громадських грошей...

Лідія. Але ж він платив тобі гроші?.. І той, другий—Маникин? *Карбовський стискає мовчки плечима.* Давали тобі гроші за те, що ти постачав їм роботу? Систематично?.. правило?..

Карбовський *знов стискає плечима.* Ну, це зовсім не було правилом, систематичним... Але... було...

Лідія *ірко.* Було!..

Карбовський. З погляду звичайної дріб'язкової моралі це не добре. Не сперечаюсь. Але можна їй треба глянути ширше. Ти бачиш тільки один бік факту, а є й інший.

Лідія. Який?

Карбовський. Ти ж знаєш: з того часу, як я став членом управи, за яких сім років наш город переродився: з брудного півазіятського, він став європейським—з бруком, з садами, з водопроводами, з громовинним світлом... шкіл побільшало... Становище робітників на городських роботах краще, ніж де навкруги... і таке інше... Мої попередники зоставляли город гнити в материяльній і духовній темряві, тільки оплатки що-року побільшували,—я ж своєю системою городських підприємств зробив усе те, не взявши з людноности зайвої копійки,—це навіть мої вороги признають. Адже так?

Лідія. Так...

Карбовський. Я дав городові величезний плюс, віддаючи на це ввесь свій час, усю свою силу, занедбуючи своє власне материяльне становище, навіть терплючи втрати... Город мені дає нікчемну плату... еге, нікчемну, як що рівняти до моєї праці і до наших потреб... З тієї плати ми не можемо жити... Я мусив би покинути службу, шукаючи кращого заробітку... А це значило б—оддати город знову на занепад, на те, щоб він помалу повернувся до становища півазіятського городка під доглядом таких, як Степанський *et tutti quanti*... Я не мав права на це! От в чім річ!.. Я мусив, не побоявшись дріб'язкової моралі, зробити те, що зробив, щоб мати змогу працювати на доб-

ро громадське! Адже моя праця вимагає цієї доплати, я маю право на неї! А що це все не перейшло управських касових книг—це ж тільки формальність. Я мусив це вибрати і вибрав, і так зробив би кожен смілий і розумний чоловік. От як треба дивитися на цю справу, а не з побожним страхом прописної моралі! Розлучися з шаблоновими сентенціями і ти з мною згодишся... *Лідія мовчить.* Адже це правда,—мусиш згодитися з мною?

Лідія. Мені холодно...

Карбовський здивований. Як то?

Лідія. Холодно... від того, що ти кажеш.

Карбовський. Але ж, Лідо... ти не хочеш мене зрозуміти... не хочеш одповісти: що ж інше мусив я зробити, коли не хотів занепасти громадського діла?

Лідія. Те, що вимагає совість... а які послідки з цього могли бути, то вже не від тебе залежить.

Карбовський. Значить: хай гине громадське діло?

Лідія. Громадське діло не можна робити нечистими способами...

Карбовський. Нечистими способами!.. *Устав і нервово йде по світлиці, тоді, повернувшись до Лідії.* Легко тобі пишатися своїм пуританством, не йти ні на які компроміси: тебе не ламало життя. Ти виросла на готові гроші, прожила спокійно до заміжжя... і в за-

міжжі... А мене життя ламало!... Я бачив, як батько, вбогий чиновник, гнувся перед начальством і брав „подяки“ від публики за те, що підкладав начальству папір до підпису не в чергу—прискорював справу... Я бачив, як мене не хотіли прийняти до гімназії — вакансій не було... аж поки батько пообіцявся інспекторові, що я ходитиму до його на лекції,— лекцій тих і не треба мені було, та я їх і не мав, але батько год платив з свого тяжкого мізерного заробітку... Став студентом, поривався до волі, до світу, до всього високого — душа була молода, розцвітала перед сяєвом святих заповітів кращих людей світу... Настали неспокійні часи... Мені рік зостався до екзамену, а дома в мене був батько немощний, уже без служби, і мати хвора — вони на половину жили з того, що я вже заробляв... Я не пішов на студентську збірку, хоч знав, що повинен іти... і зостався в університеті, а мої товариші — ні... Як це пекло мені душу!... Я присягався ніколи більше не приставати на компроміси!... От я вже й на добрій службі, і моє начальство хоче зробити шахрайську гидоту... Я не змовчав—і мене викинуто на вулицю... Заходився знову з початку будувати своє життя... Тяжко було, але збудував... І сказав собі: не можна прожити без компромісів, — хай будуть! Але за те—вся моя діяльність мусить бути служенням світові й добру, щоб прийшов

час, коли не треба буде так жити, як я живу... І в той час, як цей проклятий Урвакин набився мені вперше з своїми трьома тисячами, тоді—ти цього не знала—ми стояли над безоднею: на сільському маєтку, що за твої гроші куплено, був такий банковий довг, що маєток не оплачувавсь... Мав продаватися, а це повело б до руїни,—продали б потім і будинок, я зостався б без цензу... Мусив вибрати між руїною і Урвакиним... і повинен був ще не раз вибрати... Але я чесно виконував свою повинність: платити за компроміс невтомною працею на користь добру, і не відчуваю себе винним.

Лідія устє. Так, ти не відчуваєш себе винним... А я... не можу... Розумієш: не можу...

Карбовський. Стривай, Лідо: що саме ти не можеш?

Лідія. Не можу жити з тобою.

Карбовський підходить і бере Лідю за руку, з щирим почуттям. Лідо, ти говориш про дуже велику й важну річ. Те, що, ти зараз сказала... ти сказала його тільки під вражінням цієї хвилини. Не забувай, що я тебе люблю, що... ти мене любиш!

Лідія вихоплює в його руку й падає в крісло, затуливши обличчя руками, і говорить крізь сльози. Боже мій! Я тебе люблю, але я хочу тебе поважати!... поважати!..

Карбовський зворушений, мовчки хоче туди й сюди по хаті.

Лідія *стиха*. Я так багато про це думала... ці дні... і бачу, що не можу... Тут, у цій справі, мені--або все, або нічого...

К а р б о в с ь к и й *сідає біля неї й знову бере її за руку*. Лідо, дорога моя, подумай — що ти кажеш! Ти ламаєш одразу все, все, чим наші душі жили вкупі, що єднало їх...

Лідія. Вони не жили вкупі!... Я з тим, з другим жила вкупі душею, з тобою—ні! Твоя душа була мені незнана... Я тільки тепер знаю її...

К а р б о в с ь к и й. Лідо, хиба я не той до тебе став? Хиба я менше тебе люблю?

Лідія. Ти мені не той став...

К а р б о в с ь к и й. І так легко ти руйнуєш життя!

Лідія. Не я!... Його те зруйнувало, що сталося...

К а р б о в с ь к и й. Наше почування повинно бути вище за все те.

Лідія. Не можу!... Тільки подумаю,—жити на гроші... на такі гроші... украдені в громади!...

К а р б о в с ь к и й. Лідо!

Лідія. Жити не поважаючи тебе... гордуючи!...

К а р б о в с ь к и й, *устає образений* Ти образувеш мене, Лідо!

Лідія, *ірко всміхаючись*. Ображую!.. Я тебе ображую!.. А те, що ти стільки часу був

перед моїми очима одним, а справді іншим, то це як назвати? Це мене не ображує, не кривдить?

К а р б о в с ь к и й. Не все виявляється в житті таким, як хочеться,—треба з цим миритися.

Л і д і я. Не хочу... ні, не можу миритися... Ми повинні розстатися, Павле.

К а р б о в с ь к и й. Але з цим я не можу миритися!.. Ти хоч би подумала про Лесю!

Л і д і я. Я візьму її з собою.

К а р б о в с ь к и й. Я на це ніколи не згоджуся! Яке ти маєш право віднімати в мене дитину, єдину дитину? і що ти з неї зробиш? Дитину без батька! Що ти їй скажеш про батька?

Л і д і я, *затуляючи обличчя руками*. Боже! Боже!..

К а р б о в с ь к и й. Напуватимеш її зневажністю до мене?

Л і д і я. Ні, ні,—я цього не робитиму!..

К а р б о в с ь к и й. А як вона підросте й спитається в тебе: чому в неї батька нема? *Мовчанка*. Ти мовчиш!.. Зрозумій же: я на це не можу ніколи згодитися!

Л і д і я. Я піду від тебе, Павле... Я і Леся...

К а р б о в с ь к и й. Я не дозволю цього!..

Л і д і я. Я не невольниця.

К а р б о в с ь к и й. Леся моя дитина!.. Я всіма способами... всіма,—навіть тими, що дає

мені закон, боронитимусь . уживу їх, щоб вона була зо мною!.. Але, Лідо, Лідо! Покиньмо це змагання!.. Заспокойся, подумай, поміркуй!.. Трохи згодом,—ти зовсім инакше розумітимеш цю справу, тоді й бажання твої будуть інші. Подумай—це справа всього нашого життя... не самого нашого, а й Лесиноного!.. Не легковаж так, спинися, розміркуй!.. Ти хочеш кинути в безодню долю нашу, нашої дочки!.. Подумай, Лідо!.. *Виходить.*

Вихід III.

Г а л и н а .

Лідія сама сидить, схиливши голову під вагою тяжких дум; безнадійність і біль на обличчю.

Галина тихо ввіходить, Лідія її не помічає; Галина скидає бриля, кладе його на стіл і тихо підходить.

Г а л и н а . Лідо!

Лідія, здригнувши. Га?.. Ах, це ти, Галино...

Г а л и н а . Ти так замислилась... Що з тобою?

Лідія. Приїхав Павло...

Г а л и н а . І ви розмовляли? *Лідія киває головою.* Та й що?

Лідія. Все правда... все, що ми тоді чули... *Мовчанка.* І найгірше те... *Спиняється.*

Г а л и н а . Кажі, Лідо, кажи! *Сідає біля*

неї, бере її за руки і гладить їх. Кажі,—тобі буде краще, як скажеш...

Л і д і я. Найгірше, що він не бачить за собою ніякої провини... То дріб'язкова мораль думати, що це провинна... Город не міг йому платити скільки треба... він мусив або покинути громадську працю, або робити це... Була б більша гóрдові шкода, як би він покинув працювати,—тепер же шкоди ніякої нікому нема... От його думки...

Г а л и н а. Що ж ти йому сказала?

Л і д і я. Сказала, що не можу з їм жити, піду від його... А він цього не хоче... прохав не робити... і казав—не віддасть Лесі... законом навіть оборонятиметься...

Г а л и н а. Ну, я навіть не сподівалася цього... То що ж він—з поліцією тебе завертатиме назад, чи що?

Л і д і я *безсилим голосом*. Я не знаю... не розумію... Яюсь мені трудно все це зрозуміти... Як він був,—я казала йому сміло й твердо, що не можу з їм жити... а він говорить, що я цим руйную не тільки його життя, а й Лесине... І тепер не розумію... Зважливости вже нема... Тільки далі так не можу... не можу так, як було... Між старим і тим, що тепер,—мов провалля... Що-дня бачити його, бути йому жінкою—це над мої сили... Мій найкращий скарб одняв—віру в його... Як би я могла вмерти!..

Г а л и н а. Лідю! що ти кажеш?!

Л і д і я. Відразу б заспокоїлась!.. І була про це думка,—не змогла... Так хочеться жити!.. І якийсь протест у душі: за що ж я мушу вмірати?.. За його вчинки?.. Я ж їх не робила!.. Де ж справедливість?.. І Леся!.. Боже мій!.. Краще б я не мала її, ніж вона тепер має батька—злодія!.. Боже! що я кажу?!.. Але що ж я їй казатиму?.. Галино, дорога моя,—порадь мене!.. Ти мені завжди була найвірнішою порадою...

Вихід IV.

Л е с я.

Л е с я *вбігає й кидається до матері.* Мамусько, мамусечко! як там гарно, як гарно в садку!.. Пташки, сонечко... ай!..

Л і д і я *нервово обнімає її, пригортає й починає цілувати.* О, моє ти сонечко!.. Сонечко моє!.. тільки ти мені світиш!.. тільки для тебе треба жити!.. Тільки для тебе хочу жити!..

Л е с я. Мамуся плаче?

Л і д і я. Ні, ні, моя дорога дитино, ні!.. Я рада, що ти до мене зараз прийшла!.. Рада, моє сонечко ясеньке!.. Біжи, гуляйся, радій, співай!.. І сияй мені, моє сонечко!.. Дай мені жити для тебе!.. *Цілує й пускає її.*

Г а л и н а. Ну, бігай, Лесю, знов у садок! Бігай швидче,—там тебе пташки дожидають. Ну, раз, два, три!..

Л е с я хотіла була бігти, але спиняється й дивиться то на матір, то на Галину. А мама?

Г а л и н а. І мама прийде... згодом... А тепер бігай, бігай, бігай!.. Приортаючи, виводє Лесю й зачиняє за нею двері.

Вихід V.

Г а л и н а, вертаючись од дверей і сідаючи. Ну, тепер ти сама бачиш, що треба жити, варто жити!.. Мені здається, що ти все береш занадто трагично.

Л і д і я. Галю, як ти можеш це казати? Невже ти не розумієш, як це... яка це мука!..

Г а л и н а. Розумію, навіть почуваю,— хіба ж я не бачила, як ти мучилася ці дні? І хіба ж я сама не похолола зо страху, як почула, тоді, в кабінеті, розмову з Слимаком?.. Але ти просиш у мене поради, і я хочу тобі сказати... З кожного становища мусить бути вихід, тільки треба його знайти... і діяльно схотіти вийти,—тоді й прийдеш куди треба.

Л і д і я. Та де ж він, той вихід?

Г а л и н а. У твоїй самотійності. Згадай, що ти не тільки чиясь жінка, а що ти самотійна людина, що тобі належать усі людські права... І скористуйся з їх!

Л і д і я. Ох, як це боляче!..

Г а л и н а. Треба перетерпіти цей біль, щоб не було більшого... Слухай, скажи мені по правді: любиш ти його?

Л і д і я. Сама не знаю... Ці три дні останні зруйнували в моїй душі стільки, що не знаю—щò там ще зосталося ціле... То люблю, то ненавиджу.

Г а л и н а. А можеш зоставатися йому жінкою й далі?

Л і д і я. Ні...

Г а л и н а. Можеш тут жити?

Л і д і я. Ні за що в світі!..

Г а л и н а. Ну, то мусиш піти звідси. У тебе збереглися твої гроші?

Л і д і я. За їх же хутір куплено...

Г а л и н а. Погано!.. Мусиш зараз же починати з того, щоб шукати собі заробітку.

Л і д і я. Ах, Галино! хіба мене це лякає?.. Леся—от що мені страшно! Закон на його боці, і як що він справді схоче відняти її в мене...

Г а л и н а. Треба зробити, щоб цього не було. Мусить дати тобі з дочкою окремого пашпорта.

Л і д і я. Не дасть,—ти знаєш його, який він упертий і міцний у слові.

Г а л и н а. Не дасть, поки ти тут сидиш, поки бачить, що це все не серйозно... А як підеш од його,—тоді інша річ... Не буде ж він справді тебе або Лесю з поліцією приводити,—це був би скандал, що пошкодив би найбільше йому самому. Значить,—мусиш піти від його яко мога швидче. Є в тебе які документи?

Л і д і я. Метричне, гімназичний атестат...

Г а л и н а. Досить, — принаймні на перший час. Ну, і коли ти хочеш моєї поради, то ось вона: спакуйся зараз же і переїзди вдвох з Лесею до мене.

Л і д і я. Зараз?

Г а л и н а. У таких випадках щò швидче зробити операцію, то краще. Або... Знаєш що? Це може навіть краще буде... еге!.. Знаєш—піді знову на який час під опеку до Нестора Петровича!.. Це ідея!

Л і д і я. Нащо?

Г а л и н а. А от просто: поживеш у його на хуторі, поки все влаштується. А тоді вже в гóрод. І тихо все обійдеться: так натурально, що ти поїхала до свого дядька й колишнього опекуна в гостину... Потім, як довідаються про все, — менше буде галасу, бо приготуються до того, що ти не живеш дома. Ну, добре?

Л і д і я. Я... я не рахувала... так скоро ..

Г а л и н а. Завсігди ти вагаєшся!... Зваж же, що це найкращий спосіб! Ось слухай: жити з їм тобі тяжко, не можеш ти; покинути зовсім—ще, я бачу, не зважилася... Ну, то чого ж тобі кращого, як дядьків хутір? Поїхавши туди, ти не робиш нічого рішучого, не палиш за собою ніяких кораблів: відтіля ти можеш однаково легко і вернутися назад, і піти своїм шляхом. А тим часом обміркуєшся і побачиш—що треба зробити.

Л і д і я, *подумавши*. Я згоджуюся...

Г а л и н а. Ну, нарешті!... То ми так ізробимо. Я вже давно силкуюся витягти свого Сергія на село. Чому ж би не зробити цього сьогодні? Він, звісно, почне стогнати, охкати і навіть вопіяти, що його розлучають з наукою, то б то з колбами й мікроскопами, але к чорту всі колби й мікроскопи — хай їде! Я зараз іду, дещо дома приготую і жду тебе. Багато часу треба тобі на пакування?

Л і д і я. Півгодини... Я не братиму багато...

Г а л и н а. І гаразд! До нас їхати чверть години. Значить — не далі, як за годину я дожидаюся тебе в себе. Біля дверей уже стоятиме екіпаж на чотирьох, і ми зараз на хутір. Не спізнйся ж!

Л і д і я. Ні!

Г а л и н а. Ну, біжу! *Виходе*.

Вихід VI.

Л і д і я *одхиляє двері просто глядача*. Хотино! *Чути голос*: Чого? З маленької шаховки положіть усе, що в їй є, у великий кошик... І замкніть... Гукнете фаетон... і цей кошик, укупі з маленьким, хай винесуть... Покличете Лесю і вдягніть її в сіреньке пальто.. Ми зараз їдемо. *Хотинин голос*: Добре. *Лідія зачиняє двері, тихо проходить по хаті. Відчиняє двері праворуч, стає*

на порозі і дивиться який час у ту світлицю. Тихо прихляє двері, тихо йде до вікна, відчиняє його й дивиться з безмірним смутком у сад... І так саме мовчки повертається, спиняється й озирає світлицю. Помалу підходить до роялю і злегенька проводить по клавішах рукою, мов гладить. Клавіші озиваються. Вона бере кілька акордів сумних, прощальних... Не витримує, затуляє обличчя руками, прихляється головою до роялю й плаче без звуку, німо.

Завіса тихо спадає.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Діється на Тищенковому хуторі. Ганок Тищенкового будинку виходить у сад; видно й частину саду.

Вихід I.

На ганкові за столом сидять і п'ють вечірній чай: Тищенко, Лідія, Галина, Гаєнко—біляве гарне обличчя з невеликою бородою, худий, в окулярах. Часом на стежку проти ганку вибігає Леся, ганяючи м'яча, чи обруча.

Лідія. Ви послали, дядю, на пошту?

Тищенко. Послав... Щось довго нема зо станції,—вже сьома година. Я й сам дожидаюся листа від Василя.

Г а л и н а. Він приїде цього літа до вас?

Т и щ е н к о. А як же — з жінкою й з дітьми... Хочу, щоб переїхав до нас служити... А то сумно самому, як один син зостався, та й той далеко... А, от пак і забув сказати. Їхавши сьогодні на поле, проїздив проз Слухаєвичів хутір; дивлюсь, — Слухаєвичка по саду ходить.

Л і д і я. Приїхала?

Т и щ е н к о. Махає хусткою... Я думав щось там їй треба, та й спинився. Аж нічого такого... Тобі поклону переказувала, казала навіть, що якесь діло до тебе має... Вчора, каже, приїхала.

Г а є н к о. А вона далеко звідси живе?

Т и щ е н к о. Та з пів-верстви її хутір од мого.

Л і д і я. Яке ж там у неї діло?

Г а л и н а. Мабуть щось у справах літературно-артистичного товариства.

Т и щ е н к о. А їй хиба що те товариство?

Л і д і я. Вона ж голова в йому.

Т и щ е н к о. Я пак і забув... А ти член комітету?

Л і д і я. Еге... Але ж і поштарь ваш,— як він довго!

Т и щ е н к о. Це ти дуже дожидаєш того листа, то тобі ще довше здається. Але ж я думаю, що він і сьогодні не відпише.

Г а є н к о. Але ж це зовсім уже погано... навіть не відповідати! І яке ж він має право не давати Лідії Дмитрівні окремого пашпорту?

Г а л и ц я. То ти мені зараз би його дав, як би я забажала?

Г а є н к о *дивиться на неї трохи збентежений*. Ні, я... я спершу прохав би тебе не покидати мене...

Г а л и н а. Ну, а як би я таки схотіла?

Г а є н к о. Але ж я дуже, дуже прохав би!..

Г а л и н а. Ну, а я ще дужче іншого покохала б і вже не схотіла б зостатися.

Г а є н к о, *хвилинку подумавши, поважно*. Тоді... яке ж я мав би право вдержувати тебе?

Г а л и н а. Браво! Треба це взяти до уваги,—як що часом доведеться... *Всі сміються, опріче Гавнка,—той спершу дивиться поважно, а потім, зрозумівши жарт, і собі сміється радісним сміхом.*

Г а є н к о. А, ти жартуєш!.. *Новий вибух сміху.*

Вихід II.

Л е с я, *вибігаючи на стежку*. Тьотю Галино! я загубила м'яч.

Г а л и н а. Шукай,—знайдеш.

Л е с я. Поможи знаходити!

Г а л и н а. Спробуй спершу сама собі помогти!

Л е с я. Добре! *Біжить далі стежкою й зникає.*

Вихід III.

Л і д і я. Зараз, як упорядкується справа з паспортом,—їду в город і шукаю собі роботи.

Т и щ е н к о. Чого ж тобі так поспішати? Поживи ще в мене, відпочинь... Ще поспіш...

Л і д і я. Найкраще, як уже маєш у руках.

Т и щ е н к о. Найкраще, як би ти в городі жила в мене.

Л і д і я. Я хочу жити своєю роботою.

Т и щ е н к о. Ну, то й так же можеш: живи у мене і десь собі роботу знайдеш.

Л і д і я. Може... мабуть так і буде... але поперед усього—роботи треба.

Г а л и н а. Ми ж поїдемо завтра, то я й поклопочусь... А ти сиди поки тут.

Г а є н к о. О, коли Галя візьметься, то вона вже зробить.

Т и щ е н к о. Ваш чоловік, Галино Михайлівно, вірить у вас, здається, як у Бога?

Г а л и н а *енергично*. Так і мусить бути!

Т и щ е н к о, *шуткуючи*. То це ж ви ідолопоклонство заводите!

Г а л и н а. Прошу не називати мене ідолом! *Сміх*.

Г а є н к о. Але ж і вона мені вірить... у тому, що я можу... Хоч я, звісно, можу дуже мало...

Л і д і я, *усміхаючись*. Можна подумати,

Сергію Олексієвичу, що це зовсім не ви заінтересували науковий світ новим знаходом у хімії.

Г а є н к о. Ах, то наука... Ну, може я там що і вмюю... трохи... Але я кажу так,—у житті...
Чути, як щось загуркотіло.

Т и щ е н к о. О, щось приїхало. Піду гляну. *Увіходить у будинок.*

Вихід IV.

Л і д і я. Може почта?

Г а л и н а. Ні, наймит верхи поїхав на станцію... а це екіпаж. А коли ти написала листа? позавчора?

Л і д і я. Ні, ще в середу.

Г а л и н а. Могла б уже бути відповідь...

Вихід V.

Т и щ е н к о.—С л у х а є в и ч к а.

Т и щ е н к о *відчиняє двері й пропускає поперед себе Слухавичку.* Прошу, дуже прошу сюди!.. Ми на ганкові всі... чаюємо...

С л у х а є в и ч к а, *увіходячи.* От і сусідка до сусід прилинула. Ах, дорога Лідіє Дмитрівно, як я рада вас бачити! *Цілується з нею, тоді подає руку обом Гаєнкам.*

Т и щ е н к о. Прошу, прошу дорогу сусіду сідати! *Сідають усі.*

Лідія. Чаю, Варваро Іванівно, дозво-
лите?

Слухаєвичка. Прошу, коли ласка!
Лідія *наливає*. Ах, які чудові дні! Я приїхала
з города на хутір,—наче в рай одразу в'їхала.

Тищенко. А Семен Семенович ще в
городі?

Слухаєвичка. О, в городі!.. Ах, пред-
сідателеві земської управи стільки роботи, що
він додому на село може вирватися хиба на
який тиждень. А надто такий предсідатель, як
Семен Семенович, що всю душу свою віддає
на земські справи... не спить і не їсть за їми...
Знаєте, іноді дома пообідати ніколи... Стра-
шенно заклопотаний земськими справами!

Тищенко. Так, так, це кожному звісно,
що Семен Семенович дуже робочий земський
діяч.

Слухаєвичка. О, громадська діяль-
ність—це наша перша повинність. Я тільки й
одпочиваю душею, як працюю в нашому літе-
ратурно-артистичному товаристві. Ах, Лідіє
Дмитрівно,—там є ціла купа справ... у нашому
товаристві!.. І взагалі купа новин у городі, від-
коли ви виїхали.

Лідія *байдужно*. Справді? Що ж там?

Слухаєвичка. А от що: ми вже по-
чали репетиції нашого спектаклю. Головков
грає героя... і уявіть собі—пані Рудакова стра-
шенно намагалася грати героїню!..

Г а є н к о. Але ж, вона, здається, стара і... і велика... *Сміх.*

С л у х а є в и ч к а. От, от, власне: комплексія в неї сами знаєте яка... Ну, що їй сорок і п'ять років, то ще дарма: грімм зробив би з неї й молодчу,—але комплексія!.. З її комплексією грати тендітну панночку,—це ж сміх!

Т и щ е н к о. А чого ж вона так намагалася?

С л у х а є в и ч к а. Ну, дуже зрозуміло чого: там грає Головков, і вона ревнує його до іншої, що гратиме героїню... взагалі до всіх панночок, що гратимуть.

Г а є н к о. Як то—ревнує? Це ж її небіж.

С л у х а є в и ч к а. Ха-ха-ха!... Небіж, небіж!.. Але ж не будемо про це говорити: пані Рудакова—дуже достойна дама... не вважаючи на деякі свої хиби... І я думаю, що їй таки пощастить добути посаду своєму... небожеві. І не в тім річ, бо хоча вона й незадоволена була, що їй не дали ролі, але скоро й пере-сердилась... А от що: роль цю ми віддали Олі Скрипицькій і з сього—ціла історія!

Л і д і я *байдужно.* Яка ж?

С л у х а є в и ч к а. А ось бачите: Соня Петровська дуже хотіла собі цієї ролі, образилась і не схотіла зовсім грати в спектаклі... Це б ще нічого, але, знаєте, в третьому акті

нам треба велику люстру. . Ревинська обіцяла дати і тепер не дає.

Г а л и н а. Так це ж не Ревинська, а Петровська образилась.

С л у х а є в и ч к а. Ну, як ви не розумієте? Соня Петровська пожалілась батькові, а той попрохав Ревинську,—це ж дама його серця... Ну і от... Ах, Ревинська! Ви знаєте, яку історію я від неї чула?

Л і д і я *нехотя*. Яку ж?

С л у х а є в и ч к а. Про Ілляшова...

Т и щ е н к о. Директор банку?

С л у х а є в и ч к а. От от... Рострата! Тридцять тисяч!

Т и щ е н к о. Що ж—арештували?

С л у х а є в и ч к а. Ні, де ж таки! свій чоловік... Добули і заложили і все обійшлося без скандалу...

Т и щ е н к о. Та в його ж маєток... навіть у двох повітах...

С л у х а є в и ч к а. Ну, на ті маєтки стільки набрано, що з їх нічого вже не візьмеш... Коли б не поклопотались,—попав би під суд... А тепер може служити й далі...

Г а є н к о. Але ж він знову ростратить...

С л у х а є в и ч к а. Ну, так уже й ростратить... То такий випадок був... А чоловік шановний... Сам князь потурбувався, щоб залагодити справу... А ви, дорога Лідіє Дмитрівно... надовго на село відпочивати?

Лідія. Ще сама не знаю... на деякий час...

Слухаєвичка. Так, так... Дуже рада була вас тут зустріти... надто, що й справу до вас маю, Лідіє Дмитрівно... хоч і не громадське діло, але дуже, дуже важне.

Лідія. Прошу.

Слухаєвичка. Але ж бачите, це така справа... це справа... вона... Ну, от, бачите, я власне до вас од Павла Даниловича?

Лідія *здивована*. Від Павла Даниловича?

Слухаєвичка. Так, так,—він мені приручив... і я взяла на себе цей тяжкий обов'язок—з моєї щирої прихильности до вас обох... Ви ж знаєте, що я завсігди сама перша лечу на поміч моїм друзям... усім, кому треба допомогти... *On connait l'ami au besoin*. Та ми ж таки й родичі хоч трохи...

Лідія. То прошу... я слухаю

Слухаєвичка. Але ж...

Тищенко. Ну, ви собі говоріть, а ми підемо поки пройдемося садком. *Устає, а за їм і Гаєнки*.

Лідія. Ні, я дуже прошу вас, дядю, і вас обох зостатися!.. Дуже прошу!.. Ні від дяді, Варваро Іванівно, ні від моїх друзів я в цій справі не маю таємниці... Отже прошу цілком щиро говорити. *Тищенко та Гаєнки сідають*.

Слухаєвичка. А коли так, то, звісно, дуже рада... Але, бачите, справа така делікатна... Хоч я й маю великий життєвий досвід, але така делікатна справа, що я не знаю, з чого почати... *Спиняється.*

Лідія. Може бути, Павло Данилович казав вам щось про моє бажання мати окремий паспорт?

Слухаєвичка. Так, так, от власне... власне ця річ здається йому зовсім незручною, неможливою навіть...

Лідія. А як же може бути инакше?

Слухаєвичка *патетично.* Ах, дорога, дорога Лідіє Дмитрівно! Дозвольте мені, як вашому другові, серце якого болить вашим горем... еге, дозвольте мені сказати вам, що инакше може бути... Так, так,—може бути!.. Ну, маленьке непорозуміння, трошки не поладнали... Це так часто буває в подружньому житті... але нащо ж доводити це до краю, нащо розбивати життя? Коли що й було, то *le temps est un grand remède.*

Лідія. Простіть, шановна Варваро Іванівно, чи Павло Данилович казав вам, через що я так зробила?

Слухаєвичка. Так щоб зовсім виразно, то ні... Казав, що не поладнали в якійсь справі... непорозуміння сталося... Але ж се так легко залагодити!.. Тим часом, коли доводити до краю, то зважте, дорога моя й кохана

Лідіє Дмитрівно, зважте, що се страшенно пошкодить громадському становищу Павла Даниловича... Ви ж знаєте, що ми всі... і Семен Семенович також... усі хочемо, щоб його вибрати за голову... а така подія... це вбило б його кандидатуру... Яка шкода була б вашому чоловікові, батькові вашої дочки!..

Лідія. Я дуже дорожу ім'ям батька моєї дочки і через те не зроблю і не скажу нічого такого, що могло б те ім'я... притьмарити. Але жити самостійно, окремим життям я зважилась твердо... Сього мого заміру відмінити я не можу.

Слухаєвичка. Ах, ні, дорога моя Лідіє Дмитрівно, не кажіть так!.. Ви мусите його відмінити, сього вимагає від вас і громадська повинність, і сімейові почування...

Лідія. Я все це зважила вже, Варваро Іванівно.

Слухаєвичка. Ах, ні, ні, Лідіє Дмитрівно, ви не все зважили!.. Ви певне вже відібрали листа від тьоті Неонили Андріївни?

Лідія. Ні.

Слухаєвичка. А мені Павло Данилович казав, що мусили вже відібрати. Шкода, — запізнився лист... він вас більше міг би впевнити, ніж я з моїми доводами... Але все ж дозвольте вам сказати, що ви не все зважили. Не ображуйте, дорога моя Лідіє Дмитрівно, що я дозволила собі прийти вам

це сказати... Я завсігди кидаюсь на поміч своїм друзям... Моє серце болить за їх... Послухайтеся мене! Je vous en supplie.

Лідія. Я дуже дякую вам за прихильність, шановна Варваро Іванівно, але на жаль тут справа стала так, що відминити я нічого не можу.

Слухаєвичка *до інших*. Ах, панове! та допоможіть же мені умовити невблагану спартанку, як каже наш Григорій Дем'янович! Адже правда: спартанці були дуже жорстоко-серді?.. Скажіть ви їй, що вона повинна мене послухатися...

Гаєнко. Я думаю—коли чоловік і жінка вже не можуть жити вкупі, то мусять розійтись...

Слухаєвичка. Ах, ні, ні!.. що ви кажете! Ви ображуєте святощі одружіння!..

Гаєнко. Але які ж то будуть святощі, коли чоловік і жінка жити вкупі вже не можуть, а все ж лишаються вдвох?.. і що-дня будуть лукавити, брехати один одному... виявлятимуть, ніби єсть те, чого вже зовсім нема? А моральна мука в такому становищу!.. Нащо ж це?

Слухаєвичка. Невже й ви, Галино Михайлівно, так саме думаете, як ваш чоловік?

Галина. Та як же можна инакше думати?

Слухаєвичка *сердито*. Але ж це цілком не громадські, цілком,.. неморальні погляди! Дорогий і високоповажаний Несторе Пет-

ровичу! вас найбільше може послухатися Лідія Дмитрівна, бо вона вас дуже поважає,—невже ви не допоможете мені впевнити її?

Тищенко. Моя порада... еге, моя порада Ліді була б, звісно... Так, зваживши всю справу, я звісно б сказав, що можна піти на компроміс...

Лідія. Я ні на які компроміси не хочу йти.

Слухачка. Ах, не забувайте того, моя дорога Лідіє Дмитрівно, що громада не може миритися з такими поглядами... вона стає неприхильною до тих, хто в своєму житті йде за такими... ну, я скажу так,—антигромадськими поглядами...

Лідія. Та що ж тут антигромадського? І нащо громаді цікавитися моїм особистим життям, коли воно громаду не зачіпає і нікому кривди не робить?

Слухачка. Але ж простіть, моя дорога й люба Лідіє Дмитрівно,—ви робите кривду своїй дочці, своєму чоловікові.

Лідія. Я знаю, Варваро Іванівно, що треба робити, щоб не було кривди моїй дочці. А що до Павла Даниловича, то... тут суддею може бути тільки той, хто знає як і через що ми розходимося.

Слухачка устає ображена. Простіть!.. Я не сподівалась... Я з такою щирістю кидаюсь на поміч своїм друзям... Але коли мені

так кажуть. то я... Простіть, але я не заробила, мені здається, сього...

Лідія, *встаючи*. Мені дуже шкода, Варваро Іванівно, коли я сказала вам щось прикре,—я прошу вибачити мені це. Але думки своєї я не можу відмінити.

Слухаєвичка, *все ображена*. Простіть, я вже більше не смію говорити... Бувайте здорові!.. *Прощається, подаючи руку*.

Тищенко. Постривайте, дорога Варваро Іванівно, нащо ж так? Постривайте ж бо, не тікайте,—ми ще поговоримо...

Слухаєвичка. Ах, ні, ні,—я вже все бачу... Я мушу поспішитися, щоб привезти відповідь нещасному Павлові Даниловичу.. він же тепер сидить у мене... тут на хуторі... і з болем і трепетом пораненого серця дожидається відповіді... Бувайте здорові! *Виходить, Тищенко проводить її*.

Вихід VI.

Наймит.

Спершу всі мовчать. Згодом з-за будинку виходить

Наймит і зіходить на ганок.

Наймит. Оце пошта зо станції... *Подає купку загорнених у папер листів та газет.*

Лідія, *беручи*. Давайте! *Наймит виходить.*

Вихід VII.

Тищенко.

Тищенко *виходить з дому*. Ах, шкода,— роздратували пані!..

Лідія. А що ж я могла їй иншого сказати?

Тищенко. Та якось так... знаєш, не можна ж так гостро... Правда ж, Сергію Олексівичу, вона вже занадто гостро відповідала?

Гаєнко. Бачите... От, скажемо, дві сили стали суперечні одна одній і не можуть поєднатися... Ну, як же про це инакше говорити, як не так, що вони вже не можуть поєднатися?

Тищенко. Та воно звісно... хоча... Хто його знає... Треба ще добре розібрати провину Павла Даниловича...

Лідія. Дядю, те, що він зробив—це ж кожному видно, яке воно. І ви сами це казали зараз же, почувши тоді розмову з Слимаком. Мені здається, може я могла б простити його, коли б була певна, що це трапилась тільки помилка, про яку він сам жаліє... Але ж він обороняє свої вчинки, обороняє принципіально!.. З цим я помиритися не можу.

Галина. І не треба...

Тищенко. Бачиш же сама, як це йому тяжко: він покинув усе і приїхав до Слухаєвички дождитися твоєї відповіді.

Л і д і я. Так що? Він тільки хоче, щоб я послухалась його, помирилася з усім і вернулась... Коли б він чесно хотів почати нове життя,—йому не треба було б посилати Слухаєвичку, а самому дождатися в неї... Ось почта...

Т и щ е н к о. Вже є... *Розіортає папер і переглядає часописи й листи.* Ну, тепер уже тобі листа не буде... Ні, є лист,—од тьоті Неонили,—її писання *Дає листа.*

Л і д і я. Певне той, що Слухаєвичка казала... *Читає.*

Т и щ е н к о *подає газети Гаєнким* Прошу!

Г а є н к о Дуже дякую! *Гаєнки переглядають газети, Ліда й Тищенко мовчки читають листи.*

Л і д і я, *прочитавши, тремтячим голосом.* Ну, ось і тут.. *Подає Галині.* От прочитай, будь ласка, голосно...

Г а л и н а *читає* „Дорога Лідо! зараз у мене був Павло Данилович і розказав мені все, не потаївши нічого І знаючи все, мушу сказати, що ти вчинила дуже необачно. Твоя повинність—бути вкупі з чоловіком, не зважаючи ні на що. Коли він має які хиби,—подбай щоб направити їх або терпляче знось, а не можна руйнувати сем'ю. Та й помилки його такі незначні і так легко зрозуміти їх і простити. Як твоя тітка, сестра твого покійного батька, який приручив мені дбати за тебе,

повинна перестерегти тебе, що ти стоїш на хибній, непевній і через те страшній дорозі. На сій дорозі розлучаються з моральністю, а се була б розлука не тільки з усім громадянством, але навіть і з твоїми найближчими родичами. Хоч як би вони тебе любили,—вони не можуть зіходити до тебе на той хисткий моральний шлях, на який ти ступила. Цілую тебе і твою любу дочку, але прошу дати мені змогу поцілувати вас обох у твоїй власній господі, у господі в твого чоловіка. Твоя тітка Неонила Дорожинська“.

Т и щ е н к о. От бачиш, бачиш,—і тьотя так саме говорить.

Л і д і я. А мене цей лист тільки обурює. Їй здається неморальним мій учинок, а те, що робив і, може, має робити Павло Данилович, те їй здається незначним!.. на її думку я тільки даремне турбую своїми вчинками і родичів, і громадянство!.. Ми з тьотею ніколи не мали однакових поглядів, але я не сподівалася... не сподівалася, що вони неоднакові навіть на такі елементарні речі, як не руш чужого... Вас це не обурює? *Тищенко розводить руками.* Ну, от нехай Галина, нехай Сергій Олексієвич скажуть—яке на їх вражіння зробив цей лист.

Г а л и н а. І мені здається, що цей лист во ім'я моральности виправдує цілком неморальні речі.

Т и щ е н к о. Ах, ну чого ж так обурю-

ватися?.. Не ` можна ж так уже суворо, так немилосердно дивитися... Усі ми чимсь грішні, усім нам треба вибачности...

Л і д і я. Вибачности нам усім треба—то правда. Я готова вибачити, простити... Не можу бути до його такою, як була, але простити можу... Тільки не миритися з фактами!.. А мені кажуть, щоб я забула те, що єсть моєю святинею моральною!..

Г а е н к о. Але ж, Несторе Петровичу,— ви ж сами тільки вчора, здається, розказували нам, що на Україні в старовину був такий закон, чи звичай: коли одно з подружжя зробило щось ганебне, яке злочинство, чи що, то друге має право покинути його, розлучитися з ним. Ви ж сами казали, який це гарний закон.

Т и щ е н к о. Так, це правда, але... Не можна ж і так уже по пуританському... Підхожі речі так часто трапляються, і як що так жорстоко що-разу їх судити, то що ж воно буде?.. Врешті—не могло ж і з громадянством поривати...

Л і д і я. То громадянство стоїть за такі речі?.. обороняє їх?.. А хто проти їх, то й проти громадянства?.. І це кажете ви, дядю?.. Та поясніть же мені врешті—що це таке? Поясніть цю страшну суперечність, бо моя бідна голова не може її зрозуміти!..

Т и щ е н к о. Та бачиш... воно, звісно, суперечність... але не все можна робити

навпростець... компроміси в житті неминучі... Я думаю—і в Павла Даниловича це було компромісом... за для інтересів сем'ї...

Л і д і я. Ах, облиште ви, будьте ласкаві, цю стару пісню!.. Цю сем'ю, цю жінку й дітей, яких треба годувати і за для яких треба красти! Облиште,—так це грубо-неморально!.. Він не може прогодувати жінку й діти не кравши? Ну, то жінка й діти підуть од його, щоб він міг бути чесним!.. Сами собі зароблюють шматок хліба!.. Свій, не вкрадений з громадської каси, бо тим... бо тим вони -- подавитися можуть!.. *Останні слова вимовляє з слізьми в голосі і схиляється головою на стіл, плачучи.*

Т и щ е н к о. От... от... А!.. Ну, Лідочко, голубочко, заспокойся!.. Не турбуйся так!.. Я не хотів тебе вразити!..

Л і д і я. Простіть!.. Я не можу!.. *Плачучи виходить з ганку в хату. Трохи згодом слідком за нею йде Галина.*

Вихід VIII.

Т и щ е н к о. Ах, чорт!.. І надало мені сказати!.. І надало... *Хоче стурбований по ганку.* Ну, що його тут зробиш? що його порадиш?.. Ну, скажіть мені, Сергію Олексєвичу? *Спиняється перед їм.*

Г а є н к о. Мені здається, Несторе Петровичу, ми повинні з усеї сили допомогти Лідії Дмитрівні в її святому й чистому замірі...

Т и щ е н к о. Ах, Сергію Олексієвичу! Ви сидите за своїми азотами та ретортами. і не знаєте живого життя. А в живому житті робиться не так просто, як у хімії: коли дві штуки еднаються, дак еднаються, а як ні, дак і ні. Життя—повсякчасний компроміс.

Г а є н к о. Як би ви не назвали життя, але і в йому не еднаються до купи такі речі, як чесність і крадіжка—так саме, як не еднаються огонь і вода.

Т и щ е н к о. Але як бачиш, що сем'я розбивається, що все життя в людини перевертається, то поневолі пристанеш на компроміс.

Г а є н к о. Мені здається, що тут сем'я розбилася з того часу, як Лідія Дмитрівна перестала поважати свого чоловіка. Далі була б не сем'я, а труп сем'ї.

Т и щ е н к о. Ат, добре вам так говорити!.. А я не можу так дивитись, мені боляче це все!.. Боляче через те, що мені жалко Лиду, у мене ж нікого нема, опріче сина та її... Яке її життя буде?

Г а є н к о. О, я певний, Несторе Петровичу, що життя її буде більше вартим людського бажання, ніж як би вона зосталася з Карбовським... На новому шляху вона ще може зустріти щастя, на старому—ніколи...

Т и щ е н к о. Ох, ох!.. як би то ви праві були!.. Вибачайте, мені на хвилину треба по

хазяйству. *Зіходить з ганку й повертає за будинок. Гаєнко, трохи постоявши на ганкові, йде в світлицю. Сцена який час порожня.*

Вихід ІХ.

Карбовський виходить з саду і стає на стежці, роздивлюючись. Назустріч йому вибігає Леся, женучи стежкою обруч.

Леся, побачивши Карбовською, підбігає до його. Татку!

Карбовський цілує її. А, ось де ти!

Леся. Чого ж ти досі не приїздив? Ходім же до мами!

Карбовський. Зараз, зараз підемо... Тільки знаєш що? Там ще стоять мої коні біля саду,—хочеш, я покатаю тебе?

Леся. Ах, хочу, хочу, дуже хочу!

Карбовський. Ходім же! Виводить її. Сцена який час порожня.

Вихід Х.

Лідія, Галина, Гаєнко виходять на ганок, а потім зіходять у сад.

Галина. От краще давай пройдемося полем, то й голова в тебе перестане боліти.

Лідія. Добре... тільки треба покликати Лесю... Гукає. Лесю!.. Лесю!.. Не чуть...

Г а л и н а. Десь забігла пустушка.

Г а є н к о. Ось я зараз піду її знайду.

Іде в сад.

Вихід XI.

Л і д і я. Як тобі здається: ці всі заходи з Слухаєвичкою, з тьотею Неонилою—до чого це все?

Г а л и н а. Мені здається, що він не думає тобі паспорта давати і сподівається, що ти вернешся.

Л і д і я. Що ж тут робити?.. Не знаю...

Г а л и н а. Ми це обміркуємо гуртом.

Вихід XII.

Дівчата.

Чути в саду спів і незабаром купка дівчат-робітниць з саду, співаючи якусь пісню, переходить стежкою проз будинок; дехто несе в руках граблі, лопатки.

Г а л и н а. Дівчата, а дівчата! Не бачили там панночки з обручем?

Д і в ч и н а 1. Ні, не бачили.

Д і в ч и н а 2. А я бачила,—пішли з кимсь.

Л і д і я. З ким?

Д і в ч и н а 2. Не знаю... з паном... Біжить, наздоганяючи подруг, і всі зникають.

Вихід XIII.

Лідія. З ким же це вона пішла? хиба з дядею?

Галіна. Та просто мабуть з Остапом,— вона страшенно цікавиться його пасікою.

Лідія. Ходім же її шукати!

Галіна. Стривай,—ось зараз Сергій прийде.

Лілія. Он уже йде.

Вихід XIV.

Гаєнко.

Гаєнко *увиходить*. Нема ніде,—обійшов кругом... Стривав Остапа й Явдоху, питає,— кажуть: не бачили.

Лідія. Чи не до річки побігла? Я так завсігди боюсь цього!.. Ходіть швидче туди!..

Вихід XV.

Наймит.

Наймит *проходить через сад з сокирою в руках, несучи на плечі зрубану суху деревину*. Ви панночки шукаєте? Вони з паном поїхали.

Лідія. Хиба Нестір Петрович куди поїхав?

Наймит. Не наш пан, а Павло Данилович.

Лідія. Павло Данилович?

Наймит. Я там, по той бік саду був, дак бачив: підїхали хвалітоном з панею Слухаєвичкою до саду, до хвіртки, та й пішли пан у сад, а Слухаєвичка дожидала... А згодом вийшли з панночкою, сіли та й поїхали.

Лідія. Куди?

Наймит. А просто до станції, до вокзалу...

Лідія *тремтячим голосом*. Галю, що це?

Гаєнко. Кличте зараз Нестора Петровича, скажіть, щоб швидче сюди йшов!

Наймит. Гарзд! *Виходить*.

Вихід XVI.

Лідія. Він украв її!.. украв!..

Галина. Та ну бо!.. заспокойся!..

Лідія. Треба швидче на станцію!.. на станцію!.. *Чути, як гуде і свистить поїзд*. Он уже поїзд!.. Швидче, швидче на станцію!..

Гаєнко. Поїзд стоїть тільки дві хвилини, не поспієм.

Вихід XVII.

Тищенко *швидко ввіходе*. Що тут сталося?

Лідія. Лесю украв!.. Лесю!..

Тищенко. Хто украв?.. Як украв?.. Не розумію...

Галина. Павло Данилович підїхав екіпажем під сад, увійшов, ухопив Лесю в саду і повіз на станцію.

Лідія. Дядю, коней!.. коней!.. Чути як свистить поїзд.

Тищенко. Та куди ж тут їхати, коли вже поїзд рушив?

Лідія. Боже!.. що ж робити?... Дамде руки.

Гаєнко. Заспокойтесь,—ми вам її вернемо... Поїзд рушив, чути чуот.

Лідія кидається в той бік, де станція, простягаючи наперед руки й кричучи: Лесю!.. Лесю!..

Звіса.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

У господі в Гаєнків. Вітальня, де приймають гостей, одмітно від звичайного вбрана: мебель більшменш така ж, як звичайно, але стоїть іще стіл до писання, з паперами й книгами на йому, полиці з книжками, по стінах портрети письменників та вчених.

Вихід I.

Гаєнко читає газету, Галина за столиком пише. Лідія сидить на канапі з розгорненою книжкою на колінах, але вона її не читає, задумавшись.

Гаєнко, вичитавши в газеті. Вчора збірився комітет вашого літературно-артистич-

ного товариства... Постановили завести при товаристві театральну бібліотеку.

Л і д і я. Збірився комітет?

Г а є н к о. Еге, в газеті є...

Л і д і я. Оригінально!.. А мені навіть і не сказали, що він має збиратися.

Г а л и н а. Може не знали твоєї адреси.

Л і д і я. Ні, я недавнечко стрілася з Петрашенком і казала, де живу...

Г а є н к о. Він, здається, секретарь товариства?

Л і д і я. Еге ж,—звичайно він та Слухаєвичка вдвох розсилають записки в комітет.

Г а є н к о. То це зроблено навмисне! Це обурює!.. Хочете, Лідіє Дмитрівно, я піду до Слухаєвички і спитаюся, чому вам не прислано записки?

Л і д і я. Дуже дякую, але це ж не допоможе...

Г а л и н а. Краще не ходи,—це наробило б тільки галасу.

Л і д і я. Видімо, що це навмисно зроблено... Це видно й з їхнього поведіння зо мною. Вчора я зустрілася на вулиці з Ревинською,—вона ледві кивнула мені на мій поклін і поспішила прискочити далі... *Устає і нервово переходить хату.* Ах, та все це, все це була б дурниця, про все це я забула б, як про вчорашній сон, як би тільки я знайшла Лесю!.. Тиждень уже минув!.. Я навіть не знаю, де вона!.. Я навіть не знаю, чи вона жива!..

Г а є н к о. Ну, нащо ж так? І жива й здорова, тільки що поки нам не щастить довідатися, де він її заховав

Г а л и н а. Може він її навіть дома держить.

Л і д і я. Ні, по тóму, як він не забороняв мені шукати її по всіх світлицях—тоді, як ми від дядька приїхали,—видно, що дома її не було...

Г а л и н а. Тоді... але тепер?

Г а є н к о. У всякому разі—не турбуйтеся так!..

Л і д і я. Ах, як би ви мали дитину, — ви б не казали так!..

Г а л и н а *зітхає*. Як би ми мали!..

Л і д і я. Прости!.. Але я не можу!..

Г а є н к о. А все ж не турбуйтеся: я маю маленьку надію...

Л і д і я. Невже? Щó саме? Скажіть!..

Г а є н к о. Так,—я одному своєму знайомому приручив довідатися...

Л і д і я *безнадійно*. Довідатися... Вже багато довідувались, та все даремне... Інше треба зробити... інше...

Г а є н к о, *глянувши на годинник*. Одначе я мушу вже йти...

Г а л и н а. Будь ласка,—вертаючись, здай на поchtі цей пакет, це допис до „Краю“.

Г а є н к о. Давай! Бувайте поки здорові!
Виходить.

Вихід II.

Г а л и н а. Ти щось надумала?

Л і д і я. Силкуюся надумати... Може й надумаю... А ти не знаєш—який це знайомий Сергія Олексієвича має довідуватись?

Г а л и н а. Ні, не знаю,—я сама вперше чую. Сергій або забув мені сказати, або робить з цього таємницю. *Чути дзвоник.* Він любить іноді гарні несподіванки робити. Здається, дзвонив хтось?

Л і д і я. Еге.

Вихід III.

К а р б о в с ь к и й *увиходить з брилем у руках і низько кланяється обом дамам.* Я не потурбую вас?..

Г а л и н а. Прошу!

К а р б о в с ь к и й, *підходячи.* Мені здається, прийшов час, коли ми з тобою, Лідо, мусимо поговорити.

Г а л и н а. Прошу сідати! *Устає й виходить.*

Вихід IV.

К а р б о в с ь к и й *сідає.* Далі так жити не можна... Ми стриваємося як чужі, як вороги навіть,—ти не хочеш і словом озватися до мене...

Л і д і я. Як же инакше? Ти почав війну проти мене, пограбував, одняв од мене Лесю!.. Як це недостойно порядного чоловіка—зрадливо підслати на розглядини і потім украсти!..

К а р б о в с ь к и й. Ні, справа була трохи не так. Я не послав Слухаєвичку на розглядини... Вона мала тільки довідатися про твої думки: коли б вона привезла добрі вісти,—я сам би прийшов до тебе... Бо я власне приїхав з Слухаєвичкою, тільки zostався біля річки... Це правда, я хотів, щоб Леся була в мене, але того разу не за тим їхав... А потім, як Слухаєвичка сказала мені, як ти думаєш про нашу справу і про те, що Леся бігає в саду,—у мене блиснула думка викрасти її... Я звелів кучерові завернутися,—а то ми вже їхали до Слухаєвички... От як воно було...

Л і д і я. Це не переміняє справи.

К а р б о в с ь к и й. Не забувай же, що не я почав цю війну, а ти.

Л і д і я. Неправда! Я пішла й заховалася після тяжкої кривди в свій куточок... хотіла тільки одного—щоб мене не займано... Хіба це значить—почати війну? Я нічого не хотіла від тебе, тільки спокою, а ти прийшов і зруйнував той спокій!.. Одняв у мене одно, що мені зосталося, чим життя мені було ясне!.. Де вона? здорова вона?

К а р б о в с ь к и й. Вона здорова, а де—про це ми говоритимем тільки після того, як

вияснимо деякі питання... Про їх я й прийшов говорити...

Лідія. Вже все вияснено!.. Жити з тобою я не можу... віддай мені дочку, дай документ,—більше нема чого говорити.

Карбовський. Навпаки,—є багато, про що треба сказати. І я прошу вислухати мене спокійно... дай мені змогу сказати все, що треба,—від цього і Лесі, і нам обом буде краще.

Лідія. Я слухаю

Карбовський. Я хотів би цілком по щирості вияснити своє становище... свій погляд на той конфлікт, що повстав mezi нами... найбільше — про мої вчинки, які тебе так обурили... Звісно, я міг би сказати: я помилився, я більше не робитиму так, я каюсь і таке інше... одно слово—сказати все те, що в таких випадках кажуть ті люде, які мають смілість грішити і не мають одваги оборонити свої вчинки... Мене обурює така боязкість... За всігди обурювала!.. Через те я такого не скажу, хоч добре знаю, що, сказавши, міг би мати певну надію на твоє прощення... Але я думаю, що не зробив нічого, що вимагало б прощення.

Лідія. Нічого?!

Карбовський. Прошу: дозвожь мені сказати все до краю! Мій погляд на ті вчинки ти знаєш,—іншого сказати не можу. Але,

здається, я тебе гарантую досить, коли скажу: хоча мій погляд і не відминився, але я побачив, як тяжко тобі миритися з цим, і даю тобі слово, що наперед більше такого нічого не буде!.. Нічого навіть підхожого... Ти ж знаєш: я ніколи по дурному слова не даю. Уже та щирість, з якою я признаюся в своїх теоретичних поглядах, може показати тобі, що я додержу свого слова—не прикладати цих поглядів до життя. І це, мені здається, гарантує тебе цілком і дає тобі змогу з честю вернутися до своєї господи.

Лідія. Я помилилася в тобі, хоч жила з тобою сім років... але й ти не менше помилився в мені... Ти звик з чужими людьми, що всі скорялися твоїй розумовій силі, міцній, загартованій вдачі... Подекуди ти й не помилився: ти зачарував мене своєю силою, я залюбки скорялася... Признаюся, коли хочеш,—солонко було мені скорятися, бо я тебе любила і безмірно поважала... Ні, не поважала! Це холодне слово тут не до речі: ти був моїм ідеалом людини!.. А хто не схиляється перед укоханим ідеалом?.. Цей час минувся, Павле Даниловичу, моя приспана сила знову прокинулася... Бо і в мене є трохи сили—не стільки, щоб скоряти, але досить, щоб не скорятися...

Карбовський. Я й не думав тебе скоряти, я хочу впевнити...

Лідія. Ну, це тільки форма... Чим же

ти впевняєш? Мені так вигідніше, зручніше, то й вона *мусить* з цього задовольнитися—от основа того, що ти зараз казав. Ти ж нічого не зрікаєшся, нічим не поступаєшся... Додержати слова тобі тепер легко—адже нема й потреби вже ламати його: твоє материяльне становище тепер дуже добре. Але ти забув одно: я корилася тому, кого вже нема... він жив тільки в моїх мріях, а ти—ти мені чужий. І не буду я тобі скорятися, і не піду до тебе жити...

К а р б о в с ь к и й. Обміркуйсь,—це в тобі говорить роздратування...

Л і д і я. Ні, це щось більше, глибше, краще, ніж роздратування!.. Впевняю тебе!.. Воно ніколи не переміниться, і ти мушиш помиритися з цим. Верни ж мені дочку!..

К а р б о в с ь к и й. В нашій господі, вернувшись туди, знайдеш ти й нашу дочку.

Л і д і я *ірко-іронично*. Ти все ж не покидаєш грати ролю дужої людини, яка хоче і може скорити!.. Покинь це! *Щиро* Павле, я тебе прошу: не будемо одне одному докоряти, признаймо факт, як він є, і розійдімося так, щоб обом нам було найменше болю. Верни мені Лесю, верни її мені—я тебе благаю!.. зрозумій мої муки!.. Во ім'я того гарного, ясного, що було між нами, я благаю тебе!.. У тебе тепер сила в руках, ти подужав, але будь великодушний!..

Карбовський, беручи її за руки, дуже щиро. Лідо, вернись до мене, і все буде добре. Зрозумій же й ти мої муки: я тебе люблю!.. Утратити тебе—це ж частину серця одірвати!.. Вернись до мене,—я дам тобі змогу забути все, все, що було... і ми будемо щасливі!.. Я не скоряти тебе хочу,—благаю тебе, бо і в мене душа змучилася... так тяжко!..

Лідія так саме щиро. А мені?.. О, ти не знаєш, що значить утратити віру в того, хто був ідеалом!.. Як це страшно!.. Зрозумій же!..

Карбовський. Але ж ми живі, Лідо, а поки люде живі,—всяку рану можна загоїти!.. І ми все зробимо, все, щоб загоїти...

Лідія. Що ж можна тут зробити? Ми живі, але віра моя мертва...

Карбовський. Я воскресну її!..

Лідія, уважно на його дивлячись. Воскресиш? Добре! Може до цього й є спосіб...

Карбовський. Скажи, і я все зроблю!..

Лідія. Ось.. почни з того... верни громаді все, що ти від неї маєш...

Карбовський. Як то?

Лідія. Віддай городові те, що в його взяв - свій будинок, хутір...

Карбовський. Але ж... це ж неможливо... Це зруйновало б усе життя... Довгою тяжкою працею я здобув собі становище... і всього

зректися, опинитися знову серед вулиці... Ні, це неможливо!..

Лідія, *вихопивши в його руки, встие й одходить.* Ха-ха-ха! Як ти злякався!.. О, я розумію!.. Чоловік придбав становище, хоче бути головою, а тут усе руйнується!.. Не бійсь! я пожартувала... Я ж знаю, що це неможливо—для тебе... Але ж і мені неможливо... Кожна вкрадена в громади копійка—пектиме мені руки; кожний за неї куплений шматок—отруюватиме мене огидною отрутою... кожна стіна в добутому за громадські гроші будинкові—гнітитиме мене... поміст під моїми ногами горітиме!.. Розумієш ти це? Розумієш ти, що для мене неможливо?!..

Карбовський, *устаючи.* Ну, то знай же, що Леся не твоя, а наша дочка, і я не віддам її тобі самій.

Лідія. То будемо боротися... до смерти!

Карбовський. Це для тебе буде безнадійно: ти покинула мене,—дочка мусить бути в мене... Мені треба тільки упорядкувати цю справу юридично, щоб ти не мала не тільки змоги, але й права взяти її в мене. І я це зроблю. Ти його не матимеш!.. Дуже прошу—поміркуй про це!.. Спокійного, холодного обміркування більше, як мога більше!.. Тоді, може, ми порозуміємося... Будь здорова! *Виходить.*

Вихід V.

Лідія сидить який час мовчки.—Згодом увиходить Галина

Галина. Пішов уже...

Лідія. Пішов... *Мовчанка.* Ні до чого ми не домовилися... та й не могли домовитися...

Галина. Що ж він каже?

Лідія. Не віддам Лесі і забезпечу себе юридично... і таке інше...

Вихід VI.

Тартаринська.

Тартаринська *швидко виходить.* А! От чудово!.. Навіть вас обох бачу,—я так хотіла побачити... *Стискає обом руки.*

Галина. Прошу сідати! Через що ж то так хотіли нас побачити?

Тартаринська, *сідаючи.* Просто хотілося побачити, та й уже. Хиба мені не можна бачити вас укупі?

Галина. Чому—ні?

Тартаринська. А як справа з вашою дочкою, Лідіє Дмитрівно?

Лідія. Як і була.

Тартаринська. Павло Данилович неблагородно робить. Простіть, що я так сміло,—я з щирої прихильності... Я й у вічі йому це

казала!.. Дочка повинна бути в матері. Син у батька, а дочка в матері. Але він... Ах, я думаю,—все це через те...

Лідія. Через що?

Тартаринська. Через... як би не було цього... Ах, це така делікатна справа!..

Лідія. Коли знаєте, то скажіть,—мені ж це важно знати.

Тартаринська. Коли ж не зважуюсь...

Лідія. Чого ж там не зважуватись? Кажіть!

Тартаринська. Я думаю, що все це... що Павло Данилович під впливом тих чуток... про вас... от, що кружляють по городу...

Лідія. Що ж то за чулки, що мають на його вплив? Я не знаю.

Галина. Ну, то краще ви про їх, Конкордіє Захаровно,—вибачайте мені,—і не розказуйте, бо я вже бачу, що це якась дурниця,—і слухати не варто...

Тартаринська, образившись. Чому ж ви думаєте, що це дурниця? Хиба я тільки дурниці вмію казати?

Галина. Та я зовсім цього не кажу, Конкордіє Захаровно,—я тільки кажу: навіщо турбувати Лиду всякими вигадками, які...

Лідія. Ні, Галю,—нехай Конкордія Захаровна скаже: я ж не дитина і від дурниці не плакатиму... А ми ж ще й не знаємо:

може це мені й важно знати. Прошу вас, Конкордіє Захаровно!

Т а р т а р и н с ь к а. Звісно, коли ви бажаєте... Хоч мені й прикро, що про мене так думають... ніби я самі дурниці... Але ж я така прихильна до вас, що не можу не перестерегти... Хоч це така справа... А надто, що... я вже бачу сама, що це брехня... Бо от же ви з Галиною Михайлівною такі ж приятельки, як і були...

Г а л и н а. А чому ж би ми мали бути не такими?

Т а р т а р и н с ь к а. Хиба й ви не знаєте?

Г а л и н а. Та що це ви, Конкордіє Захаровно, натякаєте на щось, а не кажете доладу. Коли вже натякаєте, то кажіть просто та й годі, а то вже це стає навіть чудним.

Т а р т а р и н с ь к а. Ну, коли хочете, то я скажу, що по всьому городу вже говорять, що ви обидві посварилися через... через те, що Лідія Дмитрівна закохалася в Сергія Олексівича.

Г а л и н а. Що?!

Л і д і я. Як вам не сором таке казати?!

Г а л и н а. Фу, яка огидна пльотка!

Т а р т а р и н с ь к а. Ну, от, от, — я ж так і знала, що за мою прихильність та на мене ж нападуться! Чим же я винна, що так говорять?.. Ніби у вас, Лідіє Дмитрівно, давно вже це... і через те ви й Павла Даниловича поки-

нули... І через те Павло Данилович і дочки вам не може віддати...

Лідія. Це вам так Павло Данилович казав?

Тартаринська. Ні, він мені так не казав... Тільки я бачу, що це на його вплив мало... Бо він мені на мої слова сказав: я перед вами, Конкордіє Захаровно, розкриваю всю мою душу і скажу вам: ви ж сами знаєте, які скрізь поголоски... А я—не він, не Павло Данилович, а я—я цьому нічому не вірю, бо ви такі ж приятельки, як і були... Я з прихильності до вас хотіла перестерегти, а ви напались на мене та й ображуєте мене... Хоч я й сама рада скрізь кричати, що це брехня... Дуже дякую вам за таку прихильність...

Галина, *махнувши рукою*. Та ніхто не хотів вас ображувати, Конкордіє Захаровно... Але ж од таких звісток людині трудно лишитися спокійній.

Тартаринська. Так, так, вам треба заспокоїтися... Я вже більше нічого не буду казати, вже піду... Тільки скажу—це мабуть через те, так говорять, що Сергій Олексієвич усе клопочеться про Лідію Дмитрівну,—Лесю розшукує... Навіть Слухаєвичка... Оцього вже я зовсім не хвалю: розсилали записки в літературно-артистичне, в комітет, а вона й каже: а пані Карбовській, поки що, краще не посилати записки... Вибачайте, я знову забалака-

лася, а вам треба заспокоїтися. Я вже піду. Бувайте здорові! *Подає обом руку.* Я вже на вас не гніваюся. Бувайте здорові! *Виходить.*

Вихід VII.

Г а л и н а. Яка гидота!.. Нікчемна пащуха: тільки й знає, що бігає та всякі пльотки розносить!.. Жалкую, що зовсім її не вигнала... Колись таки вижену.

Л і д і я. Ат, вона не гірша за інших. Гірші ті, які творять такі пльотки.

Г а л и н а. Та й вона ж у тому гурті.

Л і д і я. І він, він, що знає мене, може няти цьому віри!

Г а л и н а. Ну, це вона бреше. Це ж видно вже з того, як ця лепетя оповідає. Ти ж знаєш, що він завсігди терпіти її не міг, то він міг би їй сказати: розкриваю вам усю душу!..

Л і д і я. Це правда... вона вигадала... Але ж він знає мене,—він би мусив протестувати проти цього!.. Мушу зараз же покинути вас, Галю,—хоч в отель, а зараз же!

Г а л и н а. Таке ще вигадай! Нащо це?

Л і д і я. Як же я можу zostаватись у вас після того, що говорять? Це б і проти вас було недобре... От уже зроду не сподівалась такої прикрости з того, що ви дали мені притулок!.. Зараз же спакуюсь...

Г а л и н а. Стривай! Хиба ж цим запобіжиш лихові?

Л і д і я. А вже ж! Покинуть плести дурниці.

Г а л и н а. Або ще дужче плестимуть... Кажатимуть, що я таки довідалась про все, і ти мусила мене покинути.

Л і д і я *хвилину дума*. Правда... Але що ж тут робити? скажи мені!

Г а л и н а. Не зважати ні на які брехні. За який тиждень ти вже матимеш заробіток,— тоді й наймеш собі квартиру... Мені це гірко: я так марила, що ти житимеш з нами...

Л і д і я. Ні, ні,—тепер це неможливо!.. не силуй мене!

Г а л и н а. Не силуватиму,—розумію тебе... Але ж не зараз, а тоді... Бо як зараз, то це значить признати, що брехуни казали правду. Заб'дьмо про їх—це найкраще.

Л і д і я. Ні, після всього цього я нарешті зважуюсь... Тепер не вагатимусь...

Г а л и н а. Що ти надумала?

Л і д і я. Є в мене план... Тепер мені байдуже, що з цього буде,—аби вирвати Лесю... Не можу жити без неї, не хочу, щоб він виховав з неї таку людину, як сам. Я не дам йому цього зробити!.. Коли це зруйнує його життя,—винен буде сам... Я не можу більше терпіти!.. Не можу думати про те, що він мою дитину отруюватиме зненавистю до мене... що він образ матері в дитячій душі заплямить... Коли не поступиться,—хай буде, що буде, а я не можу більше!..

Г а л и н а. Що ти хочеш робити? Заспокойсь!

Л і д і я. Я спокійна буду, як дійдеться до справи... Будь певна—спокійна...

Г а л и н а. Але що ти хочеш робити?

Вихід VIII.

Г а є н к о.

Г а є н к о *швидко ввіходить*. А що! а що! Я казав—і маю!

Г а л и н а. Що ти маєш?

Г а є н к о. Маю!.. Знаю, де Леся!

Л і д і я *тремтячим голосом*. Кажіть же!.. де?.. здорова?..

Г а є н к о. Певне, здорова, хоч я її не бачив. А сховано її у вашої тьоті Неонили Андріївни.

Г а л и н а. Невже?!

Г а є н к о. Боявся Павло Данилович, що з його будинку її викрадуть і віддав тітці... Та її дуже пильнує, нікого не пуска до неї і нікому не дозволя говорити, що дитина там живе... Будинок величезний, — захвати легко.

Л і д і я. Вони там її мучуть!.. Ходіть швидче туди!..

Г а є н к о. Добре, підемо зараз.

Г а л и н а. Але як ти про це довідавсь?

Г а є н к о. Дуже просто: наш університетський швейцар Панасенко рідний брат по-

коївки Неонили Андріївни. Я давно вже думав, що, може, Леся там... А Панасенко за дещо мені вдячний... Я попрохав його довідатися,— він і зробив для мене...

Л і д і я. Ходіть же! Зайдемо до дяді,— треба й його взяти... Тепер я зроблю, що надумала!..

Г а л и н а. Але, Лідо!..

Л і д і я. Не бійсь нічого!.. Ходіть! *Виходять.*

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА.

Вітальня в господі у Неонили Дорожинської, гарно по панському вбранна.

Вихід I.

*Дорожинська—стара поважна пані.—
Слухаєвичка.*

Слухаєвичка. А як же Леся, дорога Неонило Андріївно?

Дорожинська. Сьогодні думаю одвезти її на село. Всі мої вже там, а я це тільки через неї й зосталася тут. Як Павло Данилович привіз її тоді до мене з хутора, то ми обоє думали, що Лідія швидко поступиться... Як побачить, що не матиме дочки, то й вернеться—за кільки день. Ніхто не думав, що вона виявиться такою впертою і все це так

забариться. Але й далі сидіти тут я вже не хочу. Сьогодні ж їду й забіраю з собою Лесю. Тільки ж не забувайте, голубочко Варваро Іванівно, що це таємниця і поки що ніхто не повинен знати, де Леся.

С л у х а є в и ч к а. А як же, а як же, дорога Неонило Андріївно! Я ж розумію, що це поспувало б справу, як би Лідія Дмитрівна довідалася. А не трудно вам буде перевозити її? Не протестує вона?

Д о р о ж и н с ь к а. Спершу, як привезено її, все пручалась, плакала, кричала: „я хочу до мами!..“ А далі затихла, не плаче вже, принаймні при мені, але не відмовляє ні на одно слово... Сидить, забившись у куточку... Найпоганіше, що дуже мало їсть.

С л у х а є в и ч к а. А Павло Данилович у неї буває? з ним же вона як?

Д о р о ж и н с ь к а. Так саме й з ним... Тільки що зо мною нічого не говорить, а з ним усе одно: візьми мене до мами!

С л у х а є в и ч к а. Уперте!

Д о р о ж и н с ь к а. Як мати... Сподіваюся, що на селі, серед дітей, вона розвеселиться і перебуде спокійно, поки ми зламаємо упертість її матери... Та й безпечніше: хоч я й дуже пильную, але все ж тут лекше довідатися, де вона...

С л у х а є в и ч к а. Авжеж! Могли б і викрасти її,—такі люде, як Гаєнки, на все

здатні... Ах, ах, хто б міг сподіватися такого від професора хімії, що вічно за своїми науками сидів. L'eau dormante cache sa profondeur.

Д о р о ж и н с ь к а. Мене це тяжче вразило, ніж кого іншого: це ж моя небога.

С л у х а є в и ч к а. І як це може дозволити Гаєнкова,—не розумію! Не може ж вона не бачити того, що весь город бачить!

Д о р о ж и н с ь к а. Нарешті, коли їй самій до цього байдуже через якісь... не знаю вже які там причини... коли вона сама не має потреби ревнувати до свого довготелесого професора, то мусила б зрозуміти, що це її скандалізує серед громадянства... це одружіння en trois. *Дзвоник чути.*

С л у х а є в и ч к а. Ви думаєте, дорога Неонило Андріївно, що вона не має потреби ревнувати свого довготелесого професора? Ах, ах! L'apparence est souvent trompeuse.

Вихід II.

К а р б о в с ь к и й.

К а р б о в с ь к и й *увіходить і цілує руку Дорожинській.* Добридень, тьотю,—як ся маєте?

Д о р о ж и н с ь к а. Добридень! Дуже дякую,—гарзд.

К а р б о в с ь к и й, *здоровкаючися з Слухаєвичкою.* А я був у вас сьогодні,—завіз вам дозвіл од управи на театр.

Слухачка. Дуже, дуже дякую!
Дорожинська. Сідай! Нема нічого нового?

Карбовський, *сівши*. Ні. А Леся?

Дорожинська. Така, як і була.

Карбовський. Новина: Головкова настановлено секретарем казенної палати.

Слухачка. Справді? Таки досягла свого Рудакова!

Дорожинська. Ну, певне,—в неї так багато знайомих... протекція... Для молодого чоловіка, що не має ніякого освітнього цензу... Адже він домашньої освіти,—так?

Карбовський. Так.

Дорожинська. Ото ж... Це для його дуже добрий початок кар'єри.

Слухачка. За це він мусить дякувати ширій прихильності своєї... тітки.

Дорожинська. Ну, ну,—Бог з їми!.. Кожен чимсь та грішний... А вони ж так пристойно поводяться, що громадянська порядність не ламається.

Слухачка. А певне, певне!.. Пані Рудакова має від усіх симпатії й пошану... Але я вже дуже засиділась у вас, дорога Неонило Андріївно. Мені ще треба їхати до віце-губернаторші... Ах, стільки клопоту з тим філантропичним вечором!.. Бувайте здорові! *Цімується з Дорожинською і подає руку Карбовському. Виходить.*

Вихід III.

К а р б о в с ь к и й. Так ви сьогодні їдете на село?

Д о р о ж и н с ь к а. Зараз після обід.

К а р б о в с ь к и й. Не знаю, чи не треба мені бути при цьому. Боюся, як би не трапилось якої історії... Почне вона кричати, пручатися...

Д о р о ж и н с ь к а. Ну, то ти будь у нас, як виїздитимем. Коли все буде тихо, то ти й не виходь до неї, а як що вона забунтує,— тоді вже щось робитимем.

К а р б о в с ь к и й. Добре. Ах, тьотю, — я не знаю, як вам і дякувати за вашу поміч!
Цілує їй руку.

Д о р о ж и н с ь к а. Дурниця, мій любий! Я повинна це зробити, щоб удержати від руїни сем'ю... Хоча мушу сказати, що Лідине поведіння таким виявилось, що...

К а р б о в с ь к и й. А що ж там?

Д о р о ж и н с ь к а. Я тобі досі цього не казала, мій любий, бо... ну, просто не було потреби... Але тепер уже говорять по всьому городу, то треба й тобі знати...

К а р б о в с ь к и й. Але що ж саме?

Д о р о ж и н с ь к а. Звичайно чоловіки довідуються останні... Говорять про Лідин роман з Гаенком...

К а р б о в с ь к и й. Ну, це страшенна дур-

ниця! Я Ліду краще знаю... І хотів би я знати—хто це ширить такі речі,—я б йому заткнув пащеку!.. *Дзвоник чути.*

Дорожинська. Ах, знову якісь гості... Так не забудь же: рівно в шість будь сьогодні у нас.

Карбовський. Добре.

Вихід IV.

Увіходять: Лідія, Галина, Гаснко, Тищенко.

Лідія. Здорові були, тьотю! *Цілується з Дорожинською; інші гості теж здоровкаються з господинею; Карбовському кланяються, тільки Тищенко подає йому руку.*

Дорожинська. Здорова моя люба, здорова! Сідай!.. Прошу сідати, панове! *Усі сідають.* Давно вже я тебе дожидаюся, Лідо!

Лідія. Ось я прийшла... Прийшла просити вас, тьотю, віддати мені мою дочку.

Дорожинська. Що?!..

Лідія. У вас моя Леся,—я й прошу вас оддати її мені.

Дорожинська. Мені здається, у своїх семейових справах ти повинна поперед усього вдаватися не до мене, а до того, хто на це має найперше і вічне право,—до свого чоловіка.

Лідія. У мене... нема чоловіка...

Дорожинська. Мені здається,—він тут.

Лідія. З Павлом Даниловичем у мене зосталася тільки одна ще справа... формальна... більше нічого... Але краще ми, тьотю, про це не говоритимем: така розмова нас ні до чого не доведе. Будемо ліпше говорити про те, чого я прийшла.

Дорожинська. Доти, поки ти не вернулася в свою господу...

Лідія. У мене нема своєї господи... і ніколи не було... Я була... в чужому гнізді... Мене одурено, я зблукалась і випадком туди потрапила... А тепер піду в нову дорогу—шукати своєї господи, свого гнізда...

Дорожинська. Лідю! матері і жінці не годиться так говорити! І поки ти таке говориш,—не можу я з тобою ні про що розмовляти... Адже так, Павле Даниловичу?

Карбовський. Цілком з вами, тьотю, згожуюсь... Я від себе зробив усе, що міг... і навіть сьогодні робив усякі заходи, щоб залагодити справу... Далі я не можу йти... та й нікуди...

Лідія. Правда, Павле Даниловичу,—нам з вами далі нікуди йти... Більше я нічого не маю вам сказати... Але я до вас, тьотю, вдаюся, до вашого почування, до вашого серця... Ви ж сами мати, ви ж мусите мене зрозуміти!.. Ви ж не можете не знати, яку кривду мені зроблено, віднявши Лесю!.. Ваше серце повинно вам сказати, що мати мусить пожаліти

матір... і вернути їй дитину... Тьотю, дорога моя,—я благаю вас!..

Дорожинська. Я дуже добре, моя люба, розумію почування матері, але ж я пам'ятаю, що єсть у жінки і обов'язки до чоловіка... Ти їх забула... І поки ти їх забуваш,—я не можу озватися на голос твоїх материних почувань.

Лідія. Тьотю, я ніколи ні в чому досі не забувала обов'язків жінки. Я була йому вірною дружиною... і щирою, правдивою... Ні одного мого діла я не ховала від його, не дурила його... і коли тепер я не маю чоловіка, то це не через мене сталося...

Дорожинська. Ах, то це через його? Цікаво, яким же то робом?

Лідія. Бо він не схотів мати жінки, дружини, йому досить було ляльки... Перед лялькою можна бути таким, а справді—іншим. Він так і робив. А я—коли не дружиною, то й нічим... Він дурив мене з початку, дурив увесь час... Був не той, якого з себе удавав...

Дорожинська. Яка дурниця!

Лідія. Дурниця?.. А як би я пішла за його заміж з париком на лисій голові, з повним ротом фальшивих зубів, а потім би він про те довідався, то це була б не дурниця? За це всі кричали б, що я його одурила!.. Обличчам одурила!.. А він мене душею одушив, то це вже дурниця?

Дорожинська. Те, про що ти кажеш, не належить до семейових справ,— то справи громадські. В їх чоловік має волю як хоче робити,— жінка до цього не повинна встрявати. Та й нічого ж такого Павло Данилович не зробив, що давало б тобі право на твої вчинки.

Лідія. Нічого не зробив?!..

Дорожинська. Ми не в такому числі, щоб могли в подробицях розбірати факт... Скажу тільки: це така дурниця, що в її винен... трохи не кожен у його становищу...

Тищенко. Простіть, високоповажана Неонило Андріївно, що я перепиню вашу розмову. Сам я не зовсім згоджуюся з Лідією... трохи прихиляюся й до того, що ви кажете... Але ж тут справа не теоретична, а практична... і дуже всім нам болюча... Певне, згодитесь, що й Лідине становище тяжке... Всім нам жалко і її й дитини... хотілося б залагодити якось цю справу... Будемо ж говорити практично! Нехай Ліда візьме дитину,— може тоді нам легше буде довести її та Павла Даниловича до якогось порозуміння... Я вдаюся й до вас, Павле Даниловичу, до вашого... такту... Подаю вам до уваги, що обачніше та й... справедливіше буде, коли віддасте Лесю Ліді... а там уже можна буде говорити про все інше.

Карбовський. А ви можете мені ручитися, Несторе Петровичу, що Лідія Дмитрівна не зречеться тоді всякої розмови?.. Я

хочу бути певним, що дитина буде в мене... і коли ми порозуміємося, то тільки тоді, коли Леся буде в батька.

Лідія. А я вам по ширості скажу, що навіть цим способом ви ніколи не примусите мене переступити поріг вашої господи!..

Дорожинська до Тищенка. Ви ж чуєте, як вона говорить. Та й звідки ви взяли, що дитина в мене?

Лідія. Вона у вас, тьотю!

Дорожинська. То це тобі ці добродії сказали? *Недбало й погордливо кивав рукою на Гаєнків.*

Гаєнко *схотлюється*. Шановна пані!..

Галина. Добродійко!..

Лідія. Тьотю, то мої приятелі... я прохала їх піти зо мною.

Дорожинська. Так, так,—я знаю... Нехай сидять...

Гаєнко *тремтячим голосом*. Шановна пані! ми з жінкою прийшли сюди за-для інтересів Лідії Дмитрівни, вона нас прохала... Через те мусимо лишитися до кінця... навіть терплючи від вас образи!.. *Сідає.*

Дорожинська, *мов не чуючи його*. Лідю, я кажу тобі моє останнє слово: ти дочки доти не матимеш, доки не вернешся в свою господу.

Лідія. Тьотю, я благаю вас!..

Дорожинська. Годі вже!.. Я більше не хочу й слухати!..

Лідія *устває*. Годі вже!.. Справді годі!.. Я ввесь час боялася, не могла зважитися... Не хотілось класти ганебну пляму на чоловіка, якого я колись поважала, якого... любила... на батька моєї дитини... Тепер бачу, що це неминуче... От же знайте: коли ви не віддасте мені Лесі, я зараз же друкую в газеті листа... Нічого в йому не сховаю, все розкажу, як було... усі прізвища поназиваю повно... Скажу, через що я покинула чоловіка!..

Дорожинська. Ти збожеволіла!

Карбовський. Яке ви маєте право?!

Лідія. А ви яке маєте право ламати мою душу,—примушуєте бути вам жінкою ту, яка вами гордує? А ви яке маєте право мучити мою дитину? Ніякого! А я право маю, бо я боронюсь!

Карбовський *холодно*. Ви забуваєте, що ніяка газета цого не надрукує.

Лідія. Бо ви подбаєте про це?—знаю! Але знайдеться й така газета, що буде по за межами вашої сили... А коли б ні одної не знайшлось,—спишу й подам до суду. Скажу судові, що хочу жити самостійно, бо не можу жити на крадені громадські гроші.

Дорожинська. Схаменись! що ти кажеш?

Карбовський *холодно*. Це все будуть слова, яких ви не мोगтимете нічим довести і—програєте.

Лідія. Ні, можу! В той час, як ви у того Слимака купували свій лист, і дядя, і Галина сиділи в кабінеті і чули всю розмову,— вони посвідчать це.

Г а л и н а. Так, я посвідчу на суді.

Т и щ е н к о. Я... і я дав Ліді слово збити це, коли не віддасте Лесі.

Дорожинська. Так он чого ці добродії явилися...

К а р б о в с ь к и й. Це змова проти мене!..

Дорожинська. Лідо! що ти робиш? Ти хочеш посадити в тюрму батька своєї дитини.

Лідія. Щоб обрятувати від його свою дитину.

Дорожинська. Ні, ні, ти просто збожеволіла!

Лідія. Я не збожеволіла... Я тільки обороняюсь... Я тільки щаслива тим, що в моїх руках трапилася добра зброя... Тисячі жінок у такому становищу, як я,—не мають її і гинуть, а мені пощастило... Я не хочу гинути, хочу захистити свою дитину... обороняю свою власну душу!..

Дорожинська. Лідо, я прошу тебе схаменутися! Я прошу тебе згадати принципи моральности...

Лідія. У мене інші принципи, інша моральність,—нам не погодитися... Віддайте Лесю! Коли я вийду звідси без неї,—я зараз же почну робити те, що сказала.

Г а л и н а. І ми всі не покинемо цього діла доти, поки Леся не буде в матері. А що до ваших слів про нас, добродійко, то ми занадто себе поважаємо, що б на їх відповідати.

Т и щ е н к о. Високоповажана Неонило Андріївно і ви Павле Даниловичу! Дозвольте мені прохати вас... дуже прохати... не доводити справу до такого гострого кінця... Мені дуже тяжко виступати проти вас... але коли суд питає мене, мушу сказати всю правду... Я прошу вас бути обачними—во ім'я ваших власних інтересів навіть... Це ж тільки подумаєш собі—що з усього того може бути!..

Мовчанка. Дорожинська з Карбовським ззираються мовчки.

К а р б о в с ь к и й, *помалу вимовляючи слова.* Звеліть, тьотю, привести Лесю. *Дорожинська дзвонить.*

Вихід V.

П о к о ї в к а.

П о к о ї в к а, *ввійходячи.* Пані дзвонили?

Д о р о ж и н с ь к а. Приведіть сюди зараз панночку Лесю. *Покоївка виходить.*

Вихід VI.

Л і д і я *до Карбовського.* Опріче цього, ви повинні видати мені поки що окремий пашпорт.

Карбовський. *стискає плечима.* Ви в такому становищу, що можете тепер диктувати умови. Як скоро вам цього треба?

Лідія. Через тиждень.

Карбовський. Буде готово... Ви віднімаєте в мене дочку, забуваючи, що це й моя дочка, що й я маю до неї почування і права на неї.

Лідія. Я цього не забуваю. Але про це ми будемо говорити тоді, як і я, і дочка—обидві ми—зробимося зовсім незалежні від вас. Тоді ми впорядкуємо й цю справу.

Дорожинська *поважно.* Ніколи я не думала, щоб ти, моя небога, могла так низько впасти. Ти пішла проти всіх традицій того кола громадського, до якого належала... Ти поламала навіть принципи моральності... вічні принципи, якими держиться світ. Невже ж ти не розумієш того, що громадянство не може тобі цього простити? Що воно після цього одкинеться від тебе? Схаменися! на твоїй дорозі—безодня неморальності!.. Я скажу навіть: розпусти!.. Ти падаєш туди!.. Вернися з своєї страшної дороги!

Лідія. Ні, я почуваю себе такою моральною, як ніколи досі! Вічні принципи моральності, якими держиться світ!.. Вони єсть, ці вічні принципи, але не там, де ви думаєте, і не ті, які ви думаєте! Принципи вашої моральності кажуть вам: усе те можна, що робиться

нишком, не виявляється, не скаламучує вашої улюбленої благопристойности. А скільки підлоти, гидоти, скільки грязі й злочинств ховається під цією прилизаною благопристойністю!.. Я падаю в безодню розпусти через те, що чесно йду відтіля, де вже нема сем'ї; а пані Рудакови з своїми Гололковими,—то шановні й поважані особи: вони не ламають благопристойности... І ви мені говорите про громадянство, що поважає таких Рудакових? серед якого—ви ж сами це кажете—нечесні вчинки у громадських справах зробилися звичайною річчю? Зрекаюся цього громадянства лицемірного, зледащілого!.. Піду до інших людей, що хочуть іншого—здорового й чесного—громадянства, іншої—здорової й чесної—сем'ї!.. Справжньої сем'ї, а не про людське око тільки!.. От що на тій дорозі, якою я пішла, і я з неї не вернусь!

Вихід VII.

Л е с я.

Л е с я вбігає й кидається до матері. Мамо!.. Лідія, вхопивши її й мішаючи слова з поцілунками. Лесю!.. Лесю!.. дитиночко!.. ходім!.. ходім відціля!.. Виходять.

ЗАВІСА.

Що є в книзі:

Серед бурі. Драма на V дій.	5
На громадській роботі. Драма на V дій.	153
На новий шлях. Драма на V дій.	235

Друкарські помилки: На боці 74-му, рядок 4 згори, надрук.: „Остап і скажуть“, а треба: „Остап скажуть“.— На боці 138-му, рядок 4 згори, надр.: „вже до“, а треба: „вже іде“.